

319376

6.
2. évf.
1992/93
4. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGUTATÁS

**Szemle a hazai és a külföldi
irodalomból**
2. évfolyam 1992/1993
4. szám

Tiszteletbeli főszerkesztő:
Benda Kálmán

Felelős szerkesztő:
Cholnoky Győző

A referátumok szövegét
gondozta:
Futala Tibor

Grafikai tervező:
Szabó János

Felelős kiadó
Juhász Jenő
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár főigazgatója

Szerkesztőség:
Budapest, V., Molnár u. 11.
Pf. 244 1368
Telefon: 118-8515

Megjelenik negyedévenként.
Éves előfizetési ár:
800 Ft, Külföldön: 24 \$

Előfizethető
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár
MNB 232-90142-7662 számláján
Terjeszti a szerkesztőség

A lap egyes számai – 200.- Ft-os
áron – megvásárolhatók az
Országos Idegennyelvű
Könyvtárban és a
Könyvtárellátó Vállalat Kódex
Könyvruházában
(Bp. V., Honvéd u. 5.)

HU ISSN-1215-2684

Készült a BÍRÓ family
nyomdaüzemében
Felelős vezető: Bíró Endre

A kézirat lezárva: 1993. júl. 8.

A kiadvány a
"Magyarország nemzeti
és etnikai kisebbségeiért"
és a Soros
alapítvány támogatásával
jelenik meg.

Tartalom

A második évfolyam után 719

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

- Új etnikai rendbe kerülnek-e a népek és az
államok? (Weiner, M.) 720
Az etnikai kapcsolatok intézményesítésének prob-
lémái és lehetőségei (Stanovčić, V.) 722
A primordializmus esendő volta (Eller, D.J. –
Coughlan, R.M.) 725
A regionális identitás kialakításának néhány voná-
sáról (Bíró A. Zoltán) 727
Románia és a jugoszláv válság (Gabanyi, A.U.) 730
Jugoszlávia: nacionalizmus és a kritikus évek,
1989-1991 (Seroka, J.) 732
A föderalista kommunizmus jugoszláviai modelljé-
nek bukása (Bebler, A.) 735
A passzív ellenállás (kérdéses) kilátásai Koszovó-
ban (Vlasi, Azem) 738
Zsidóellenesség Horvátországban (Völkl, K.) 739
Hogyan veszítette el Moldávia a háborút, és
hogyan veszítheti el Oroszország a békét?
(Nodet, J-B) 741
Lengyelek repatriálása Keletről Nyugatra
(Tyszkowska, K.) 743
A szovjet összeomlás: nemzetek és nemzetiségek
a kommunizmus után (Gleason, Gregory) . . 744
Keszorbetegség: emberi jogok a szovjet utódáll-
amokban (Juviler, P.) 746
Európa szélén, a komik földjén (Laurent, N.) 747

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Nemzeti mítoszok a 20. századi magyar iroda-
lomban (Bisztray, G.) 749
Sinkó Ervin meg hasonlításai, változásai (Tomán-
László, Szeli István) 751
Danilo Kiš, a pannoni író (Hutterer, F.) 752

Kisebbségek nyelvhasználata

- Az iskolai anyanyelvápolás lehetőségei és korlátai
(Molnár Csikós László) 754
Alakváltó szavak viselkedése a vajdasági magyar
nyelvben (Cseh Márta) 755

Kisebbségek kultúrája

- Az oktatás helyzete a mai multikulturális
társadalmakban (Wagner, A) 757

A második évfolyam után

A második évfolyam lezárása megkerülhetetlenné teszi a kérdést: az induláskor meghirdetett szerkesztői elveket érvényesnek tekinthetjük-e ma is, vagy módosításra szorulnak a közelmúlt változásainak fényében. A kérdés azért nem szónoki, mert a közvélemény tájékozottsága és érdeklődése érezhetően megnőtt a nemzeti múlt és kultúra, az eredet kérdései iránt: manapság — szerencsére — aligha lenne létjogosultsága példának okáért az ismeretes "milyen nyelven beszélnek a székelyek?" - szerű sajtóvitanak. Úgy tűnik, Erikson húsz évvel ezelőtti megfogalmazott igazsága, mely szerint az identitás tanulmányozása napjainkban éppoly stratégiai jelentőségű lesz, mint Freud idejében a szexualitás volt, egyre inkább gyökeret ver a magyar (és nemcsak a magyar) közgondolkodásban.

Másfelől azonban — a közelünkben (is) kirobbant etnikai eredetű konfliktusok láttán — el kell gondolkodnunk Caportorti professzor (az Európa Tanács Jogi és Emberi Jogi Bizottságának készített) jelentésének ide vonatkozó passzusán: "... a kelet-európai kommunista rezsimek összeomlása a legsürgetőbben veti fel a kisebbségvédelem hatékony szabályozását, ugyanis itt a sokáig elfojtott nemzeti ellentétek a robbanás veszélyét hordozzák. A jugoszláv dráma a teljes közép-európai térség balkanizálódásának a rémét vetíti előnk."

A változások két — egymással ellentétes — iránya abban az esetben rendítené meg az eredeti szerkesztési elvek érvényességét, ha kikezdené a tudományosság és a tematikai sokszínűség képviselőitől kívánalmát. Mivel azonban éppen nehéz időben kell — úgy hiszem — az "adatainkat komolyan szedjük össze és kritikai szűrőn bocsássuk át" Telekitől származó parancsát megszívlelnünk, elviekben semmi okát nem látjuk az említett irányvonal módosításának, sőt. Éppen a tudományosság megerősítésének követelményét rejtí magában a téma iránti érdeklődés fokozódása: a köznap (sajtó) tájékozottság javulása csak abban az esetben emelkedik érvényes tudássá, ha elvi-elméleti alapú ismeretekkel párosul. A második évfolyam anyagában az eddiginél nagyobb teret szentelünk ezért az egyetemes elvi-elméleti alapú tudományos közlemények szemlélésének. Törekedtünk a Kárpát-medence tudományos irodalmát (illetve a térségre vonatkozó irodalmat) tágasabb összefüggésekbe ágyazottan és a kölcsönhatásokat is kifejezve megjeleníteni. Ugyanakkor az eddiginél nagyobb súllyal szerepeltettünk magyar, szlovák, cseh, ruszin, román, szerb, horvát, szlovén vonatkozású közleményeket. Mindezt abból a meggyőződésből tettük, hogy az említett (kisebbségi) kultúrák nem pusztán haszonélvezői az egyetemes (ill. többségi) emberi kultúrának, de növesztői, gyarapítói is.

Ami a szerkesztés és az anyagválogatás technikáját illeti, mind nagyobb számban kívánunk megjelentetni a hazai olvasóközönség által nehezen hozzáférhető szövegeket, a nemzetközi szervezetek jelentéseit, intézeti publikációkat, szerényebb nyilvánosságú monografikus kiadványokat.

Végül sikerült — az anyagi nehézségek ellenére — a szemlélzett források számát (és egyben a terjedelmet) növelni, továbbá elértük, hogy a második évfolyamban között anyag 80%-a olyan külföldi irodalmi publikációkat szemlél, amelyek a magyar kutatók és egyéb szakemberek számára — reményeink szerint — valóságos tudásanyagot képvisel.

Hogy a Kisebbségkutatás második évfolyamának sikerült-e elérni a fentebbi célját, arra nézvést továbbra is várja a t. Olvasó szíves véleményét

Cholnoky Győző
felelős szerkesztő

Budapest, 1993. július 8.

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

Új etnikai rendbe kerültek-e a népek és az államok?

E mai világban, melyben felettébb sok többnemzetű, illetve olyan állam található, amely a nemzetközi migráció következtében nemsokára többnemzetűvé válik, a népek és az államok közötti kapcsolatok és konfliktusok az egyes országok kül- és belpolitikájában egyaránt az egyik fontos, központi kérdéskörre léptek elő.

A fejlett ipari országokban elsősorban a monokulturális jelleg dominál, és ez három vonatkozásban gyakorol hatást a népek és az államok viszonyára: 1. annak vonatkozásában, hogy milyen mértékben képesek a modern államok megoldani a jövődöbéli bevándorlók — közöttük a menekültek — igényeit; 2. a befogadott etnikai csoportok vallási, kulturális, nyelvi és testületi identitásának mely elemeit támogatják, illetve tolerálják majd; 3. a befogadó országok politikai vezetésének sikerül-e legyőzni az idegengyűlöletet, illetve a bevándorlásokat radikálisan korlátozó tendenciákat, és így képesek lesznek-e a bevándorlók minél nagyobb tömegeit állampolgársággal felruházni?

A fentiekből következően szükségszerű és elháríthatatlan a legkülönbözőbb autonóm törekvések jelentkezése és kezelése, nevezetesen az, hogy a többnemzetű államokban milyen mértékű területi, gazdasági és politikai autonómiát kapnak az egyes etnikumok, és ezek az autonómiák milyen viszonyban állnak majd a központi kormányzással?

Fel kell tehát tenni a kérdést, hogy az államok és a nemzetek közötti kapcsolatokban jelenleg milyen új vonások jelentek meg, és milyen tényezők vezettek a belőlük kialakult konfliktusok nemzetközivé válásához?

A legelső és a legfontosabb új elem nem más, mint a globális diaszpórák növekvő jelentősége. Az Amerikai Egyesült Államoknak jelenleg hatalmas ázsiai és latin-amerikai eredetű lakossága van, Nyugat-Európa viszont igen népes észak-afrikai és közel-keleti származású muzulmán lakosságra tett szert. A Közel-Kelet pedig az ázsiai eredetű populációk folyamatos migrációjának van kitéve.

Ezeknek az etnikai csoportoknak jelentős része őrzi még identitását vagy annak egy fontos részét, pl. a valláshoz és a fajhoz való tartozást. Ezenkívül szoros kapcsolatokat tart fenn azokkal a népekkel és államokkal is, ahonnan származik. Ezek a kivándorolt népcsoportok szoros figyelemmel kísérik egyrészt befogadó országuk külpolitikáját, másrészt szülőhazájuk belpolitikáját. Mindezekkel összefüggésben a befogadó országok szoros kapcsolatokat alakítanak ki a betelepülő népcsoportokat kibocsátó államokkal.

Az USA bel- és külpolitikáját már régóta befolyásolják a bevándorlók szülőhazához fűződő kapcsolatai, de mostanában hasonló tendenciák fejlődtek ki a többi olyan államban is, amely nagy számban fogadott bevándorlókat. A német kormányt nem kevesebb, mint 600 ezer Németországban letelepedett horvát ösztönözte arra, hogy ismerje el Horvátország és Szlovénia függetlenségét, ami nyilvánvalóan hozzájárult az elismerési aktus gyors meghozatalához. A német kormányzat viszont egy autonóm német állam létrehozását szorgalmazza Oroszország területén annak érdekében, hogy megállítsa az ottani németek visszaözlését Német-

országba. De felhozhatjuk Franciaország példáját is, amely növekvő aggodalommal figyeli az iszlám fundamentalizmus esetleges algériai előretörését, mivel ez a menekültek népes tömegeit indíthatja el Franciaországba.

A népcsoportok és államok kapcsolatában jelentkező másik új elem az, hogy egy adott államon belüli etnikai konfliktusok népes menekülthullámokat váltanak ki, és ennek a folyamatnak a következtében az adott konfliktusok többé már nem kezelhetők belügyként, azaz elkerülhetetlenül nemzetközi politikai problémává válnak.

Maguk a menekült mozgalmak ugyan korántsem új jelenségek, ám merőben új bennük az, hogy mai világunkban globális jellegűvé váltak. Menekültek hada özönlik Kambodzsából Massachusetts-be, Sri Lankából Berlinbe és Tienanmenből Párizsba stb. A menekültkérdés megoldása már régóta nem egyenlő azzal, hogy eldöntsük, kit fogadunk be és kit nem; politikai döntéseket kell hozni és alkalmazni a menekültáradat kiváltásáért felelős államokkal kapcsolatban, valamint azokra az államokra nézve is, amelyek elsőként fogadják be a menekülteket. A Szovjet-unióból Izraelbe kivándorló zsidók befogadásának ügyét pl. nem lehet csupán erre a két államra korlátozni. Izraelnek ugyanis a volt szovjet zsidók letelepítésével kapcsolatos politikája jelentős kihatással van a nemzetközi politikai élet alakulására is.

A menekültügyi politika tehát a külpolitika részét képezi, és megköveteli a kormányzatoktól, hogy 1. meghatározzák a befogadható menekültek számát és összetételét; 2. eldöntsék, hogy milyen politikát folytassanak a menekültáradatot kiváltó országokkal kapcsolatban; 3. meghatározzák azt is, hogy az egyes államok és a nemzetközi szervezetek miként kooperáljanak a menekültek helyzetének megoldásában, elsősorban ezek repatriálásában vagy befogadásában. És ez a harmadik pont jelenti korunkban a legfontosabb kihívást: hogyan működhetnek együtt az egyes államok és a nemzetközi szervezetek a menekültáradatok kialakulásának megelőzésében, amikor ezek egy szuverén állam területén alakulnak ki, amely nem tűr el semmiféle beavatkozást saját belügyeibe.

A népcsoportok és az államok közötti kapcsolat harmadik merőben új eleme abban áll, hogy a földkerekséget behálózó globális kommunikációs rendszer alapvető szerepet játszik a belső konfliktusok nemzetközivé tételében. A CNN és a hozzá hasonló televíziós társaságok, a nemzetközi médiák nyitottsága, és nem utolsósorban az efféle adások gyakorlatilag mindenütt lehetővé vált vétele nemcsak lehetőséget, hanem inspirácót is nyújt a kisebbségeknek, hogy panaszaitak a világgözcímű vélemény elé tárják. A hivatalos államhatalmakkal konfliktusban álló kisebbségi csoportok egyrészt aktívan keresik a nemzetközi médiákkal való kapcsolatot, másrészt igyekeznek mozgósítani a fejlett államokban élő diaszpórájukat, hogy azok is tájékoztassák és meggyőzzék igazukról az ottani közvéleményt. A karabahi örmények pl. számítanak a nyugati örmény emigráns körökre, továbbá az új Örmény Köztársaság aktív támogatására. A nemzeti kisebbségek végső célja, hogy a fenti eszközökkel minél szélesebb körű nemzetközi politikai támogatást szerezzenek maguknak az őket elnyomó állammal szemben, amely maga után vonja, ha lehetséges, a fegyveres beavatkozást, ha ez nem megy, akkor a különböző szankciókat, végül ha ezt sem tudják elérni, akkor pedig legalább a jogaitak megsérő állam nemzetközi elítélését.

Az államok és a nemzeti kisebbségek konfliktusainak negyedik új eleme a nemzetközi fegyverkereskedelem területén keresendő. A könnyűfegyverek tömeges beszerzése igen egyszerűvé és teljesen általánossá vált, következésképp ezek felhasználása a különböző lokális konfliktusokban, kisebb örökösödési háborúkban és az irredenta mozgalmak által kirobbantott harcokban sajnálatos módon mindennapos jelenségnek tekinthető. A könnyűfegyverekkel folytatott nemzetközi kereskedelem igen sokban hasonlítható a kábítószer-kereskedelemhez, és ez azt is jelenti, hogy nyílt, politikai támogatás nélkül, sőt akár nemzetközi fegyverembargó ellenére is eredményesen folytatható. Tragikus, véres következményei jól lemérhetők a világ valamennyi régiójában (Sri Lanka, Afganisztán, Libanon, Jugoszlávia stb.).

Az államok és az etnikumok közötti kapcsolatok az ötödik új eleme az egyetemes emberi jogok általános, nemzetközi térhódításában található meg. Az emberi jogok áttörik és megsemmisítik a belügyek és a nemzetközi normák közötti falakat. Egyetlen állam sem érvelhet többé azzal, hogy saját, szuverén törvényei alapján bántik rosszul a területén élő kisebbségekkel, ha ezek a törvények, illetve gyakorlati intézkedések ellentétesek az egyetemes emberi jogokkal. Az emberi jogok tehát a Föld globális ideológiájának tekinthetők, és ilyen minőségükben feljogosítanak a külső, nemzetközi beavatkozás valamennyi formájára egy olyan állammal szemben, amely megsérti őket. Az ilyen beavatkozás tehát jogos pl. a vallási, nyelvi, kulturális és faji elnyomás, megkülönböztetés eseteiben.

A nemzetközi médiák, az Amnesty International és a hozzá hasonló szervezetek éberren őrködnek, hogy a nemzetközi közvélemény időben értesüljön a jogsértésekről, és így működésbe lépjenek azok a politikai mechanizmusok, amelyek ezeknek véget is tudnak vetni.

Weiner, M: *Peoples and states in a new ethnic order?* = *Third World Quarterly*, 13. vol. 1992. 2. no. 313-317. p.

S. Gy.

Az etnikai kapcsolatok intézményesítésének problémái és lehetőségei

Korunkban csak igen kevés államról mondható el, hogy lakossága a szó szoros értelmében egyetlen etnikumból áll (monoetnikus). Mivel az "etnikai újjáéledés" korszakát éljük, megfigyelhetjük, hogy egyrészt sorra születnek a nagyon kis méretű, ám százszázalékosan monoetnikus államok, másrészt ma már nem annyira gyanús, ha egy adott állam több népcsoportot is egyesít a területén (etnikai pluralizmus).

Az etnikai pluralizmus korunkban súlyos dilemma elé állítja a politikusokat: a különböző etnikai csoportok kapcsolata rendszerint nem felhőtlen; gyakran kerülnek veszélybe az egyes kisebbségek jogai, illetve a velük kapcsolatos politikai, gazdasági és hatalmi viszonyok. Amennyiben a fenti konfliktusok elmérgesednek, akkor fenyegetni kezdik az érintett állam területi integritását és szuverenitását, amellyeket viszont a nemzetközi jog garanciái védelmeznek. Éppen ezért az etnikai

különbözőségekből adódó problémákat a következő helyzetek és jelenségek felmérése alapján kell megoldani:

1. Formális etnikai struktúra

A formális etnikai struktúra a történelem folyamán az egymás mellett élő etnikumok között alakult ki, természetesen a maga gazdasági, politikai, kulturális stb. vonatkozásaival. Ez a struktúra mind tartalmilag, mind pedig formailag rendkívül sokféle lehet, pl. az oroszok és ukránok, valamint a szerbek és horvátok közötti "igen csekély eltérések komplexusa" és a rá épülő ellentétek, vagy ami Malajziában van: míg a többség birtokolja a politikai hatalmat, addig a kisebbség a gazdasági hatalom stb.

2. Az etnikai struktúra változásának a formái

a) Újabb etnikai csoportok kialakulása, vagyis hogy korunkban egyre több etnikai kisebbség fogalmazza meg identitását és hozzá kapcsolódóan függetlenedési követeléseit (jelenleg kb. 2500).

b) A születési arány változása, amelynek leglényegesebb és legáltalánosabb jellemzője, hogy az elmaradt népcsoportok általában sokkal gyorsabb ütemben szaporodnak, és hogy a születések ilyen vonatkozású korlátozására az államnak nincsenek megfelelő eszközei.

3. Az etnikai csoportok diaszpórájának és koncentrációjának foka

Rendkívül bonyolult kérdés, hiszen pl. más az oroszok diaszpórája a régi Szovjetunió területén, más a lengyeleké vagy az olaszoké az USA-ban, és végül minden mástól nagyon eltérő mind a zsidók, mind pedig a cigányok diaszpórája a nagyvilágban.

4. Etnikai öntudat és a területiség (territorialitás) beidegződése

A két jelenség szorosan összefügg egymással, olyannyira, hogy egyes politikai etnikai csoportok még akkor is ragaszkodhatnak egy adott földterülethez, ha már évszázadok óta nem is élnek ott. Súlyos helyzetek alakulnak ki, amikor a "nemzeti területekhez" történő ragaszkodás következtében több népcsoport ugyanazt a földrajzi térséget követeli magának.

5. Érdeellentétek etnikai csoportok között

Ezek a következő főbb területeken manifesztálódhatnak:

a) etnikai identitás

b) "kulturális autonómia"

c) a politikai hatalomban való részvétel aránya

d) társadalmi és gazdasági viszonyok.

A fenti öt pont alapján meghatározható, hogy milyen megkülönböztetési módok alkalmazhatók az etnikailag megosztott társadalmak kormányzására.

1. Az egyéni szabadságjogok tiszteletbentartása

Ennek érvényesülési foka a politikai rendszerek értékelésének egyik alapvető és általánosan használt eszközévé vált. Ebben nagy szerepet játszik a Polgári és politikai jogok 1966-ban kihirdetett nemzetközi kartája és a Gazdasági, társadalmi és kulturális jogok nemzetközi kartája. Az egyéni szabadságjogok rendkívül szorosan kapcsolódnak az etnikai kisebbségek kollektív jogaihoz (a kisebbségek létezési joga, az etnikai csoportok egyenlősége, az arányossági alapon történő részvétel a politikai döntéshozatalban, saját nyelvhasználat, az etnikai intézményekhez való jog).

2. Az etnikai föderalizmus

Ennek egyre gyakoribb alkalmazása sikeresen küszöbölheti ki az ugyanazon a területen élő nemzetiségek érdekellentéteit. A föderalizmus történetét áttekintve a szerző idézi B. Pascalt, aki szerint az egység nélküli különbözőség anarchiát, a különbözőség nélküli egység viszont önkényuralmat jelent. A föderalizmus több a decentralizációnál, hiszen a marginált szerepet játszóknak a központi hatalomba történő integrálását is jelentenie kell. Ilyen igényeket felvető tendenciákat figyelhetünk meg több államnál, amely régebben teljes mértékben nemzetállamnak tűnt (pl. Belgium, Franciaország, Spanyolország). A legtöbb probléma a többségi elvből és jogból fakad, amely gyakran vált és még válhat a kirekesztés vagy a marginalizáció legfőbb okává.

A föderalizmusnak van egy gyenge pontja is. Számos történelmi példa tanúskodik róla, hogy az öntudatosodó nemzeti kisebbségek sokkal többre tartják a függetlenség kivívását, mint azt a pillanatnyi gazdasági jólétet és politikai stabilitást, amelyben mint kisebbségek élnek. Pl. az Osztrák-Magyar Monarchia területén lakó szerbek nagyon is jól tudták, hogy amennyiben a Szerb Királyság alattvalóivá válnak, akkor "életszínvonaluk" nagy mértékben fog rosszabbodni. Ennek ellenére mindent elkövettek a Szerb Királysággal történő egyesülés érdekében. Hasonló példák figyelhetők meg Szovjet-Moldáviában Romániával kapcsolatban, valamint a koszovói albánok körében Albánia vonatkozásában.

3. Konzociationalizmus

Erre a legjobb példát Svájc, Hollandia és az Amerikai Egyesült Államok szolgáltatják.

A fentiekben ismertetett példakörök és megoldások vonatkozásában sok tanulságot fedezhetünk fel a jugoszláv tapasztalatok területén is. Jugoszláviában az 1981. évi népszámlálás szerint a 22,4 milliós lakosságot a következő nagyságú etnikai csoportok alkották (a számok milliókban értendők): szerbek (8,14), horvátok (4,42), muzulmánok (1,99), szlovének (1,75), albánok (1,73), macedónok (1,33), montenegróiak (0,57), magyarok (0,42), továbbá még 15 ezeknél kisebb etnikai csoport. Figyelemre méltó az is, hogy 1,3 milliónyian deklarálták magukat jugoszláv nemzetiségűnek. Az etnikai különbözőségekkel párhuzamosan óriási gazdasági eltéréseket is tapasztalhattunk: a leggazdagabb Szlovéniában az egy főre eső nemzeti jövedelem hétszer akkora volt, mint a legszegényebb Koszovóban, ugyanakkor a koszovói albánok négyszer olyan gyorsan szaporodtak, mint a szlovének. Ezt a bonyolult és ellentmondásos helyzetet nem volt képes kielégítően megoldani a többségi elven alapuló föderációs államforma. (Mindezt a szerző bőszes történelmi háttéranyaggal és politológiai fejtegetésekkel támasztja alá.)

Végső következtetésként ki kell mondani, hogy az oly kívánatos, sőt szükséges "etnikai status quo" nehezen hozható létre, nehezen tartható fenn, nehezen ellenőrizhető. Erre a mai államok szinte képtelenek. Gondoljunk ezzel kapcsolatban a különböző fejlettségű etnikai csoportok népszaporulatában, családtervezésében

mutatkozó eltérésekre, a "modern népvándorlás", illetve a társadalmi és etnikai mobilitás különböző megnyilvánulásaira, valamint vegyük figyelembe azt is, hogy mindezek következtében ugyancsak állandóan változik a lakosság összetétele és az etnikumok koncentráltóságának a foka. Mivel tehát az "etnikai status quo" hosszú távon nem valósítható meg, ezért az egyéni szabadságjogok garantálásával, valamint az etnikai föderalizmus és a konszociationalizmus fejlett formáinak a megvalósításával kell intézményesíteni az etnikai kapcsolatokat, kizárva ezáltal valamennyi lényeges konfliktus-forrást.

Stanovčić, V.: Problems and Options in Institutionalizing Ethnic Relations. = International Political Science Review, 13. vol. 1992. 4. no. 359-379. p.

S. Gy.

A primordializmus esendő volta

A primordializmus az etnikai kutatások mintegy harminc éve használatban lévő fogalma, az etnikai kötődések létrejöttének és erősségének a leírására szolgál. Eredetileg E. Shils és Cl. Geertz alakította ki az ötvenes években. A legújabb kutatási tendenciák a primordializmusról áttették a hangsúlyt a strukturális és szituációs megközelítésekre.

Ezek az újabb, alternatív megközelítések gyakran a primordializmus implicit kritikáját hordozzák magukban, különösen amikor ellenpéldákat hoznak, vagyis azt mutatják be, hogy az etnikai kötődések az idő függvényében és a környező feltételeknek, körülményeknek megfelelően változnak. Az ilyen ellenpéldák aláás-sák a primordializmusnak azt az alaptételét, amely szerint a nemzetiségi kötődések egyfajta eleve meglévő, önmagától és önmagában létező, "veleszületett" lojalitáson alapulnak.

Különösen Geertz fogalmazta meg igen világosan és tételesen, hogy az egyes primordialis identitások és kötődések a priori léteznek az emberben, és nem a tapasztalat vagy a tanulás segítségével teszünk szert rájuk. Az ilyen primordialis jelenségek kitörölhetetlenek az emberi tudatból és alapvetően érzelmi jellegűek, tehát meglehetősen függetlenek az intellektuális tevékenységektől.

A Geertz-féle megfogalmazás világossá teszi, hogy a primordializmus tudományos fogalomként nem állja meg a helyét, hiszen egyrészt az általa leírt érzelmek a priori meglétének deklarálása eleve kizár minden olyan kutatást, amely a jelenség kialakulását, fejlődését, sőt egész működését lenne hivatva megvizsgálni, másrészt teljesen hiányoznak belőle a szociológia, az antropológia és a lélektan elemei. A fogalom tehát egyáltalán nem alkalmas a problémák tudományos felvetésére és megfogalmazására, továbbá nem ad módot semmiféle empirikus bizonyítási eljárásra sem, ami nélkül viszont nem lehet új tudományos eredményeket, ismereteket létrehozni.

A fenti okokból kiindulva a jelen tanulmány az etnikai kutatások történetében első ízben kísérel meg a primordializmus fogalmának átfogó elemzését és egyben kritikáját is. A fogalom létrejöttétől kezdve vizsgálni fogja azt a három évtizedes történetet, amelynek során elterjedt, miközben különböző értelmezések, félreértés-

sek vagy torzítások is keletkeztek vele kapcsolatban. A vizsgálat három fő szempont alapján megy majd végbe. Ezeket a szerző Geertz fentebb idézett meghatározásaiból emelte ki.

• 1. A priori jelleg

Mint láttuk, a primordializmus szerint a nyelv, a kultúra és az etnikai identitás a priori, nem pedig szerzett jelenség, tulajdonság. Ennek az újabb kutatások tömegesen mondanak ellene. A tapasztalat azt mutatja, hogy kultúrákat minden egyes generáció megújítja és módosítja. A kultúrák nem "önátörökítő", hanem minden új generációnak újra és újra át kell élnie őket, és hosszú és komplex tanulási folyamat során állandóan kreatív erőfeszítések egész sorát kell elvégeznie elsajátításának érdekében. E folyamat közben sokszor olyan látens kulturális források felszínre hozatala történik meg, amelyekkel kapcsolatban semmiképpen sem lehet primordialis jellegről beszélni. A gyarmatosítások időszakában pl. egy sor olyan merőben új etnikum alakult ki, amely teljesen új identitást alakított ki magának. Akár azért, mert régi kulturális hagyományait drasztikus mértékben fejlesztette tovább, akár pedig annak eredményeképpen, hogy egy újabb kultúra erős, domináns hatása alá került.

2. Szavakkal ki nem fejezhetőség

A primordializmus szerint az etnikai kötődések nemcsak a priori léteznek, de egyben befejezett tények is, így elemzésükre sincs mód. Lényegük tehát szavak segítségével kifejezhetetlen.

Szociológiai kutatások közben persze igen gyakran megesik, hogy a vizsgált személyek a köznyelv kínálatából nem képesek szavakat találni problémáik megfogalmazására. Az pedig teljesen közkeletű, hogy az emberek nagy része nem ismeri a viszonyaik leírására vonatkozó szociológiai szakkifejezéseket. De a tudomány mai állása és gyakorlata szerint nem lehet a jelenségeket, törvényszerűségeket fogalmak és szakkifejezések alkalmazása nélkül kutatni.

Egyes újabb tendenciák ezért úgy próbálják a primordializmust "modernizálni", hogy szerintük a primordialis érzelmeket mindig valamely konkrét körülmény váltja ki, amelynek kutatása tudományos feladat. Ebben az esetben viszont már konkrét hatásokkal és reakciókkal találkozunk, amelyek közepette a primordialitáshoz való ragaszkodás abszurdá és teljesen haszontalanná válik.

3. Érzelmi töltés

A primordialis jelenségeknek az egyéb társadalmi jelenségektől történő megkülönböztetésére, illetve megközelíthetetlenné tételére szolgáló másik módszer abból áll, hogy megjelenik az érzelmi karakter ismerve. A primordialitással kapcsolatos egész terminológia tele van érzelmekkel kapcsolatos kifejezésekkel: kötődés, szájak, érzelem. J. McKay szerint a primordializmus "figyelmünket az etnikai kötelek hatalmas érzelmi erejére koncentrálja." Ezt az állítást önmaga belső igazságát illetően nem is lehet tagadni, hiszen az egész emberi társadalmi élet mélyen át van itatva a legkülönbözőbb emocionális elemekkel, és ennek következtében egyáltalán nem tekinthető kizárólagosan racionális jellegűnek. Azonban ezt az általánosan érvényes jellegzetességet nem lehet a primordializmus számára kisajátítani és abszolutizálni.

Egyes kutatók szerint az etnikai érzések emocionális erejét az etnicitás és a rokonság közötti kapcsolatnak kell tulajdonítani. A közös ős fogalma pl. lehetőséget ad arra, hogy egy adott etnikum egyfajta nagy családként képzelje el magát. Mindez

azonban nem zárja ki a racionális oldal létét, fontosságát és objektív elemezhetőségét.

A primordialitás fenti három fő aspektusának összehasonlítása egyértelművé teszi, hogy az érzelmi jelleg képezi az etnikai identitás legerősebb, legfontosabb vonását. Ezzel a megállapítással — a marxista teoretikusok kivételével — szinte valamennyi szociológiai és antropológiai irányzat egyetért. A primordializmus képviselői azonban elkövetik azt a nagy hibát, hogy nem elemzik és nem konceptualizálják tudományos objektivitással és kellő részletességgel ezeket az érzelmi jelenségeket.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a primordializmus olyan fogalom, amely struktúrájánál és a benne található téves ítéleteknél fogva, illetve a belőle hiányzó tartalmak miatt teljesen alkalmatlan a tudományos kutatásban való használatra. Indokoltnak látszik tehát a szaklexikonokból, szakszótárakból, általában véve a tudományos nyelvből történő kiiktatása is.

Eller, J-D. — Coughlan, R. M.: The poverty of primordialism: the demystification of ethnic attachments. = Ethnic and Racial Studies, 16. vol. 1993. 2. no. 183-202. p.

S. Gy.

A regionális identitás kialakításának néhány vonásáról (A "hargitaiság" példáján)

A regionális identitások problémái szoros kapcsolatban állnak a nemzeti identitások alakulásának ma egyre aktuálisabbá váló kérdéskörével, a ma egyre hangsúlyozottabban jelentkező regionális autonómia-igénylésekkel is. Várható, hogy a kisebb-nagyobb régiók önállósodási törekvései előtérbe hozzák a regionális fejlesztés és fejlődés évtizedek óta háttérbe szorított, meg nem oldott gondjait.

A régió-ügy a várható politikai-közéleti aktualitások mellett társadalomtervezési, társadalomfejlesztési kérdések egész sorát is felszínre hozza. Maguk a társadalmi folyamatok nem politikai természetűek, s ezért politikai jellegű döntésekkel alakulásukat nem is lehet érdemlegesen befolyásolni. Ez az utóbbi tényező készítette a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoportot a regionális identitás kérdéskörével való foglalkozásra. Abból kiindulva, hogy a mai, átmenetinek nevezett szerveződési formák akarva-akaratlan a szocialista államberendezkedés örökségére alapozódnak, az elmúlt két évtized egy példaértékű esetét vetették vizsgálat alá.

A kutatás színhelye Hargita megye (Románia), a kutatás közvetlen témája a szocializmus korszakában kialakult úgynevezett "hargitaiság" mint regionális identitás volt.

Tömegkommunikációs anyagok elemzése, nyilvános rendezvények megfigyelése, ünnepi és hétköznapi magatartásformák leírása nyomán vizsgálták (1) a regionális identitás kiépítésének feltételrendszerét, (2) a kiépítés módozatait, valamint (3) a kiépített modell hatékonyságát és életképességét.

Hargita megye mint adminisztratív egység az 1968-as közigazgatási-területi átszervezés során jött létre, tervezőasztali elképzelések alapján. A művi úton létrehozott régiót a központi hatalom látta el névvel és adminisztrációs struktúrákkal, de a frissen hatalmi pozícióba került helyi magyar elit volt az, amely alig több mint egy év alatt ezt a régiót "saját" és "egységes" kultúrával és identitással ruházta fel. A csíki, gyergyói, udvarhelyi, kereszturni, sóvidéki, homoródmenti táj egyik napról a másikra hargitai tájjá változott (legalábbis a legitimitással bíró nyilvános beszédek-szereplések minden formájában).

Az 1989-es változás utáni időszak azonban rámutatott a nemzetiségi identitás e lényeges szeletének, a hargitaiságnak művi és erőszakolt voltára. A hargitaiság nyelvezete szinte hetek alatt foszlott szét, vált érvénytelenné. Az egység helyett ismét a részrégiók kerültek előtérbe, azok, amelyek valóban léteztek, és átvészeltek a hargitaiság uralmának két évtizedét.

A hargitaiságnak mint regionális identitásnak a megteremtése egy állampolitikai döntéshez fűződik. Körülhatároltak egy fizikai terepet (megye), s azt névvel, intézményekkel, vezetői pozíciókkal látták el. Ez az államhatalmi gesztus azonban ambivalens gesztus volt. Adott ugyan egy lehetőséget, de még mielőtt adott volna, hiányt teremtett. A Maros Magyar Autonóm tartomány megszüntetése e vidék szellemi elitje számára a hatalomból való kiesést jelentette. Megszűnt a "magyar tartomány", de ugyanakkor megadatott a kompenzálás lehetősége is, hiszen a hatalom adott "két magyar megyét" (Hargita, Kovászna).

Az új régió új identitásának megteremtésébe bele kellett foglalni a hatalom egy kitételét. Bármennyit lehetett (legalábbis a kezdetekben) "magyarkodni" és "hargitáskodni", de mindvégig azt kellett hangsúlyozni, hogy mindez hargitai keretben történik, hargitai keretben vált lehetségessé, és ez a hargitai keret a szocialista út terméke, gyümölcse, nem pedig a magyar kultúra vagy az erdélyi magyar kultúra folyománya.

Az alku egyik tétele tehát a meghódolás, az integráció elfogadása. Az alku másik tétele a nyereség: a vélt vagy valós helyi sajátosságok kimondásának, fölmutatásának a joga. A regionális szellemi elit és a hatalom közötti megegyezést a lélektani helyzet és az inherens alku-mozzanat mellett egy harmadik feltétel is elősegítette. Az új helyzet, az új struktúra ugyanis sokak számára pályát, karriert, lehetőséget s természetesen nem csekély mértékű helyi hatalmat jelentett.

A lélektani helyzet, a politikai alku és a személyes ambíciók együttese eredményezte azt, hogy gyorsan kitermelődhetett a hargitaiság nyelvezete.

Az új régió szellemi-adminisztrációs vezetői a romániai magyar szellemi élet olyan képviselőit (írókat, közéleti személyiségeket) kérték meg a hargitaiság kimondására (s ezáltal legitimálására), akiknek szava szimbolikus súllyal rendelkezett.

A hargitaiság - akár beszéd, írás, vagy viselkedés hordozta - rendszerint patetikus, átpolitizált formában jelentkezett. Előtérbe kerültek mindazok az elemek, amelyek könnyen lírizálhatók voltak (tárgyak, emlékek, helyek, színek, formák, gondolatok, tervek). A hargitaiság "működtetői" arra törekedtek, hogy ezt a nyelvezetet hozzákapcsolják a mindennapi élet apró mozzanataihoz, így akarva érzékelteni azt, hogy ez az identitás mindent átítatott, mindenre érvényes.

Bár az új identitásnak nem volt történelmi dimenziója, s korántsem vált a mindennapi élet, a gondolkodás részévé, mégis átfogó, mindent értelmező funkcióban jelentkezett már az első pillanattól kezdve, és így is működött. Tehát elsősor-

ban burok-jellege volt, s ezt a burkot egy egysíkú és folyamatosan ellenőrzött, kézben tartott helyi társadalmi nyilvánosság tartotta életben két évtizeden keresztül. Mivel a központi hatalmi ideológiával szemben álcázott ellenzéki szerepbe kényszerült — ám a felszínen "testvériesen" kapcsolódott hozzá —, kialakítása után a további ápolás/védés funkciója került az előtérbe, vált állandó feladattá.

Az új identitás működéséről, a régió életében betöltött szerepéről több megállapítást is tesz a szerző:

a) A központilag körülhatárolt művi keret (a megye), a gyorsított és külső legitimálást igénylő identitástermelés, valamint az ebben érvényesülő, egységre törekvő erőszakosság eleve kizárta azt, hogy a megye lakosságának számára ez az identitás igazán fontossá váljék. A hargitaiság kulcsszavai, jelképei, magatartásmintái nem váltak a hétköznapi élet részévé, s nyelvi formái is megmaradtak az újságírás, a nyilvános szónoklatok szintjén.

b) Az új regionális identitás sem kialakulása idején, sem később nem mozgósíthatta a szélesebb értelemben vett helyi társadalmi energiákat, amelyek nyomán Hargita megye valóban egy régióvá fejlődhetett volna. A hargitaiság a maga húsz éve alatt egy viszonylag szűk körű elit magánügye maradt.

c) Az új identitás burok-szerepe két irányban is érvényesült. Egyfelől "betakarta" a régiót, és védelmet is jelentett olyan módon, hogy 1980 után (de különösen 1985 után) részben felfogta a központi hatalom támadásait. A hargitaiság mint regionális identitás tehát a mindennapi élet és a hatalom közé került, és egyfajta védő szerepet is betöltött. A burok-szerep azonban elsősorban negatív értelemben működött, és ez a szembeszökőbb, a hangsúlyosabb. Semmilyen szerveződésnek vagy jelentősebb egyéni akciónak nem adott teret, ha az nem vette magára a hargitaiság jegyeit.

A szerző következtetései:

1. Az első generációs értelmiségi, illetve a társadalmi státusváltás után "lebegő" helyzetbe került réteg — ha lehetősége van rá — rendkívül nagy energiákat tud megmozgatni egy-egy új regionális identitás kitermelése céljából. Az érdeklődés rövidesen egy átfogóbb identitás megteremtésére összpontosul.

2. A hargitaiság útja nem egy rossz vagy elhibázott változat, hanem egy krízishelyzetnek tudott/érezett szituáció felgyorsított megoldási kísérlete. Újtörténelmi helyzetben, új feltételrendszer nyomására egy tágabb ölelésű identitás építése kezdődik majd el: a gyors kiépítés és a minél hamarabb történő lezárás lesz a cél. Félő: mindennek olyan következménye lesz, amely nem lesz kapcsolatban a mindennapi élettel, nem lesz belső társadalomformáló ereje.

3. A vizsgálatok szerint: a burok-identitás kitermelése és fenntartása az érintett régióra regresszív hatást fejt ki. Gyorsan lezárja a társadalmi mozgásokat, a régió társadalmát és társadalmi nyilvánosságát merev "fent" és "lent" szintekre tagolja.

A hargitaiság példája azt mutatja, hogy a gyorsított ütemben kiépített burok-identitások utólag nem tölthetők meg tartalommal, sőt, egyre inkább elszakadnak a hétköznapi gyakorlati világtól.

4. Az előbbi megállapítások végeredményben a gyors regionális identitásépítési gyakorlatok ellen szólnak. De erős tendenciákról van szó, a folyamatokat nem lehet megakadályozni.

Elvben elképzelhetők olyan "közbelépések", amelyek a kialakult regionális identitások burok-jellegét valamelyest csökkentik. Ezek számbavétele és részletes bemutatása külön elemzés tárgyát képezi — zárja tanulmányát a szerző.

Bíró A. Zoltán: A regionális identitás kialakításának néhány vonásáról. = Regio, 3. évf. 1992. 4. sz. 61-71. p.

H. Z.

Románia és a Jugoszláv válság

A Szovjetunió közismert Balkán-politikája következtében a második világháború után Románia és Jugoszlávia kapcsolatai a mélypontra süllyedtek. A hatvanas évek hozták meg a diplomáciai, gazdasági és katonai együttműködés elmélyítését, aminek természetes alapját adta Románia "renitens" magatartása a Szovjetunióval szemben. A két állam nemzeti kommunista ideológiájának kohéziója olyan gyakorlati tettekben öltött testet, mint a közös vaskapui vízierőmű és repülőgépgyártás.

Slobodan Milošević uralomra kerülése viszont a gorbacsovi Szovjetunióval való, addig nem túl jó kapcsolatok normalizálásával járt; így a nyolcvanas évek második felétől Bukarest és Belgrád folyamatosan elhidegült egymástól. A két ország viszonyát amúgyis beárnyékolta a vaskapui vízierőmű használatának vitás kérdései, a kishatárgorgalom, a környezetvédelem, a romániai szerb kisebbség tisztázatlan kérdései, továbbá a növekvő számban Jugoszláviába érkező román menekült. Nem használt a két ország kapcsolatának az sem, hogy Jugoszlávia akadályozta meg a Ceaușescu által szorgalmazott Balkán-csúcs-értekezlet összehívását.

Ceaușescu eltávolítását követően ismét javultak a román-jugoszláv kapcsolatok: az új román elnök, Ion Iliescu első útja Belgrádba vezetett. (Ezt megelőzően a román külügyminiszter két ízben is járt a jugoszláv fővárosban.) A moszkvai rádió román külügyminiszter két ízben is járt a jugoszláv fővárosban.) A moszkvai rádió kommentátora mindezt a román diplomácia pozitív fordulatának minősítette. Jugoszláv részről az együttműködés gazdasági aspektusát hangsúlyozták, többek között szabad kereskedelmi övezet létrehozását, vámmentes áru- és pénzforgalom bevezetését. Sőt: Atanazković főkonzul nyilatkozatában egy gazdasági unió létrehozásának lehetőségéről is beszélt, illeszkedve az egységes balkáni piac koncepciójába. Milan Panić és Teodor Stolojan még 1992. augusztusában (Kis-Jugoszlációjába. Milan Panić és Teodor Stolojan még 1992. augusztusában (Kis-Jugoszlációjába. via megalakulása után) is a balkáni országok gazdasági uniójáról tárgyalt, mert — állította a román miniszterelnök — a nemzetközi pénzügyi szervezetek a gazdasági nagyhatalmak érdekeit képviselik, nehezítve a lehetséges konkurens országok helyzetét.

Románia magatartása a jugoszláv válsággal kapcsolatban kétarcú. Horvátország és Szlovénia függetlenségének kiáltásakor — éppúgy, mint a Szovjetunió — Jugoszlávia területi integritása és stabilitásának megőrzése mellett szállt síkra. Késznek mutatkozott viszont az ENSZ Jugoszláviába irányuló fegyverszállítási tilalmát a magáévá tenni, de ellenezte az EK által tervezett gazdasági embargó bevezetését.

Románia végül 1992 januárjában mégiscsak elismerte Horvátország és Szlovénia szuverenitását, ám Nastase sietve hozzátette, hogy a két utódállam létrejötte nem oldja meg a jugoszláv válságot.

Kétségtelen: a volt tagköztársaságok közül Romániának Szerbiával voltak a legszorosabb kapcsolatai (a két ország külkereskedelmi forgalmának 80%-a ezt a relációt érintette; Szerbiában román, Romániában szerb kisebbségek élnek stb.). Mindenesetre Iliescu elnök 1992 júliusi rádiónyilatkozatában a szerb jelenléti dominanciáját hangsúlyozta Bosznia-Hercegovinában.

Bosznia-Hercegovina elismerését Bukarest 1992 elején még "elsietettnek" minősítette (ez végül 1992. május 30-án történt meg), a Macedón Köztársaságot viszont máig sem tekinti szuverén államnak.

Csatlakozván az ENSZ Jugoszlávia elleni embargójához, Románia a kezdetektől hangoztatta a tilalom miatti veszteségeit és kompenzáció-igényét, mert — úgymond — a tiltó intézkedéseknek ő az első számú áldozata. Való igaz — ismeri el Gabanyi —, a külkereskedelmi forgalom, a tranzitszállítások megbénulása, a közös üzemeltetésű vegyiművek és a vaskapui vízierőmű leállása, a nemzetközi dunai hajóforgalom kiesése jelentős veszteségeket okozott Romániának. Hogy mégis föltesse a kérdést: valójában áldozat vagy tettes-e Románia a krízis kialakulásával összefüggésben, arra a következő tények és összefüggések feltárása szolgáltat alapot.

A szerb parlament elnökhelyettesére hivatkozva a Borba és az AFP egyidejűleg (1992. július 6-án) jelentette, hogy Constantából hetente 25 ezer tonna kőolajat sikerült a montenegrói Bar kikötőjébe eljuttatni. Az embargó bizonyított megsértése miatt Románia a "hetek" müncheni csúcsértekezletén a támadások kereszt tűzébe került és szembe kellett néznie azzal a fenyegetéssel, hogy a szankciókat kiterjesztik mindazokra az országokra, amelyek megsértik a tilalmat. Horvát sajtóorgánumok azt is közzölték, hogy Románia fegyvert szállít Szerbiának, sőt hogy román "terroristák" harcolnak a szerbek oldalán.

Érdekes, hogy a román vezetés hivatalosan soha nem tett említést a háború nemzetiségi vonatkozásairól. A független román sajtó viszont nem hallgatta el: a Vajdaságban élő román fiataloknak ugyanaz a sorsuk, mint a magyaroké, felülreprezentáltak a szövetségi hadseregben, s arra kényszerítik őket, hogy Szerbián kívüli területeken harcoljanak.

Noha az embargó megsértésének vádját Románia elutasította, s egyidejűleg elrendelték a hajók szigorú ellenőrzését is, Constantából mégiscsak újabb olajszállítmány érkezett Kis-Jugoszláviába, sőt — amint a nyugati sajtóügynökségek jelentették — a Románián át illegálisan szállított kőolaj egy részét helyben finomították. A tranzitszállítmányok származási helyét nem sikerült megállapítani; mindenesetre a román fél Oroszországot, illetve Ukrajnát, Borisz Jelcin pedig Romániát vádolta az embargó megsértésével.

Végül is 1992 júliusában Románia javasolta a "hetek"-nek, küldjenek megfigyelőket repülőtereikre, kikötőikbe és határátkelőhelyeikre az embargó betartásának ellenőrzése céljából. A londoni konferencián Eugleburger üdvözölte Románia együttműködési szándékát, ám hangoztatta: az ellenőrzés folyamatában mindvégig részt kívánnak venni szakértőikkel és eszközeikkel.

A jugoszláv probléma — állítja összegzőként Gabanyi — alapvetően érinti a román azonosságtudatot, a vélt vagy valós nemzeti érdekekkel összefüggésben.

A válság történelmi gyökerét tekintve: Románia, éppúgy mint Jugoszlávia, egy az első világháború után széthullt nagyhatalom romjaira épült. A mostani válsághelyzetet — állítja több román forrás — a vesztes Magyarország kihasználhatja revíziós törekvései érvényesítésére. A magyar revíziós igényekkel való fenyegetőzés, párosulva az életszínvonal és a termelés folyamatos csökkenésével, adja meg a román nacionalizmus táptalaját.

"Románia legfontosabb, természetes szövetségese az ortodox Jugoszlávia, az egyetlen szomszéd, amely sohasem támadta meg hazánkat" — vélekedik a Románia Mare. "... durva hiba volt Horvátország és Szlovénia diplomáciai elismerése" — állítja Corneliu Vadim Tudor.

A szerző végül leszögezi: a román nacionalista-kommunista pártok erősödése komolyan rontja Románia kilátásait az Európához való csatlakozásra, és egyben veszélyezteti az ország biztonságát is.

Gabanyi, Anneli Ute: *Rumänien und die jugoslawische Krise*. = *Südosteuropa*, 41. Jg. 1992. 11-12. H. 647-664. p.

Ch. Gy.

Jugoszlávia: nacionalizmus és a kritikus évek, 1989-1991

A szerző dolgozatának eredeti, az ország politikai jövőjének felderítését ígérő címetől eltérően elsősorban Jugoszlávia egész történetét elemzi abból a szempontból, hogy milyen történelmi és politikai események készítették elő az 1989-ben kezdődő, és egyre tragikusabb válságba átszapó eseményeket.

A jugoszláv történelem legfontosabb, legégetőbb problémája mindig is a nemzetiségi kérdés volt, és a XX. század folyamán ez jelentette egyrészt az "átkot", másrészt az "üdvösséget" az itt élő népek számára. Rá kell mutatni arra, hogy már az 1912-13. évi pre-jugoszláv balkáni háborúk, majd Ferenc Ferdinánd trónörökös 1914-ben Sarajevóban történt meggyilkolása, valamint a második világháború során elkövetett etnikai vérengzések és népirtások igen hírhedtté tették a jugoszláviai szélsőséges nacionalizmusokat.

Ugyanakkor helytelen egyoldalúság volna, ha nem ismernénk el, hogy a nacionalizmus még ebben a térségben is sok esetben igen pozitív szerepet játszott, hiszen ez volt legfőbb hajtóereje annak a fejlődési és érési folyamatnak, mely Jugoszláviát a modern nemzetté való válás útján elindította.

Az első világháború végletes etnikai konfliktusai vezettek az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásához és a Szerb Királyság konszolidációjához. Gazdasági és társadalmi szempontból azonban nem történt lényeges előrelépés, hiszen a monarchia, mint államforma megmaradt, csak most ennek új létérdeke — Nagy Szerbia — lett. A második világháború alatti jugoszláv polgárháború mozdította elő a további gazdasági és társadalmi fejlődést, mert véget vetett a monarchiának, és elvetette Nagy Szerbia eszméjét, illetve gyakorlatát is. Ezt követően az 1948-as Tito-Sztálin konfliktus következtében kialakult pánjugoszláv nacionalizmus is az egységes jugoszláv állam megerősödését és fennmaradását szolgálta egy alapvetően veszélyes, bipoláris világban.

A fentiek tehát jól bizonyítják a nacionalizmus pozitív szerepét a jugoszláv történelem fejlődésének előmozdításában. Ehhez még hozzá kell fűzni azt, hogy nacionalista indulatok váltották ki a politikailag-történelmileg elavult állapotok megszűnését is. Jugoszláviának a múltban mindig sikerült kiemelkednie az ilyen válságokból, és ezáltal modernizálódva szülhethetett újjá a történelem viharaiából.

A fenti megállapítások fényében jobban érhetővé válnak azok az események, amelyek 1989 óta Jugoszlávia felbomlásához vezettek. A még világosabb tisztánlátás érdekében szükségesnek látszik, hogy részletesebben is foglalkozzunk a második világháború és az azóta eltelt időszak etnikai konfliktusaival.

A második világháború történelmi realitásai Jugoszláviában is nagy mértékben eltértek a kommunisták által kreált és terjesztett mítoszoktól. Nem elég pl. ismételni és hangsúlyozni azt a rendkívül sajnálatos tényt, hogy a polgárháborúban több jugoszláv lakos pusztult el, mint a német fasiszta invázió és megszállás elleni harcban. Továbbá azt is tisztán kell látni, hogy minden jugoszláv ellenállási mozgalom — beleértve természetesen a kommunista partizánokat is — számos atrocitásban kompromittálta magát, és tömegesen mészárolta le a polgári lakosokat is.

De mindenképpen a partizánok érdeme az, hogy kimondták a nemzeti identitáshoz való jogot, és ennek értelmében azt is deklarálták, hogy a nemzetiségi jogok teljes körű érvényesítésére létre kell hozni a soknemzetiségű és szövetségi államformájú Jugoszláviát. Ily módon a nemzetiségek többé már nem voltak a jugoszláv monarchia alattvalói, és nem voltak kárhóztatva a Nagy Szerbia hatalmát kiemelő statiszták szerepére sem. Ezek a deklarációk és remények számos esetben nem maradtak meg csupán írott malasztoknak, hiszen pl. a háború végén a montenegróiak a náluk tizenhatszor nagyobb lélekszámú szerbekkel kaptak teljesen egyenlő politikai szerepet. Hihetőnek tűnt tehát az a fikció, hogy az új Jugoszlávia teljes mértékben a felszabadító harcban egyesült népek, illetve a dolgozó tömegek áldozatának és erőfeszítéseinek a gyümölcseként jött létre. Sztálin megkísérelte elszigetelni és megsemmisíteni Jugoszláviát. Ez a Tito-féle vezetést az egységes pánjugoszláv nemzet kiépítésére készítette, amelynek keretében ugyan bizonyos fokig feláldozták a pluralista vonásokat és az etnikai különbségeket érvényesítő elképzelések egy részét, de ez korántsem volt egyenlő a nemzetiségek elnyomásával.

A titói nemzetiségi politika valójában két alapvető és némileg egymásnak ellentmondó részből állt. Ez a politika miközben egyfelől törvényileg garantálta a nemzeti nyelvek használatát és a nemzeti identitások alapvető elemeinek az érvényesítését, másfelől viszont ezzel egyidejűleg igyekezett minden eszközzel megakadályozni a nemzeti kultúráknak és hagyományoknak a következő generációk számára történő átöröklését. Ily módon a titói nemzetiségi politika alapvetően pragmatikus és defenzív volt, emellett csak igen hiányos mértékben nyert megfogalmazást (a publikált törvények és intézkedések csak a jéghegy csúcsát jelentették). Ráadásul a pánjugoszláv nacionalizmus egyre jobban összeforrt a Tito alakja köré kiépített és mindinkább hatalmasodó személyi kultusszal, s ez Tito halála után oda vezetett, hogy a Jugoszláv össznépi nacionalizmus presztízse és gyakorlata erősen megrendült.

Mindezek ellenére a titói nemzetiségi politikának bizonyos területeken kétségtelenül voltak pozitív eredményei is, pl. a négy teljesen egyenjogú hivatalos nyelv,

a két hivatalos karakterkészlet. Ami a vallásszabadságot illeti, a három legjelentősebb felekezet a görög-keleti egyház, a római katolikus egyház valamint a mohamedán vallás volt. Ismert történelmi és geopolitikai okokból elsősorban a római katolikus egyház működését igyekeztek korlátozni, és ezt az egyházat, mint elpyomót, antihumanistát, reakciósat és jugoszláv-ellenest feltűntetni. Az ország igazi patrónusai a "Tito-partija-narod" voltak.

A Tito-féle személyi kultusz és az általa létrehozott pánjugoszláv nacionalizmus szinte szétválaszthatatlan egységet alkotott. Szükségszerű folyamatnak tekinthető tehát az, hogy Titonak 1980-ban bekövetkezett halála után egyre nyíltabban jelentek meg és éleződtek ki a jugoszláv nemzetiségi politika gyengeségeiből adódó ellentétek és konfliktusok. Ezeket négy fő csoportban lehet összefoglalni:

1. Bár elméletben minden jugoszláv állampolgárnak egyenlő joga és esélye volt a politikai élet, illetve a társadalmi hierarchia csúcsára feljutni, gyakorlatilag a társadalmi, politikai és gazdasági élet kulcspozícióit nagyon szigorúan, szinte kizárólag etnikai kvóták alapján töltötték be. Ez azt jelenti, hogy a származás alapvetően elsődleges volt a szakértelemmel szemben.

2. A jugoszláv állam integritásának támogatását szétválaszthatatlanul összekötötték a Jugoszláv Kommunista Párt támogatásával. Ebből következett, hogy ha tötték a Jugoszláv Kommunista Párt politikáját, azonnal megbélyegezték, mint szélsőséges nacionalistát, sovínisztát. Így jártak még a legfelsőbb pártvezetés egyes tagjai is (Ranković, Čosić, Tripalo), akik szembe mertek helyezkedni általában és számos vonatkozásban a párt hivatalos politikájával. Bár ellenvéleményükben a nacionalista szempontok legfeljebb részletkérdésként jelentkeztek, mégis szinte kizárólagosan mint szélsőséges nacionalistákat ítélték el őket. A fenti helyzet reakciója volt, hogy 1990-es szabad választásokon szinte minden ellenzéki párt nacionalista színekben és jelszavakkal indult.

3. A kommunista rezsim előtti tradicionális értékrend szervesen összefonódott az egyes etnikumok nacionalista kultúrájával és érzésvilágával. A társadalom mindennapos életének konkrét kereteit, mint pl. a vallásos szokásokat, a kisvárosi és falusi életvitelt és lokálpatriotizmust, valamint a tágabb- és szűkebb családi élet minden elemét mélyen és elválaszthatatlanul áthatották a sajátos etnikai tradíciók és normák. A párt viszont megkísérelt létrehozni egy teljesen új és sokkal homogénabb társadalmat, és ennek a célnak az érdekében a fenti szokásrendszereket a múlt elavult maradványainak tüntette fel. Ez azt is jelentette, hogy az etnikai identitás legfőbb konkrét és történelemben gyökerező megnyilvánulását rendszerint veszélyes, retrográd tendenciaként értékelte a hivatalos politika.

4. Tito halálát követően a hatalmon maradó "posztitoista klikk" saját pozícióját védve elzárkózott minden lényeges reformtól és a "Tito elvtárs esküszünk, hogy sohasem térünk le az általad kijelölt útról" formula mögé bújva ellenszegült minden haladó tendenciának. A változtatni akarókat tehát Tito-ellenesnek, kommunista ellenesnek és jugoszláv-ellenesnek titulálták, és ezek a jelzők végül is a nacionalistaként való megbélyegzéshez vezettek. Mindazok, akik megkísérelték a korrupciós ügyek leplezését, vagy valamilyen módon bírálták a pártvezetést, azonnal azt kapták válaszul, hogy el akarják árujni Tito örökségét, vagyis Jugoszláviát a Tito előtti polgárháború etnikai harcainak poklába akarják visszajuttatni.

A jugoszláv kommunista nemzetiségi politikája fenti négy gyenge pontjának elemzése után meg lehet vizsgálni az 1989 és 1991 között bekövetkezett esemé-

nyeket, amelyeket a szerző elsősorban a horvát-szerb és szlovén-szerb ellentétek vonatkozásaiban taglal. Az elemzést Szlovénia függetlenségének kikiáltásánál zárja le.

Seroka, Jim: The Political Future of Yugoslavia: Nationalism and the Critical Years, 1989-1991. = Canadian Review of Studies in Nationalism, 19. vol. 1992. 1-2. no. 151-160. p.

S. Gy.

A föderalista kommunizmus jugoszlávlal modelljének bukása

Anton Bebler, a ljubljanaei egyetem politológus professzora írta ezt a nagyobb tanulmányt. A jugoszláv esetet másnak tartja, mint a Csehszlovákiáét vagy a Szovjetunióét, mert itt a föderatív rendszer csak 46 évig tartott, valójában még kevesebb ideig, mert a konfliktusmegoldó mechanizmusokat nem dolgozták ki azonnal.

Az 1945 előtti Jugoszlávia emléke sem használt a föderációnak. A szerbek a politikai elitben, a hadseregben és a titkosrendőrségben voltak hegemon helyzetben, egyébként inkább az átlagon aluli garnitúra "országolt". A szerb gyarmatosító befolyás 1945 után nem volt olyan erős, mint az orosz a Szovjetunióban, de erősebb mint a cseh. A helyzet különbözik a szovjetunióbelitől abban is, hogy a területeket nem erőszakkal szerezték meg. A szlávok kétszer is önként egyesültek, de a nemszlávokkal nem törődtek. A Vajdaságban pl. a szerbek csak a lakosság egynegyedét tették ki, mégsem kérdezték meg a többieket. Szerbia "gyarmatainak" él az albánok 40%-a, továbbá a muzulmánok, macedónok, cigányok és törökök sokasága. Montenegró e tekintetben talán még Szerbián is túltett.

A második világháború eseményei ugyan integratív hatással voltak a térség egészét illetően, de 1971-ben 1981-ben és 1991-ben már kitörési kísérletek tanúi lehettünk. A szerben a pártban közép- és alsó szinte is arányszámukat messze meghaladóan voltak képviselve. Az államélet központjában az 1960-as évek óta megállapított köztársasági kvótákat ugyancsak mindig a szerbek javára értelmezték. Így anyagilag is előnyös helyzetbe kerültek. A lazulás időszakában ezek a felhalmozódott ellenérzések törtek a felszínre.

Az albánok 1981-es felkelése a szláv köztársaságok viszonyában is feszültségeket okozott, Szlovénia ui. segélyezte az albánokat. A szlovének kénytelenek voltak Koszovóba rendőröket küldeni, s amikor visszarendelték őket, a szerbek gazdasági repressziókkal válaszoltak. Szerb-horvát feszültség is támadt az albánok miatt, amikor Koszovó autonómiáját megszüntették. Ez is 1991 felé vezetett. A három szláv köztársaság más és más követelésekkel lépett fel. A szerb nacionalista hisztériát Milošević kihasználta. Koszovó mintegy a katalizátora volt a szétesésnek, mint Bosznia a Monarchia esetében.

A világháború alatt a kommunisták vezető szerepe jól érvényesült, de 1945 után körükben más tulajdonságokra lett volna szükség. Nem volt tapasztalat arra, hogyan kell a föderációt működtetni. Ezért bíztak kezdetben a vezetők a szovjet modellben. Az 1946-os jugoszláv alkotmány szinte csak az 1936-os szovjet alap-

törvény fordítása. Általános volt a meggyőződés, hogy a kommunizmus megoldja a nemzeti kérdést is. Ezért konfliktuskezelő mechanizmusokat hiába is keresnénk ebben az alkotmányban. A nemzetiségek kamarája a parlamentarizmus hiánya miatt tehetetlen volt. A köztársaságok területi beosztását és sok egyéb kérdést belső párthatározatokkal intézték el, népszavazás nélkül. A megvalósított határkorrekciók jelentéktelenek voltak, a Szandzsákot egyszerűen felosztották Szerbia és Montenegro között.

A titói rendszer valóban sok mindent adott: a macedónoknak külön köztársaságot, a szlovéneknek saját államiságot. A szlovéneket felszabadította az olasz uralom alól ugyan, saját egyetemük, tudományos akadémiajuk lett. Horvátország ugyan területeket veszített, de kapott is újakat. 1959-ben engedélyezték a külön muzulmán nemzet létét, s egyenragúvá tették a szláv nemzetekkel. Mégis akadtak határproblémák. A nemzeti érzületet elnyomták.

1945-46 során aszimmetrikus föderáció jött létre, kétféle rangú köztársaságokkal és kétféle rangú tartományokkal. Hiba volt Belgrádot egyedüli fővárossá megtenni; a központi szerveket el kellett volna osztani a többi köztársaság fővárosai között. A pártot és a titkosrendőrséget később, 1962-66 folyamán ugyan föderalizálták, de a hadsereget nem. Ezzel a hatalom kezdett a köztársaságok felé eltolódní, és a politikai legitimitás alapja is megváltozott. A rendszer három tartóoszlopra, azaz a párt, a hadsereg és a titkosrendőrség megrendült, a nemzeti ellentétek felszínre törtek. A bukás fő oka persze az autoritárius rezsimben rejtett.

Az új Jugoszlávia megteremtője kétségtelenül Josip Broz-Tito volt, 1943-ban nevezték ki marsallá, hogy egyenrangú legyen Sztálinnal. De személyi kultuszával, pompakedvelésével, nemzetközi és katonai kérdésekre való koncentrációjával stb. ő volt az is, aki a bukást előkészítette. Az 1945-53 közötti terrormak mintegy 200 ezer halottja volt. Utána viszont Tito rendszere inkább jóindulatúnak mutatkozott, ő maga népszerű lett. De súlyos örökséget hagyott maga után (31 kastély, villa, Rolls-Royce-ok, jachtok stb.). Rendszere végül is összeegyeztethetetlen volt a föderalizmussal, ezért delegitimálódott.

Jugoszlávia jóformán tízévenként kapott új alkotmányt (1946, 1953, 1963, 1974). 1952-től elnöki rendszer volt, 1974-től 8/9 fős elnökség állt az élén. (Tito halála után az elnöki poszt évente rotációra került, 1991 májusáig.) Egyéb változások is egy igazi föderáció felé mutattak. Az 1974-es alkotmány már egy vegyes föderációs-konföderációs rendszert valósított meg. Koszovó majdnem egyenrangú lett Szerbiával. Liberalizálás volt, de demokratizálódás nem. Az 1980-as években a föderáció mechanizmusa működni kezdett, de a szerbek lelassították. Az 1991 januári pártkongresszuson a szerbek a reformkísérletek ellen szavaztak. Ezért kiáltották ki aztán a szlovének és a horvátok az önállóságot.

1990-ben még megvolt a lehetősége Jugoszlávia együttmaradásának. Voltak szlovén és horvát javaslatok az állam átalakítására, mégpedig az Európai Közösség mintáját követve. A Nyugat azonban ezeket a terveket nem támogatta, inkább Ante Marković centralizmusát. 1991. június 26-án kitört a háború, ezért Szlovénia végleg kivonult, Horvátország is. Lord Carrington kompromisszumos javaslata jó volt, de későn jött. A szerbek kijelentették, a belső határok csak adminisztratív jellegűek, ezért módosíthatók. Majd ennek visszautasítása után azzal hozakodtak elő, hogy bárki kiválásához a többi köztársaság (tehát a szerbek) jóváhagyása kell. Jugoszláviát tehát egyértelműen szerb államnak tekintették. A nemzetek egyenjo-

gúságát valójában sohasem fogadták el. Amikor 1991 márciusában a föderáció elnökségében kisebbségben maradtak a szerbek, nem fogadták el a határozatokat. Más köztársaságokban a szerbeknek egyenjogúságot és vétőjogot követeltek. Minden szerbnek egy államban kell egyesülnie — ez lett a jelszó, miközben a nemzetiségektől ezt a jogot megtagadták. A központi szervek vonatkozásában az USA és az NSZK mintáját fogadták el, de számos hozzátartozó berendezkedést nem. A szerbek számára követelmény lett az önrendelkezési jog, miközben szerb enklávákat igyekeztek létrehozni, amelyek mind külön államoknak számítának. Bosznia-Hercegovina felosztását javasolták. Az 1974-es alkotmány a szerbek szerint hibás volt, a centralizmus hiánya is baj volt (pedig az 1980-as években a szerb Stanovčić kimutatta, hogy a központi hatóságoknak nincs módjuk határozataik megvalósítására).

A szerbek tehát a centralizálást javasolták, amely Miloševićnek juttatta volna a hatalmat. Bosznia-Hercegovina és Macedónia ekkor kompromisszumos javaslattal lépett fel, de ez már későn jött, ekkor már megtörtént a szlovén és horvát népszavazás. Ezért legfeljebb a konföderáció jöhetett számításba. Ezt a szerbek elutasították. 1991 nyarán kitört a polgárháború, négy köztársaság kivált a föderációból, amelyet 1992. április 27-én fel is oszlattak.

Az események nagyon hasonló módon zajlottak le, mint a többi volt szocialista államban, pedig itt nem volt szovjet befolyás. A Jugoszlávián belüli emancipáció, a közoktatás átfogóvá válása, az urbanizáció, az életszínvonal emelkedése, a liberalizálás meg az állam saját propagandája vezetett a bukásra. Jugoszlávia csak a kelet-európai modell balkáni variánsa volt. A régi sebek most felszakadtak, az erőszak nem tudta megakadályozni a bomlást. A nemzetközi helyzet alakulása, a hidegháború vége stb. ugyancsak elősegítette a szétesést.

Az összetartó erők, a külsorságoktól való félelem, a második világháború és az 1941-47-es polgárháború emlékei, Tito személyi kultusza, az egypártrendszer, a marxista-leninista ideológia, összességükben is elégteleneknek bizonyultak. A régi elit nem kívánt valamiféle átmenetet. Az 1990-es választások után előtört az addig visszafojtott nacionalizmus. A külső beavatkozás hiábavaló volt: sok halott, egy-millió menekült a szomorú mérleg.

A szerbek ragaszkodtak a Jugoszlávia névhez az új államban, nem úgy, mint az oroszok. Az 1992. április 27-én létrejött harmadik Jugoszlávia elnöki kormányzatú, nem ismer autonómiát. Az 1992 májusában Koszovóban tartott választást a kormányzat illegitimé nyilvánította. És közismertek a Bosznia-Hercegovina elleni támadás miatt kirott nemzetközi szankciók is.

Bebler végső summázata: a bolsevik formula alkalmatlan volt, nem konszenzuson alapult. Jugoszlávia felbomlása azonban nem volt szükségszerű, számos egyéni hibán múlt dicstelen végzete. A jugoszláv föderalizmus bukása nem jelenti általában a föderatív eszme kudarcát.

Bebler, Anton: Der Untergang des jugoslawischen Modells des föderalistischen Kommunismus. = Europäische Rundschau, 20. vol. 1992. 3. no. 3-20.p.

N. E.

A passzív ellenállás (kérdéses) kilátással Koszovóban. Beszélgetés Azem Vilasi ügyvéddel

Az interjúalany, aki elutasítja a jelenleg többségi támogatást élvező Szociáldemokrata Párt passzív ellenállási politikáját, a hetvenes években Tito kedvenceként gyorsan emelkedett pályáján, és a koszovói kommunisták első embere lett, mígnem a nyolcvanas években a szerb vezetés az albánok autonómiajogainak támogatójaként 1989-ben börtönbe záratta. Később ugyan kiengedték, de a vádiratot mai napig sem vonták vissza.

Vilási (és a koszovóiak többsége) szerint a nemzeti kérdést egyedül a szuverén köztársaság állami státuszának megteremtésével lehet megoldani. A passzív ellenállás nem tudja ugyanis megakadályozni a szerb politika végrehajtását, ennek pedig az eredménye nem más, mint a gazdaság összeomlása, nyolcvanezer albán kiűzése a munkahelyéről, az iskolák bezárása, az elemiktől kezdve a felsőfokúakig. Illúzió az európaiaktól vagy Amerikától várni az égető kérdések megoldását. Lehet ugyan a Gandhi-féle szemlélettel jóindulatot kelteni Nyugaton, de valós eredményeket csak egy széles összefogásra épülő felszabadítási mozgalom hozhat.

Nem épp reális az a szemrehányás, hogy az albánok nem támogatták a horvátokat, amikor azok a szerb regresszióval szálltak szembe, hisz legelőször, 1989-ben az albánok voltak az áldozatok, méghozzá többszáz halottal. Akkor a horvátok, szlovének azt hitték, ennyi elég a szerb politikusoknak, aztán a Szlovénia elleni agresszióval ez megismétlődött, most folytatódik Horvátországgal, mikor is Boszniában és Hercegovinában hiszik azt, hogy ez őket nem éri el... (Azóta tudjuk: ugyancsak elérte.) Csak Szerbiától függ, lesz-e háború Koszovóban is. Ha nekik érdekük lesz a háború, megteremtik hozzá a kellő provokációs alapot, a nekik megfelelő pillanatban és helyzetben. Céljuk egyértelmű: Koszovót szerbbé tenni, vagyis a jelenlegi népességi arányokat (kb. 90% albán, 8 % szerb) döntően megváltoztatni. Ennek kivédésére kell felkészülnie az albán lakosságnak, főként az önszerveződés erősítésével.

A szerb dominanciájú Jugoszlávia széthullása még nem fejeződött be, ez tartani fog egészen addig, amíg Milošević elgondolása meg nem valósul. Vagyis, hogy minden szerb egyetlen szerb államban éljen. Ez meg is fog valósulni, csak nem úgy, ahogyan ő gondolja. Az önállósuló volt köztársaságokból minden olyan szerbnek távoznia kell majd Szerbiába, akik a véres szerbizálást támogatta. Ezáltal valóban olyan alacsonyra fog csökkenni a Szerbián kívül élő szerbek száma, mint soha az utóbbi évszázadokban. Egy Szerbia ellen sikeres koalíciónak Horvátországra és Bosznia-Hercegovinára kellene épülnie, amely természetesen számíthat a gazdaságilag elsősorban érdekelt Szlovénia pozitív hozzáállására. A koszovói albánok érdekében az anyaországgal bővítendő kapcsolatokban, de hasonlóan a Macedóniához fűződő szálak erősítésében is. Várhatóan Montenegró és a Vajdaság lesz egy következő belső háború front-területe. S végül a Szandzsák sem kerülhetik el a hasonló harci és önállósulási konfliktust.

Az 1918 óta állandó krízishelyzeteket szülő szerb-jugoszláv állam agóniája ezzel csak a kezdetét veszi.

Fragwürdige Erfolgsaussichten der Taktik des passiven Widerstands im Kosovo. Gespräch mit Azem Vllasi. Mit Einleitung von Bärbel Schmidt-Sakić. = Osteuropa, 42. Bd. 1992. 1. no. A 622-A 625. p.

S. P.

Zsidóellenesség Horvátországban

1991. augusztus 19-én bomba robbant a zágrábi zsidó hitközség épületében; személyi sérülés nem történt ugyan, ám az épület egy része teljesen elpusztult. Ezzel egyidejűleg zsidó sírokat rongáltak meg a zágrábi Mirogoj temetőben. A horvát politikai élet különböző irányzataihoz tartozó személyiségek egységesen elítélték az erőszakos cselekedeteket. (A székházat egyébként alig egy év alatt helyreállították.)

A zsidó bevándorlás első jelentősebb hulláma viszonylag későn, a 18. század végén érte el Horvátországot. Az első bevándorlók askenázik, "német" zsidók voltak, többségük Magyarországról, Csehországból és Morvaországból érkezett. A legjelentősebb zsidó közösségek Eszék és Zágráb környékén alakultak ki, létszamarányuk Horvátország és Szlavónia lakosságának 1%-ára rúgott.

A horvátországi zsidókra a nagyfokú asszimilációs hajlam volt jellemző annak ellenére, hogy sok zsidó társadalmilag kedvezőbb helyzetet élvezett a horvátok többségénél. Lakóhelyeik nem gettószerűen, hanem a városokban elszórtan alakultak ki; a zsidó családok egyre gyakrabban adtak horvát keresztnéveket gyerekeiknek, sőt a német Müllerből, Fischerből mindinkább Miljević, Ribić lett.

A zágrábi rabbi már 1926-ban panaszkodott a hívek fogyatkozó száma miatt. Azt is regisztrálta, hogy egyre több zsidó gyerek jár katolikus gimnáziumba, illetve hogy a családok nagyobb része nem üli meg a zsidó ünnepeket, sőt a rítust sem ismerik.

Viszont — állítja a szerző — az asszimiláció nem feltétlenül a horvát kultúrához, nyelvhez, szokásokhoz kötődött: a századfordulón a zsidóknak csupán 35%-a jelölte a horvátot anyanyelvének. Egymás közötti érintkezésükben inkább a német és a magyar nyelv dominált. (Érdekes, hogy a jiddis már akkor sem játszott jelentős szerepet.)

Az antiszemitizmus Horvátországban viszonylag későn jelentkezett, hiszen a zsidó jelenlét maga is megkésett volt; a horvátok figyelmét inkább a Magyarországgal szembeni közjogi viták költötték le. Az első ismertebb zsidóellenes orgánus Milan Obradović bjelovári újságíró sorozata volt (Miért vagyunk antiszemiták és mit akarunk?; Hogyan kell a zsidókérdést megoldani? stb.), amelynek egyes darabjai a századfordulótól 1920-ig jelentek meg. Ám a sorozatnak alig volt visszhangja; egyes kötetekre csupán néhány helyi zsidó újság reflektált.

Obradović vállalkozásánál (akit egyébként a szerző szerint pusztán anyagi szempontok motiváltak) hatásosabb kiadványsorozatnak tekinthető a Cion bölcsességének jegyzőkönyve, amelynek egyes kötetei a világalum megszerzésére irányuló titkos zsidó szervezkedésről igyekeztek meggyőzni az olvasókat. (A nemzetközi összefüggésekre jellemző, hogy a sorozat 1936. évi kötetét Berlinben nyomták.) A szerző megjegyzése: miközben a "Jegyzőkönyv" egyes köteteit Magyarországon tilos volt forgalmazni, Horvátországban a kiadvány propagálását a Mlada Hrvatska vállalta.

A Mlada Hrvatska a 30-as évektől egyébként is élharcosa lett a kifejezetten fasiszta szellemű írások megjelentetésének. Ezekben — immár tisztán horvát érdekekre hivatkozással — a zsidók felelősségét hangsúlyozták az ország rossz gazdasági helyzetéért.

Az antiszemitizmusnak külön lökést adott a Németországból menekült zsidók beáramlása (a szerző erre vonatkozóan számadatot nem közöl), akikről a Mlada Hrvatska sietve közli, hogy "nem német" elemekről van szó, s akik eltartásáról a horvát népnek kell(ene) gondoskodnia. Mindenesetre a szervezet drákói törvényeket szorgalmaz a zsidók korlátozására, s bojkottot hirdet (1936-ban!) a zsidó üzletek, orvosok és ügyvédek ellen.

Magyar vonatkozású adalék: a szerző szerint az itt 1920-ban bevezetett numerus clausus hatására a zágrábi egyetem hallgatói hasonló korlátozó törvényt követeltek, mivel hazánkból jelentős számban mentek át zsidó ifjak a horvátországi felsőoktatási intézményekbe tanulni.

A 30-as évek második felétől a mindennapi életben is felerősödtek a zsidóellenesség megnyilvánulásai. A zsidó sajtó (fő orgánuma a zágrábi Žid volt) természetesen óvta a közvéleményt a német minta követésétől, attól, hogy az ország a "középkori intolerancia hitleri sötétségébe" tévedjen.

Ante Pavelić, aki az Usztasa mozgalom szervezője, 1941 és 1945 között pedig horvát államfő volt, minden horvát terület egyesítésére törekedett, s így eleve konfrontálódott a központosító belgrádi törekvésekkel. E törekvések határozták meg a zsidókkal kapcsolatos álláspontját is: őket a "kötőanyag nélküli jugoszlavizmus" elvtelen támogatóinak minősítette.

Az antiszemitizmus árnyaltabb felfogását képviseli Ante Radić politikus író, mondván: "A kérdésre, hogy a zsidó barát vagy ellenség, nehéz a válasz. Mert ők egyfelől a bibliai igazságosztás letéteményesének tekintett nép, másfelől szétszórtván a világban, gyökértelenségében a pénz szolgálatában állt, s távol van minden nemzeti identitástudattól."

Akad azért más példa is: Alojzije Stepinac érsek, később bíboros, akit a zágrábi főrabbi, Gavro Schwarz az "egyenlőség és a morál tiszteletreméltó képviselőjének" titulált, a bármiféle méltánytalan megkülönböztetés ellen bízta híveit. (A politikai viszonyokra jellemző, hogy a bíborost 1946-ban — az Usztasa-rendszerrel való kollaboráció címén — kényszermunkára ítélték.)

Az antiszemitizmus, különösen annak államilag irányított, agresszív válfaja — sugallja a szerző — importált ideológia és gyakorlat volt Horvátországban. Bizonyítéka: a két világháború közötti időszakban a királyság területén élő 70 ezer zsidó teljes jogegyenlőséget élvezett. Az első zsidótörvényt 1939-ben adták ki, amelynek értelmében minden, 1935 után a királyság területére érkezett zsidónak 3 hónapon belül el kell hagynia az országot, a többinek, akik nem rendelkeztek jugoszláv útlevelel, 6 hónapon belül.

A törvényt — akárcsak a numerus clausust — csupán egy évvel később hajtották végre, a következők miatt: a zsidók eltávolítása a kereskedelemről és a gazdasági élet más területeiről sértette volna az állam érdekeit; a numerus clausus bevezetésének pedig különösebb jelentősége nem volt, mert a zsidó diákok igazán csak a kereskedelmi iskolákban voltak felülreprezentáltak. Végül aztán a két törvény — a szerző sugallata: ismét külső nyomásra — 1940-ben léptették hatályba, s ezzel vette kezdetét Horvátországban az államilag irányított, szervezett zsidóellenesség.

A tanulmány befejező része a horvátországi zsidóellenesség nemzetközi összefüggéseivel foglalkozik. Az itteni zsidó sajtó a kezdetektől különös figyelmet szentel a németországi fejleményeknek, — tegyük hozzá — meglehetősen érdes

stílusban kommentálva az eseményeket (1924-ben még szabósegédnek /sic!/ titulálva Hitler, esetenként megjósolva, hogy a romániai és oroszországi pogromok mintául szolgálnak majd Németország számára.)

A zsidóság szerepével és jövőjével kapcsolatos viták azonban — nemzetközi aspektusból sem — korlátozódtak a sajtónyilvánosságra. A szerző példái: 1933-ban Lipcséből egy csoport náci diák érkezett Zágrábba zsidóellenes demonstrációt szervezni; megjelentek a hivatalos német nemzetiszocialista "politikai misszionáriusok" is, akik nemzeti és társadalmi forradalmat hirdettek. Egyik képviselőjüknek, Gomolnak a nézetét a szerző cinikusnak ítéli, mert szerinte a hagyományos antiszemitizmus a zsidó szervezkedések megerősödését provokálja. Következtetése: a zsidókkal szemben keményebb fellépésre van szükség.

A szerző summázata: ennek a "keményebb" fellépésnek köszönhetően pusztult el az Usztasa-állam területén 30 ezer zsidó, s maradt mára a zágrábi hitközségnek csupán 1300 tagja. A megbékélés jegyében javasolja végül Völkl, hogy az 1941-ben lerombolt zágrábi zsinagóga helyén egy nemzetközi judaisztikai központot létesítsenek.

Völkl, Katrin: Zur Judenfeindlichkeit in Kroatien. Wieweit gab es Antisemitismus bis 1941? = Südosteuropa, 42. Jg. 1993. 1. H. 59-77. p.

Ch. Gy.

Hogyan vesztette el Moldávia a háborút, és hogyan vesztheti el Oroszország a békét?

Jean-Baptiste Naudet, a Le Monde romániai tudósítója a legújabb eseményeket értékelő cikkéhez két történeti háttéranyagot is adott. Először róluk számolunk be.

Az egyik Besszarábiát magyarázza: ilyen állam sohasem létezett, a terület hosszú időn át a moldvai állam keleti, viszonylag gazdag részét tette ki. Oroszország számára ez jelentette a kijáratot a Balkán felé. Az első ismert moldvai fejedelem Bogdan volt, az ország történetének csúcspontját Nagy István uralkodása alatt érte el (1457-1504). 1711-1944 között a terület 11 orosz betörést élt át. 1812-ben Besszarábia néven orosz uralom alá került, miközben bolgárok és gagauzok (keresztény törökök) menekültek ide az oszmán uralom alól. 1856-ban egy része visszakerült Moldvához, de 1878-ban ismét orosz uralom következett.

1918. január 24-én ugyan kikiáltották a független besszaráb köztársaságot, de áprilisban már csatlakozott Romániához. A szovjet uralom idején a határ szovjet oldalán létrehozták a Dnyeszter autonóm szovjet köztársaságot, amelynek területe nagyjából azonos volt a mai Transznisztríával. Fővárosa Tiraszpol lett, a köztársaság elnöke orosz.

Az 1939-es német-szovjet egyezmény értelmében a Szovjetunió 1940 júniusában ultimátummal foglalhatta el a román fennhatóságú részt. A háború alatt Antonescu csapatai ezt visszafoglalták, és az ottani zsidók ezreit írtották ki.

1944 nyarán a terület újra a szovjeteké lett; Budzsakot és Bukovinát ekkor Ukrajnához csatolták. Ezzel szemben megkapta Transznisztríát, amely gazdag energiaforrásokban, és komoly nehézipara is van.

Moldáviában a románokból moldávok lettek, és ismét a cirill-ábécére tértek át. Emberek százait deportálták. Az oroszítás itt volt a legsikerültebb, bár a román ellenállás miatt a leglehetősebb is. Brezsnyev és Csemyenko itt volt egy ideig köztársasági első titkár.

A nagyarányú oroszítás miatt Moldávia nem csatlakozhat azonnal Romániához. Ezért látszott megoldásnak a szuverenitás kikiáltása. Transznisztia miatt azonban csakhamar harcok robbantak ki.

A másik háttércikk Moldávia (FÁK-on belüli) szuverenitásának deklarálásával kezdődik (1990. június 23.). Bukovina és a Budzsak továbbra sem tartozik hozzá, de Transznisztria igen. Itt a lakosság 40%-a román, 25 %-a orosz, 28%-a ukrán. A gagauzok a déli területen laknak. 1990. november 2-án voltak az első fegyveres összecsapások Dubeszárban. Ekkoriban választották elnökké a szavazatok 98%-ával a mérsékelt Mircea Snegur.

1991. június 24-én a román parlament visszakövetelte Moldáviát. Erre augusztus 27-én Moldávia kikiáltotta teljes függetlenségét, az orosz nyelvűek pedig december 1-én saját függetlenségüket a köztársaságon belül.

1992 márciusában Moldávia katonai kísérletet tett Transznisztria kettészakítására. Április 17-én egy orosz-ukrán-román-moldáv vegyesbizottság tűzszünetben állapodott meg. Június 9-én azonban kiújultak a harcok, ezúttal Benderi városáért. A négy köztársasági elnök Isztambulban újból tűzszünetben állapodott meg, de ez sem valósult meg. Ekkor Transznisztria is kikiáltotta teljes függetlenségét.

Itt kezdődik a tulajdonképpeni cikk. A harcok öt hónapja 500 halottat és 2000 sebesültet produkált. 1992. július 21-én Snegur Jelcin elnökkel abban állapodott meg, hogy helyreáll a béke. Transznisztria elszakadhat Moldáviától, ha az csatlakozik Romániához. Addig azonban Moldávián belül marad, de külön rendőrséggel. A 14. orosz hadsereget vissza kell vonni, ennek ellenőrzésére orosz-moldáviai bizottság alakult. Augusztus végéig 300 embert tartóztattak el illegális fegyvertartás miatt, de közben megszüntették az ostromállapotot. Moldávia ekkorra katonai, gazdasági és pszichológiai szempontból egyaránt elvesztette a háborút. Mindez csak nehezen kiküszöbölt kormányválságot idézett elő.

Megoldatlan maradt a gagauzok kérdése, akik szintén kikiáltották függetlenségüket, továbbá Benderi város hovatartozása meg a Dnyeszter kérdése. Románia és Ukrajna nem vett részt ebben a megegyezésben. Románia nem fogadja el a mintegy 150 ezer főnyi gagauz autonómiáját, mert ez precedenst teremtené a magyarok számára. A bolgárokat a budzsaki ukránok támogathatják. Kiev nem fogadja el Transznisztriát, mint orosz bázist. Így az oroszok és az ukránok "még bőven" elveszthetik a pillanatnyilag helyreállított békét.

Nodet, Jean-Baptiste: Comment la Moldavie a perdu la guerre... et la Russie risque de perdre la paix. = La Nouvelle Alternative, 1992. 27. no. 38-41. p.

N. E.

Lengyelek repatriálása Keletről Nyugatra

Lengyelország a második világháború után elvesztette keleti területeit, a korábbi állam majdnem egyharmad részét. Természetesen a Szovjetunió (Ukrajna) javára. Kompenzációként korábban Németországhoz tartozó és főként németek lakta területeket kapott.

A németek meghatározó többségét a lengyeleknek odaítélt területekről a Potsdami határozatok értelmében ki kellett telepíteni, ám az elvesztett keleti területek lengyeliségével ugyanezt nem lehetett megtenni, hiszen Lengyelország a győztes hatalmak egyike, nem is akármelyike volt.

Moszkva e számára olyannyira fontos probléma megoldására találta ki az eufemisztikus repatriálást, mégpedig már Jaltát és Potsdamot megelőzően. Mindez valójában nem volt más, mint a szovjet stratégiai manővere azzal a kizárólagos céllal, hogy saját és érdekszférája határait a lehető legnyugatabbra tolja ki.

A repatriálás nem mehetett végbe másként, mint önkéntesen. Ám az önkéntességnek az akkori helyzetben különféle fokozatai voltak. Azok számára, akiket 1939 és 1941 között (százazerszámmra) Szibériába vagy a birodalom egyéb területeire hurcoltak, a repatriálás mindenképpen áhított kiútnak látszott. Viszont azok, akik folyamatosan régi lakhelyükön maradhattak, korántsem akartak áttelepülni. Rájuk a szovjet által felheccelt ukrán nacionalizmus alkalmazta "sajátos érveit", így az élve elégetést, a baltás-reszelős-vasvillás gyilkosságokat. E sajátos érvrendszer aztán — megint csak százazerszámmra (vö. még a Kisebbségkutatás 1991/92. évi 4. számának 316-319. oldalán található referátumunkkal) — elegendő volt az "önkéntes" repatriálás vállalásához.

A nyugati területekre betelepült lengyelek sokszor évekig voltak egy fedél alá zárva a még ki nem települt németekkel. "Aligha lehet antagonisztikusabb szituációt elképzelni, mint e kétféle népcsoport összezártasága. Egyfelől voltak a lengyelek, akiknek emlékezetében élénken élt a megszállás, akiket kiűztek szülőhelyükről, kiraboltak, és hosszú évekig tartó szállítással gyötörték meg, másfelől pedig a németek, akiket legyőztek, akik alázatossá váltak, és akiket csak a gyűlölt nyelven beszélő gyerekek, nők és öregek reprezentáltak."

Mennyi keserves tapasztalatot kellett meghaladniuk, illetve mennyi hibás előítéletet levetkezniük a Nyugatra szakadt lengyeleknek ahhoz, hogy a végül ott maradt németekkel szembeni kezdeti gyűlöletüket, de legalábbbsi bizalmatlanságukat fokozatosan felváltsa a kölcsönös megismerés, egymás nyelvének elsajátítása, a közös gazdasági munka, sőt: esetenként a barátság.

A "nemszeretem élményeket" a kitelepített németek évek-évtizedek során kibeszélhették, kiírhatták magukból, s így inkább megbékélhettek múltjukkal. Ezzel szemben a repatriált lengyeleknek hallgatniuk kellett mindaddig, amíg a "szovjet felügyelet" fennállt. Emiatt Nyugaton egyoldalú kép alakult ki — a lengyelek rovására — azokról a szovjetek vezényelte évekről. Az "áldozat németek" és a "hódító lengyelek" beállítása — az utóbbiak repatriálási kényszere miatt — korántsem igaz. A szenvedés és a megaláztatás különféle változataiból mindkét népcsoportnak kijutott.

A fenti gondolatsor annak apropójából keletkezett, hogy arra a pályázatra, amelyet a repatriálás "lengyelek felőli" bemutatása érdekében az Európai Egyetértés Alapítványa az Ossolineummal, a wroclawi egyetemmel, a Lengyel Népisme-

reti Társasággal és a Történelemkedvelők Wroclawi Társaságával együttesen 1991-ben írt ki, elég sok, összesen 93 értékes visszaemlékezést küldtek be. Természetesen ez az akció nem helyettesítheti a ki- és áttelepítés történetének módszeres és tudományos feldolgozását, ám érzékelteti szorongásos hangulatát, s ezzel egyszersmind az iménti tudományos adósság mielőbbi felszámolásának szükségességére figyelmeztet.

Tyszkowska, Krystyna: Świadectwo przesiedlonych. = Więź, 36. rok, 1993. 3. no. 178-181. p.

F. T.

A szovjet összeomlás: nemzetek és nemzetiségek a kommunizmus után

A New Yorkban kiadott Nationalities Papers 1992. évi őszi számát szenteli annak a szovjet jelenségnek, amit a szám bevezetőjében Gregory Gleason — francia dramaturgiai kifejezéssel élve — "dénouement"-nak, egy feszült drámai konfliktus végkifejletének, kimenetelének nevez. Az azonban, hogy a "szovjet kísérlet" az 1991. december 21-i alma-atai aláírással végérvényesen lezárult, igen sok új aggodalomra ad okot. E kísérlet végeztével az egykori tagországokban ui. teljes a gazdasági zűrzavar; a hetven év alatt okozott károk helyretétele semmiképp sem oldható meg hatalmas külső segítség nélkül. A világ többi országának is át kell gondolnia, hogy az új helyzetben hogyan alakítsák ki az együttműködések új formáit az önállósult utódállamokkal.

Maguk az utódállamok is úgy érzik, hogy óriási a bizonytalanság. Azkar Akaev kirgiz elnök a CIS televíziónak így nyilatkozott: "A birodalom összeomlott, de még nem alakultak meg az önálló és független államok. . . ; amit átélünk, az valószínűleg a 20. század legnagyobb politikai, társadalmi és gazdasági kataklizmája." Gleason is úgy véli, hogy itt nem pusztán politikai átmenetről van szó, hanem az emberi értékek forradalma zajlik, olyasmi, mint a reformáció, amely az állam és az egyház viszonyát megváltoztatva nemcsak új politikai és gazdasági feltételeket hozott létre, de átalakította a világnézetet, és átrendezte az európai civilizáció egész hagyományos értékrendjét is.

Ugyan, akárcsak mások, Gleason is tart egy esetleges szovjet visszarendeződéstől vagy ellenforradalomtól, de ennek veszélye még inkább felhívja a figyelmet arra, hogy egy sor alapvető kérdésben teljesen új válaszokat kell adni: hogyan működik a piac? mi határozza meg a társadalmat? mik a kormányzás határai? hogyan határozhatjuk meg az egyén jogait a csoportok jogaival összevetve? mi legitimálja az államot stb.?

Gleason szerint a megoldás két kulcsszava: a nemzeti önrendelkezés és a civil társadalom megvalósítása. Szerzőnk azonban látja azt is, hogy a teljes nemzeti önrendelkezés "a nemzetközi béke és stabilitás kiépítésének folyamatát komplikálja", valamint tudja, hogy a nacionalizmus Janus-arcú. Ha az önrendelkezés konstruktív és destruktív is lehet, annak konstruktív vonásait kell kihasználnunk, a romboló elemeket pedig vissza kell benne szorítani. Felsorolja a nyugati demokráciákban kialakult bonyolult rendszereket, amelyek a "természetes, demokratikus

társadalmak" kellékei. Ezek a független bíróságok által biztosított törvényesség, a választási küzdelmekben megvalósuló demokratikus jogrend, a közösségnek elszámolással tartozó képviseleti kormányzat, amelyet független sajtó is ellenőriz; korlátozott szövetségi beavatkozással működő piacgazdaság; a világi és vallási értékek szétválasztása." Igaz, teszi hozzá, e sikeres nyugati példák ellenében más szisztémák is sikeresen működhetnek, hogy csak a kelet-ázsiai kis országokra gondoljunk.

A szovjet utód-államok esetében mégis a nemzetiségi ügyek vizsgálatát kell előtérbe helyeznünk. Itt Gleason négy kérdéskört emel ki, illetve javasol felülvizsgálatra:

1. A szovjet kísérlet mint a nemzetiségi konfliktusokra adott válasz. Szerzőnk szerint alaposan meg kell vizsgálni azt a kremlinológusok által elhanyagolt, de egyes kutatók, pl. Richard Pipes által képviselt nézetet, hogy a szovjet kísérletet nem annyira az "osztályöntudat", hanem nemzeti érzelmek megléte motiválta.

2. A szovjet rezsim mint a nemzetiségi megoszlást figyelembe vevő képződmény. A nemzetiségi hovatartozás a szovjet ember mindennapi életében mindig is döntő kérdés maradt, s azt a kommunizmus "szupranacionális" ideológiája sem tudta elfeledtetni.

3. A nemzetiségi konfliktusok mint a szovjet kormányzat összeomlásának okai. Gleason szerint jól bizonyítja ezt az is, hogy a korábbi keményvonalas kommunisták milyen simán alakultak át a múlt nemzeti dicsőségét megideologizáló bajnokká.

4. A poszt-szovjet berendezkedés mint a nemzeti önrendelkezésre való törekvések mentén kialakulni látszó képződmény. Gleason — ismét színházi kifejezéssel élve — úgy látja, hogy a "poszt-szovjet dráma" kibontakozásában, tekintve, hogy az egységesítő marxista ideológia összeomlott, egyedül a nemzeti érzések képesek bizonyos csoportkohéziót teremteni a közös múlt és valamilyen közös jövőkép alapján. A valószínűsíthető fejlemények igen változatosak. Van, aki egy olyan kereskedelmi forradalomban bíz, amely új közép-osztályt alakít ki. Vannak, akik a Baltikumnak és Ukrajnának Európához való közeledésében bíznak. Közép-Ázsiában van esély egy "Nagy-Turkesztán" vagy "Iszlamisztán" létrejöttére is. Lehet, hogy kialakul egy "Távol-Keleti Köztársaság", amely a távol-keleti kistigrisekhez csatlakozik. Mindezek mellett bizonyos, hogy a nemzetekfőltetés elvét mindenképpen a nemzetállam elvének előtérbe kerülése fogja fölváltani.

E világpolitikai távlatokat nyitó bevezető után kerültek sorra a Nemzetiségi és Szipériai Kutatási Program negyedik és befejező ülősszakának előadásai. A korábbi szovjet köztársaságok és nemzetiségeik kutatása ezután a Harriman Institute szervezésében folytatódik. A Nationalities Papers, bár a szovjetológiai kutatásoknak mindig is egyik fő szervezője és publikálója volt, nem viselte (sok más lapársától eltérően) a "szovjet" szót a címében, s így nyugodtan folytathatja munkáját anélkül, hogy címbéli "peresztrojkára" volna szüksége — fejezi be megnyitóját Gregory Gleason.

Gleason, Gregory: National Self-Determination and Soviet Dénouement. = Nationalities Papers, 20. vol. 1992. 2. no. 1-8. p.

T. A.

Keszonbetegség: emberi jogok a szovjet utódállamokban

Peter Juviler szemléletes módon a keszonbetegség tüneteihez hasonlítja a Szovjetunió felbomlása és a totalitárius nyomás alól felszabaduló utódállamokban kialakult helyzetet. A politikai, nemzetiségi, gazdasági területen történt hirtelen nyomáscsökkenés legrosszabb gyógy módja azonban az volna, ha valamilyen retrográd fordulattal a fõlszabadult s most e szabadságtól megszédült tömegeket újra nyomás alá helyeznék. A gyógyuláshoz — a szerzõ által idézett Havel elnök szerint — nem valamiféle politikatudományi csodaszerre, hanem türelemre, arányérzékre és egymás megértésére van szükség. Ugyancsak szükség van a nyugati országok, a Világbank, az IMF stb. segítségére. A gyógyulás se könnyû, se gyors nem lesz.

A rengeteg megoldandó probléma között az egyik legkényesebb az emberi jogok helyzete. A legújabb fejlemények közé tartozik például az ukrán elnök látványos bocsánatkérése Babij Jarban, de kérdés, hogy a hivatalos antiszemitaizmus megszûnésével nem erõsödik-e meg az informális zsidóellenesség. Míközben igaz, s ezt a szerzõ személyes tapasztalatai alapján állítja, hogy Oroszországban, a Baltikumban és Örményországban igen sok intézkedés született a kisebbségi kultúrák támogatására, továbbra is függõben van például az egykor kitelepített 3,5 milliónyi krími tatár és volgai német sorsának rendezése.

Szerzõnk szerint a polgárjogi küzdelmek alakulását a 70-es, 80-as években aránylag könnyû volt figyelemmel kísérni, s a központi kormányzatra gyakorolt többoldalú nyomással bizonyos eredményeket is el lehetett érni e téren. Mára egyrészt új emberjogi problémák vetõdtek fel, melyeket a demokratizálódás, a piacgazdaságra való áttérés hozott felszínre, másrészt az Unió felbomlásával a jogorvoslat lehetõségei decentralizálódtak. Bár a legtöbb utódállam kijelentette, hogy kötelezettséget vállal a polgárjogok biztosítására, s a legutóbbi szovjet emberjogi törvényt alkotmányába is beiktatta, az események figyelemmel kísérése egy olyan légkörben, amikor az utódállamok diplomáciája egymással is civakodik, rendkívül nehéz. Most egy helyett, legalább tizenöt helyen foglalkoznak politikacsinálással. Nem került le a napirendrõl az elõzõ korszak megannyi nagy kérdése: a fegyverkorlátozás, az emberi jogok vagy a helyi konfliktusok problematikája. Csak a birodalom összeomlásának idõszakában, amikor új nacionalizmusok vannak kialakulóban, ezek merõben új formában jelennek meg. E kérdések — közvetlenül vagy közvetve — minden volt szovjet állampolgár emberi jogainak megvalósulását érintik. Különösen sürgõs megoldásra vár a jelenlegi konfliktusok közül: az örmény-azeri konfliktus Hegyi-Karabahban; a korábbi szovjet flotta, hadsereg és nukleáris eszközök birtoklásának kérdése; az úgynevezett befolyási övezetekben, illetve határvidékeken néhány kiélesedett szituációt, elsõsorban is a két következõ: a litván-orosz vita Kalinyingrád ügyében, illetve Krím kérdése, amelyet Ruckoj szerint 1954-ben Hruscsov adományozott oda Ukrajnának.

Mindezen gondok megoldásának alapja az, hogy sikerül-e a gazdaságot rendbehozni, ahogy szerzõnk mondja: kialakítani egy emberarcú piacgazdaságot. Kozirjev szerint e tekintetben nem volna megoldás valamiféle egyetlen Marshall-terv, amely segítene visszatérni a normális gazdasági élethez. Az orosz ember ui. ezt a normális állapotot nem ismeri, a totalitárius rend több generáción keresztül kiirtotta belõle még az emlékét is. A gazdaságban is

működik tehát a keszonbetegség, ami azután befolyásolja és erősíti az államok, illetve etnikumok közötti konfliktus kialakulását. Szerzőnk itt felhívja a figyelmet arra, hogy azok a közép-ázsiai konfliktusok, amelyek az emberi jogokat fenyegetik egyrészt a muzulmán világban (pl. üzbég-kirgiz területi ellentét), másrészt az őslakosság és a betelepült oroszok között, ismét újabb gazdasági, illetve környezeti okokra visszavezethető etnikai konfliktusokat alakítanak ki. Ha a gazdaság volt az — mondja szerzőnk, amely a kommunizmus "bársonyos forradalommal" való bevégzését elősegítette, az is a gazdaság megjavításán múlik, hogy a forradalom rovábbra is bársonyos maradjon.

Nem kevésbé lényeges emberjogi kérdés, hogy miként halad előre a börtönügy reformja. Itt sem számolhatunk arányos előrehaladással az egész volt birodalom területén. Közép-Ázsiában kegyetlen a helyzet, a letartóztatottaknak gyakorlatilag nincs semmiféle joguk-védelmük. Másutt már "európaiabbak" a börtönviszonyok. A hatóságok mindenesetre — amennyire csak tudják — védelmezik korábbi pozícióikat.

Az alkotmányos demokrácia kialakulásának nehéz jövővel kell számolnia. Oroszországban például a végrehajtó és a parlamenti hatalom "malomkövei" között őrlődik. Másutt — így a három balti országban: Litvániában, Lettországbban és Észtországban — az a kérdés, hogy a tekintélyes számú kisebbséget miként és milyen mértékben vegyék be az "alkotmány sáncái közé". E tekintetben Lettország mutatkozik a legliberálisabbnak, Litvánia a legelzárkózóbbnak.

Litvániának egyébként "lengyel problémája" is van (Vilnius és környéke), sőt — áttételesen — "zsidó problémája" is. Ez utóbbi abból az amnesztiából adódik, amelyben a hajdan zsidóüldözö litvánok részesültek. A litván kormányzat a heves tiltakozásokat érzékelve belement, hogy ezt a kérdést — izraeli hatóságokkal karöltve — az USA igazságügyi minisztériuma vizsgálja felül.

Míg a balti államok elszakadtak a FÁK-tól, addig Moldova ezzel kacérkodik. Mivel azért ez az állam se "színmoldován", a kacérkodás hírére az ország különböző részein fegyveres konfliktusok robbantak ki a különféle etnikumok között. Így került aztán sor — 1992. április 6-án — egy immár nemzetközi tűzszüneti megálapodásra Kisinyevben Moldova, Románia, Oroszország és Ukrajna külügyminisztere között. Mondhatni: az idők jele.

Juviler, Peter: Human Rights in the Ex-Soviet Successor States: A Case of the Bends. = Nationalities Papers, 20. vol. 1992. 2. no. 15-24. p.

T. A.

Európa szélén, a komik földjén

Az Urál hegységtől nyugatra, Európa szélén fekvő, nem csekély kiterjedésű (420.000 km²) komi földön — látszatra — mintha 1992 májusában állt volna meg az idő. A finn-ugor eredetre visszatekintő Uhta városát ma is a gigászi méretű, kivilágítható Lenin-sziluett, a róla és a Nagy Októbertől elnevezett utcák, terek egyhangúsága határozza meg, mint a glasznoszty előtti időszakban.

A természeti kincsekben rendkívül gazdag vidéken 1989-ben jelenhettek meg először nyugati befektetők (Gulf, Total, Conoco). Nekik köszönhető a kőolaj- és földgázipar máig folyamatos működése. A komiknak az elmúlt évtizedekben kialakult értékorientációja most kezd átrendeződni. Megmutatkozik ez az iskolarendszer átszervezésére tett kísérletben is. A tanterv még nem tisztult le, de máris erős szűrvizsgálatokon kell átmennie tanárnak-diáknak, ha a jövő helyi elitértelmiségije kíván lenni. Egy diplomás történelemtanár igen elégedett, mert az értelmiségiek húsz napos sztrájkját követően korábbi fizetése háromszorosára nőtt: 4 500 rubelt kap havonta. (Nem nagyságrendi tévedés, és természetesen ott is ismert adat, hogy a vorkutai bányászok 20-40 000 rubelt keresnek havonta.) Ezzel moszkvai kollegáit is túlszárnyalja.

Az 1929-ben alapított Uhtát a gulág-foglyok által épített vasútvonal köti össze a tajgavidék másik nagyvárosával, Vorkutával. A nyugati szemmel nézve rendkívül igénytelen városokból egyébként eltűntek a nyugtalanságot konzerváló, antihumánus lágermúlt látható emlékei. Egy kislétszámú, gyenge befolyású helyi csoportosulás, a Memorial tesz erőfeszítéseket az archívumok mélyére süllyesztett dokumentumok megszerzésére, a még életben lévő szemtanúk megszólaltatására.

A köztársaság Legfelsőbb Tanácsának mintegy 80%-a doktriner kommunista. A ritkaságszámba menő pártonkívüliek közül Szása Petik mindössze hat hónapig vállalta magára a gazdasági tanácsadó szerepét: tehetetlenségét érezve mondott le.

A köztársaságot 1990. augusztus 29-én kiáltották ki. Sziktivárban és a már említett két városban oroszok, ukránok, beloruszok és természetesen komik élnek. Ez utóbbiak hivatalosan az összlakosság 25-29%-át teszik ki, lehetséges azonban, hogy ennél többen vannak. A kibontakozóban levő komi nacionalizmus három irányzata különböztethető meg. A Tsujanum igen mérsékelt, tagjai a Legfelsőbb Tanács soraiban foglalnak helyet; legaktívabb a Komi Kotür, melynek céljai között szerepel a komi kultúra és nyelv feltámasztása. Mint ilyen, kapcsolatot keres Finnország és Észtország felé, de az Orosz Föderáción belül kíván maradni. Végül, 1991 óta működik a Bizottság a Komi Nép Újjászületéséért elnevezésű csoportosulás, mely a komik teljes függetlenségét kívánja elérni.

Egyelőre a "Dicsőség a munkáriak!" felirat díszíti az uhtai utcákat.

Laurent, Natacha — Levier, Pierre: Aux confins de l'Europe, le pays des Komis. = La Nouvelle Alternative, 1992. 28. no. 32-34. p.

K. J.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Nemzeti mítoszok a 20. századi magyar irodalomban

Magyar szerzőtől, a torontói egyetemen oktató Bisztray Györgytől kapunk a Canadian Review of Studies in Nationalism 1992. évi 1-2. számában összefoglalót a múlt századi magyar irodalomban felhasznált nemzeti mítoszainkról. Szerzőnk Durkheim, Malinowski és Cassirer meghatározásait követően ezt a szép, bár szerinte is kissé eklektikus meghatározását adja a mítosznak: "A mítosz olyan önálló vagy több folytatásból álló történet, amely az emberiség helyét kijelöli a mindenségben és a társadalomban. A mítoszok mágikusak és allegorikusak, s így nem vehetők szűk értelemben sem episztemológiai, sem erkölcsi mércének. A mítosz nem igaz és nem hamis, nincs jó vagy rossz mítosz. Azonban minden mítoszban rengeteg közvetett társadalomtörténeti információ rejlik."

A magyar történelem ambíciózus korszakaiban — a reformkorban, a szabadságharc és következményei korszakában, a kiegyezést követő századvégi évtizedekben — a Bisztray által "történelminek" és "társadalminak" nevezett mítoszok bő kiaknázása kezdődik meg Magyarországon. (A mítosz és a vallás kapcsolatáról annyit tart fontosnak megjegyezni szerzőnk, hogy a magyar mitológiában sosem volt meg a pogány istenségek kidolgozott hierarchiája.)

A mítoszok felvirágzását nagyban segíti az egyidejűleg zajló romanticizmus. Thaly Kálmán éppenséggel azt hangsúlyozta, hogy a történelem átveszi a vallás szerepét: több tere van benne a hitnek, mint maguknak a tényeknek.

A magyar történelmi mítoszok legfontosabbika a szittyá, illetve hun eredet, amelyben a magyarok Európában egyedülálló, rokontalan volta kap hangsúlyt, kezdve a Gesta Hungarorumon egészen Széchenyi Kelet népe c. művéig. Ez a magyar különlegességet, idegenséget hangsúlyozó mítosz ugyanakkor a szomszéd népek számára többször szolgáltatott érvet arra, hogy bennünket, mint vad, idegen betoldakodókat megpróbáljanak kiközösíteni.

Holott a régebbi magyar történelemben nincsen ellenséggép. XVI-XVII. századi írásaink a magyarság minden bajának okát a belső viszálykodásban igyekeznek föllelni. A török korszak letűnte után elsősorban a német lesz az intrikus és a bajkeverő: a berni Detre és a meráni Gertrudis. Maga Thaly Kálmán is elszánt kurucként viselkedik egész munkássága során.

A másik veszedelem a szlávság. Stíbor vajdától a cseh vitézig.

A Keletről jött nép harmadik — időnkénti — ellensége a katolikus egyház. Több változatban merül fel, hogy országunk összes nehézsége arra vezethető vissza, hogy István király felvette a keresztséget, s hogy "János pap országában" az idegen klérus szipolyozza ki a népet.

A mítoszok fölhasználása a történelem időtlen elképzelésén alapul. A múlt elválaszthatatlan a jövőtől. A régi magyar dicsőség, a férfierény, a társadalmi egyenlőség elenyészik, majd — ciklikusan — újra meg újra visszatér. Jönnek az egykori hősök, hogy megmentsek a hazát: Csaba királyfi, László király. A hősök — Toldi, Rozgonyiné, Búvár Kund — egyedül döntenek el a csaták kimenetelét. Arany és Vörösmarty többi hasonló alakja sem hal meg soha, föltámad, hogy a magyar ügyért harcoljon.

Szerzőnk a nemzetközi kontextusban érzékletesen mutat rá arra, hogy Arany és kortársai miért hívták "nemzeti klasszicizmusnak" stílusukat, ahelyett, hogy pontosabban s egyben a világirodalom koráramlatának megfelelőbben nemzeti romanticizmusnak nevezték volna.

Az író és a költő egészen különleges társadalmi pozícióját a mítosz feldolgozó XIX. században Bisztray arra vezeti vissza, hogy ahogyan az ősidőkben a sámánok voltak a transzcendens erőkkkel való közlekedés mesterei, e szerepet — az ideák és tömegek közti közvetítést — most a nemzeti költő veszi át.

Szerzőnk bemutatja, hogy a mítoszok újrafeldolgozása a Magyarország körül újonnan alakulóban levő nemzeteknél a magyarhoz hasonló módon megy végbe. A pánszláv nacionalisták egyik kiemelkedő személyisége, Ján Hollý Svatopluk c. hosszú epikus költeményében az bizonygatja, hogy a szlovákok lakta terület egybeesik a IX. századi Magna Moraviával. Egy másik művében az ő-szlovákok harcát dicsőíti a beözönlő "csudokkal" szemben, akiket a közönség természetesen a magyarsággal azonosít. A magukat a dákok örökösének feltűntető románok is a barbár magyarság betöréseivel kapcsolatos hiedelmeket dolgozzák fel, mint akik őket ősi földjükön megtámadták.

Az első világháborút követő megrázkódtatások után Magyarországon tovább folyik a mítoszgyártás, sőt egészen extrém formákban jelenik meg. A magyar nép eredetét már nemcsak a hunokig, hanem a sumérokig vezetik vissza, s az idegengyűlölettől átitatott mitológia bő teret kap az iskolákban és a közéletben is.

Ellen-mítoszok azonban szintén születtek. Miközben a céljuk a közvélemény demitizálása volt, maguk is mítoszokká váltak, ellenkező előjellel. Így jelenik meg Ady Magyar Ugara (az angol nyelvű cikkben: Wasteland), Oláh György fogalma, a "hárommillió koldus országa", József Attila Amerikába kitértorgott másfél milliója.

A mitológia két világháború közötti földülvizsgálata egy olyan kiegyensúlyozatlan helyzetet teremtett a mítikus jelenségek megítélésében, hogy míg a közoktatásban és a közéletben dúlt a mítizálás, a tudományos élet a legtöbb mítoszt tagadta. Ez a helyzet nem ismeretlen a nemzetközi tudományos életben sem. Alan Dundes 1985-ben megjelent esszéjéből idéz a szerző: "a XIX. század romantikus-nemzeti mítoszai a vesztesek által kimunkált eszközök, melyekkel kisebbségi komplexusaik ellen küzdenek". Viszont a szociológusok észrevették, hogy maguk a mítoszok is formálói a társadalmi tudatnak, s hogy hogyan fogadják be őket, az maga is történelmi jelenség.

Szerzőnk cikke végén csodálkozva jegyzi meg, hogy a mítoszok és fogadtatásuk kutatása az újabb magyar tudományos életből hiányzik.

Bisztray [György], George: National Myths in Nineteenth-Century Hungarian Literature. = Canadian Review of Studies in Nationalism, 19. vol. 1992. 1-2. no. 109-115. p.

T. A.

Sinkó Ervin meghasonlással, változással

Tomán László írása a Létünkben Sinkó Ervin egész emberi hitelét, írói életét, a jugoszláviai magyar irodalomba való beletartozását kérdőjelezi meg, — a kommunizmus-antikommunizmus, keresztény hit és ateizmus, valamint a nemzeti hovatartozás problémáit feszegetve.

A Sinkó Ervin naplójegyzeteiből nagy gonddal összeállított szöveg, mely Sinkó meghasonlásait, magatartásváltozásait, a kommunizmus és antikommunizmus közötti hányódásait, valamint "természetesen világnézeti eredetű rövidlátását, nézeteinek korlátoltságát" hivatott bizonyítani, majd meglátjuk — több helyen is szerzője, pontosabban szerkesztője ellen fordul.

Tomán szemére veti Sinkónak, hogy a proletárdiktatúrában való csalódása ellenére, még 1938-ban is ragaszkodik a Szovjetunióhoz, mivel az olasz és a német fasizmus "egyetlen halálos ellenségének" tartja, holott akkor már párizsi évei alatt, "látásra nyílt a szeme". Igaz, hogy ez a gondolat akkor a kor más nagy politikusától, többek között Churchilltől sem volt idegen, Tomán László pusztán Sinkó személyes fenyegetettségében (zsidó és kommunista) véli felfedezni e ragaszkodás okát.

Tomán László számára talány Sinkó Ervin "lénye, jelleme, egész pályafutása, állásfoglalásainak változása", holott nemcsak az általa idézett moszkvai és párizsi naplójegyzetekből bontakozik ki a kor megkerülhetetlen kérdéseivel vívódó, a külső kényszerek ellen személye sérthetetlenségét, gondolati integritását védelmező, az igazságot sokszor vergődve kereső értelmiségi szellemi arculata, de Sinkó Ervin egész szépírói munkásságának is ezek az alapkérdései: a cselekvés és a hit konfliktusa, annak tisztázása, hogy a nagy és nemes célok és a feléjük vívó út nehézségei és ellentmondásai feloldhatók-e.

Tomán László azonban nem egy írói életmű objektív szándékú értelmezésére, hanem egy disszonáns felhangokkal telt etikai és politikai szempontú vizsgálatra vállalkozott. Írását nemcsak a "Sinkóval való leszámolás" indulata vezérli, hanem mindez szinte ürügyül szolgál neki arra, hogy a vele foglalkozó, őt jugoszláviai magyar írónak tartó kritikusokat és irodalomtörténészeket is lesöpörje az asztalról.

Szeli István irodalomtörténész a fenti bekezdésnek megfelelően értelmezi reflexiójában Tomán László írását és válogatását, egyszerűsített elítéli annak a "sötétben lobogó őszösvetségi gyűlöletnek, a sziciliánus lelki alkatnak átplántálási" kísérletét a vajdasági magyar irodalmi életbe. Szeli István sokat és sokféleképpen hivatkozik tanulmányaiban, esszéiben Sinkóra, s mindahányszor magyar íróként, jugoszláviai magyar íróként kezeli. S bár Tomán írásának éle nem pusztán Szeli Istvánnak ebbéli állításaira vonatkozik, igen meglepő, ahogy logikai bukfencektől sem mentesen Sinkó Ervin egész magyarságát próbálja megkérdőjelezni.

Először Marian Matković felfogását ismerteti, aki azokról a szálakról beszél, amelyek Sinkót a horvát irodalomhoz kötik, s indokolják a jugoszláviai jelzőt neve mellett, majd pusztán diplomatikus jellegű megállapításnak minősíti Matković véleményét az Egy regény regényéről: "Ez a mű jelentős alkotórésze a nagy többnyelvű közép-európai irodalomnak." Tisztázandónak tekinti, hogy Sinkó életműve tisztán csak jugoszláviai keretek között, a magyarországi — tehát az igencsak magyar — kötdéseket kihagyva, egyáltalán létrejöhetett volna-e. Majd tanulmánya befejező mondataiban azt a meggyőződését hangoztatja, hogy "Sinkó magyar nyelve nem

jó magyar nyelv . . . Ahogy ő ír, az összeegyeztethetetlen a magyar mondatszerkesztéssel, a magyar nyelvhelyességgel. Íróról lévén szó, ez árul el róla legtöbbet . . .". Előtte azonban Tomán maga is hosszasan idézi Sinkó egyértelmű vallomásait magyarságérzéséről, nemzeti hovatartozásáról (Szarajevói napló 1926, Moszkvai napló 1935, Nyílt levele Andre Gide-hez 1936, Egy regény regénye 1961).

Igaz, hogy a rendszerváltozás korát élve, az uralkodó társadalmi-eszmei-erkölcsi-esztétikai magatartásformák válságát is éljük, de vajon helyes-e mindentudó bölcsként tetszelegve ítélkezni azok felett, akiknek "mostohább körülmények között tegnap kellett helyt állniuk". Érdemes-e politikai szempontú méricskéléssel fecsegni az időt, amikor a kérdés az, hogy Sinkó Erviné legyen az utolsó szó: "Voltaképp, mondd a szépfestők és szépírók megfestettek, megírtak-e ma valamit ebből a mi életünkben? Mindenki csak mellébeszél. Mi az, ami a mi életünkben, abból, ami velünk, rajtunk, körülöttünk történt, mi az, ami abból, amit láttunk s a hazugságokból, vérből, félelemből és piszokból, aminek nyomorékjai, rokkantjai, betegek vagyunk, mi az, ami ebből a mi testközeli tébolyodott és rettenetesen józan mánkából művészi képekben vagy ihletett szóban színt, formát, hangot kapott? . . ."

Tomán László: Sinkó Ervin meghasonlásai, változásai. = Létünk, 23. évf. 1993. 1. sz. 68-88. p.

Szeli István: Jelenségek. = Híd, 56. évf. 1993. 4. sz. 251-255. p.

K. O.

Danilo Kiš (1935-1989), a pannon író

A nekrológnak készült írás elmondja, hogy Daniló Kišnek Subotica - Szabadka - Mariatheresienopol volt a szülőhelye, Novi Sad - Újvidék - Neusatz a város, ahol a zsidóellenes törvények miatt pravoszláv keresztségnek vetik alá négy évesen, s ugyanitt éli át 1942 januárjában a "hideg napok" borzalmait. "Azon a napon veszítettem el társaimat az utcánkban, láttam sok halottat. Hét éves voltam, s nagy félelem lett úrrá rajtam, metafizikai és örökölt" — írta később.

A kisgyereket a Nyugat-Magyarországról származó apa szülőfalujába viszik, iskolába Rigó tanítónénihez kezd járni. Kilenc évesen magyarul ír verseket az éhezéssel és a szerelemről, közben magyar és cigány dalokat tanul, szabadidejében pedig Molnár úr teheneit legelteti. Apját Auschwitzbe deportálják, soha nem tér vissza. Montenegrói származású anyjának fivére lel rá, és a neves történész 1947-ben magával viszi a kislíut Cetinijébe, ahol gimnáziumba jár. Aztán művészetet, zenét tanul, legszívesebben még mindig cigány dalokat játszik, csak úgy fejből.

Beiratkozik a belgrádi egyetemre, ahol összehasonlító irodalomtörténetet tanul. 1958-ban szerez diplomát. Strassburgban, majd Bordeaux-ban és Lille-ben szerbhorvát nyelvet tanít, — igazi kozmopolitaként és hontalanként.

Közben írja könyveit, s azok Belgrádban, majd a világnyelveken is napvilágot látnak. Legszebb írásai a gyermekkor városát idézik. Stílusa felismerhetően közép-európai; emlékei, apa-keresése és -mítizálása szintén. Már élő klasszikus a mo-

dernek között, amikor 1989. október 15-én Párizsban utoléri a halál. A bánáti pravoszláv püspök végzi a temetési szertartást a belgrádi újtemetőben.

Önéletrajzi vonalú regényciklusa: Kert, hamu; Korai keservek; Fővenyóra (1965-1972) a család alakjait, a gyermekkori környezetet, a nélkülözés és a félelem légkörét idézi, egyébként fanyar iróniával és metszően könnyed vonalrajzzal. Egy letűnt világ, a pannon Bácska képét menti át, a pusztulás krónikájának epizódjaival egyetemben: a patinás polgáriság elaggását, az értelmiség lefejezését, a megaláztatásokat, a munkaszolgálatot, a deportálást, a kiírtást. Az apáról maradt iratok és dokumentumok (egy nyugalmazott vasúti tisztviselői hagyaték: családi album, saját szerkesztésű menetrend stb.) felhasználása ad különleges történeti hűséget a beszámoló egyes részeinek. Ilyen részlet a regénybeli apa (Eduard Sam) végrendelete, amely úgy rendelkezik, hogy hamvait a vasúti hídról szórják le a Dunába, miközben a sirató helyett Dávid-zsoltárokat énekeljenek, mégpedig a 44., 49., 54., 114., 137. zsoltárt a következők közül valamelyik nyelven: héber, latin, német, magyar, szerb, olasz, román, ukrán, örmény, cseh, szlovák, bolgár, szlovén, portugál, spanyol, jiddis. E dokumentum önmagában méri ki az elmúlás és a pusztulás dimenzióit.

További műveiben csak még erősebb a dokumentális elem, pl. a Borisz Davidovics síremlékében (1976), melyet a sztálini terror áldozatainak szentelt vagy a Holtak enciklopédiájában (1983). Egy cikkében vallja: alkotásaiban századunk két alapvető tapasztalata foglalkoztatja, úm. a fasizmus és a sztálinizmus. Azután ezek valóságából próbálja kirakni a világ összefüggő képét. Több elméleti írásában árulja el e valóságfeldolgozás írói módszerét is: a hagyományos pszichológiai ábrázolásmódot felváltó, a modern latin-amerikai próza nyomdokain haladó, tisztán tárgyszerű objektivitás elvét, amelyet így lehet jellemezni: mint amikor valaki a "szemével ír". Most ez a szem lezárult.

Hutterer, Franz: Danilo Kiš (1935-1989). Ein pannonischer Schriftsteller. = Südost-deutsche Vierteljahrsblätter, 39. Jg. 1990. 1. F. 7-11. p.

S. P. — K. S.

Kisebbségek nyelvhasználata

Az iskolai anyanyelvápolás lehetőségei és korlátai

Az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokon, 1992 novemberében elhangzott előadásában a kisebbséghez tartozó, de a többségi nyelven tanuló diákok helyzetéről beszélt a szerző.

A vajdasági magyar diákok zöme anyanyelvű tagozatra jár: az általános iskolásoknak közel 80%-a, a középiskolásoknak pedig 67%-a. A főiskolákon és az egyetemeken viszont jóval kisebbek az anyanyelven való tanulás lehetőségei.

Az anyanyelvükön tanuló kisdíákok aránya iskolánként és községenként változik. Néhál a fél százalékot sem éri el (Ada, Becse, Kanizsa, Kishegyes, Topolya, Zenta).

A Vajdaság 44 községe (több települést átfogó közigazgatási egysége) közül 15-ben nincs magyar nyelvű általános iskolai oktatás. A nem anyanyelvű tagozatra járók létszámának meghatározását nehezíti, hogy a szerb tagozatra járók egy része "jugoszláv nemzetiségűnek" vallja magát. Hogy ha valaki nem anyanyelvű tagozatra jár, akkor az objektív oknál (nincs megfelelő iskola) nagyobb súllyal (és szármosságban) esnek latba a szubjektív meggondolások: a továbbtanulás vélt könnyebbége, a gyerek hiányos anyanyelv ismerete, az anyanyelvű tanítás alacsonyabbnak tartott minősége. Holott a tapasztalatok azt mutatják, hogy a magyar középiskolát végzett diákok igen eredményesek egyetemi tanulmányaikban is. A tanítás minősége pedig sokkal inkább függ a pedagógusok felkészültségétől, az iskola felszereltségétől, mint a tanítás nyelvétől.

A nem magyar tannyelvű tagozatra járó diákok részére a tanügyi hatóság anyanyelv-ápolási órákra biztosít lehetőséget. Ezeknek az óráknak a célja a magyar nyelv és irodalom tanításán kívül, hogy ismereteket adjanak a magyar történelem és kultúra egészéről is. Az anyanyelvi pótoktatás gondolata Szabadkán vetődött fel az 1967/68-as tanévben. A hetvenes évek közepéig gyakorlatilag minden érdekelt tanuló bekapcsolódhatott volna az anyanyelvápolásba. Ez a gyakorlat leginkább a Bácskában terjedt el, a Bánátban kevésbé. Szerémségben viszont szinte ez lett a magyar nyelv tanításának egyedüli formája. A viszonylag kedvező törvényes rendelkezések, a jól kidolgozott tantervek, megfelelő tankönyvek és tanári kézikönyvek megléte ellenére az anyanyelvi pótoktatás nem folyik zavartalanul. Szinte törvényszerű, hogy éppen azokban az iskolákban szerveznek anyanyelvápolási órákat, amelyekben egyébként is folyik magyar nyelvű oktatás. S bár (az anyanyelv ismeretének eltérő szintje miatt) több osztályból összevont csoportok számára is tartanak anyanyelvoktatási órákat, egyes tanulók mégsem igénylik őket, nem vesznek részt rajtuk.

Esetenként a tanulók egyenetlen nyelvismerete, a tantárgy választhatósága és a vezető tanárok némelyikének nem kellő hivatástudata vagy rossz kérdéskultúrája is rontja ezeknek az óráknak a hatékonyságát.

Az iskolai anyanyelvápolásnak más jelentősége van Horvátországban, mint a Vajdaságban. Horvátországban ugyanis a magyar nyelv tanításának ez a legelterjedtebb formája. Többen járnak anyanyelvápolási órára, mint magyar nyelvű tagozatra, mivel a horvátországi magyarság zöme szórvány.

Szlovéniában a mintegy tízezernyi magyar zöme a Muravidéken ún. kétnyelvű területen él. Itt a diákok fele-fele arányban tanulnak magyar, illetve szlovén nyelvet. A magyar nyelvet az első két évben külön tanítják a magyar, illetve a szlovén tanulók számára, azután pedig a nyelvtudás szintje szerint alakítanak csoportokat. Itt már nem marad meg a nemzetiségi elkülönülés, ugyanis mintkét csoportba egyaránt bekerülnek képességeik alapján magyar és szlovén tanulók. A szlovén tanügyi hatóság a magyar nyelv tanítását a kétnyelvű területeken kívül eső középiskolák egy részében is megszervezte (Maribor, Ruše, Murszombat).

Az új szerbiai oktatási törvények egyes rendelkezései és a magyar nyelvű tagozatok fenntartásának a nehézségei növelték az anyanyelvi póttanítás jelentőségét a Vajdaságban. Mivel a magyarnak, mint környezeti nyelvnek a tanítása is visszafejlődőben van, gyakran más ajkú diákok is jelentkeznek az anyanyelvápolási órákra.

Molnár Csikós László: Az iskolai anyanyelvápolás lehetőségei és korlátai. = Hld, 57. évf. 1993. 3. sz. 153-157. p.

K. O.

Alakváltó szavak viselkedése a vajdasági magyar nyelvben

Cseh Márta doktori értekezésén elhangzott expozéjában az e-t ő-vel váltó köznyelvi szabad alternánsok viselkedését vizsgálja a vajdasági magyar nyelvben és a lexikológia ebből adódó lehetőségeit fejtegeti. Célja, a közvetlen nyelvjobbító szándék mellett, hogy ráirányítsa a figyelmet a szótári címszókészlet egy olyan csoportjára, amely gondot okozhat szótáríróknak és -használóknak egyaránt.

Az alternáció jelenségét a lexikológiában és a nyelvhasználatban részletesebben vizsgálva belátható, hogy sztereotípiákban lehet ugyan gondolkodni — sőt a szótárszerkesztési munka során ez sokszor elkerülhetetlen —, de nem szabad szem elől téveszteni, hogy mindegyik szó egy-egy külön eset mégis, és lényeges különbségek adódhatnak köztük. Ezért a szókészlet e-t ő-vel váltó köznyelvi alakváltozatait és azok származékait vizsgálva két nagy csoport különíthető el: a funkciótlan szabad alternánsok és az aszimmetrikus alternánsok.

A funkciótlan szabad alternáció azt jelenti, hogy az alakváltozatok a mondani-való módosulása nélkül, váltakozva használhatók, nincs köztük lényeges jelentésbeli különbség. Lehet azonban eltérés stilisztikailag vagy más vonatkozásban (jóhangzás, elterjedtség, kedveltség). Pl.: csend/csönd, csepp/csöpp, fenn/fönn, repül/röpül, zsemle/zsömlé, fed/föd. Az e-ő köznyelvi alakváltozatok az e-zó, illetve az ő-zó nyelvjárás hozadékai, de a nyelvi normatívitás velük szemben közömbös. Azaz maga a "váltakozás a norma" (Benkő Lóránd).

Az aszimmetrikus alternánsok esetében az e-ő váltakozás a köznyelvi mellett más nyelvi szinteken is érint, és érintkezik a nyelvhelyesség szempontjaival is. Az ide tartozó szópárok közül az egyik teljes jogú köznyelvi szó, a másik viszont vagy a köznyelv periferiáján vagy azon kívül helyezkedik el, (mögé-megé, sötét-setét stb.), de nem szükségképpen nyelvjárási síkon.

A vajdasági nyelvhasználat vizsgálata során kiderült, hogy az aszimmetrikus alternánsoknak a lexikográfiában alig van jelentőségük, akár ki is lehetne őket hagyni a vizsgált szavak köréből, viszont akkor gyöngébben mutatkozott volna meg, hogy a vajdasági nyelvhasználatban ugyan nem jellemző az ő-ző tendencia, viszont hiperkorrekciós jelenségeként előfordul. Pl.: a fel igeikötő variánsát lényegesen többen használják, mint labiális föl változatát. Az ő-ző szóalakoktól való ódzkodás egészen odáig vezet, hogy a lefölöz-ből is lefelez lesz az egyik újságban.

Az e-t ő-vel váltó köznyelvi alternánsok vizsgálata során kiderült, hogy az egyes alakváltozatok használata a vajdasági magyar nyelvben összhangban van a magyar köznyelvi normával, kivéve az egyalakú őhangzós szavak csoportját, mely a magyar köznyelvben összesen négy szó (mögé, sör, sötét, vörös). Ez a csoport a vajdasági magyar nyelvben több mint kétszer akkora, mert ide tartozik még a pöttyös, a söprű, a szög, a vödör és a zsömle. Az e-s alakváltozatok népies, régies vagy irodalmi stílusértékűek. Nagyobbfiókú e-zés tapasztalható ugyanakkor a cseng (és családja), a fedő, a fel, a felfelé, a per és a pereskedik esetében. Vagyis az alakváltó szavakra a vajdasági magyarban inkább az jellemző, hogy az egyik alakváltozat kedveltebb, mint a másik.

Az élőnyelvi kutatások mellett a kétnyelvű lexikográfiának a már meglévő segédkönyveket is célszerű használnia, így a Helyesírási kézikönyvtárat (1988), mely az alakváltozások esetében szakszerűen jár el. Ahol az egyes változatok azonos értékben használhatók, ott a vagy (v.) kötőszót használja.

Ez a szótár következetes feldolgozással a köznyelvben ingadozó szavak számának gyarapítására törekszik. A kézikönyvtár egységes és modern gyakorlati iránymutatása eltérítette a szerzőt attól a szándékától, hogy a túltengő e-zés ellensúlyozására az ő-ző alakváltozatot ajánlja a besorolás helyéül, s az e-s változatnál csak tömbutalás legyen. Így végül is a mai lexikográfiai gyakorlattal szinte teljesen megegyező szelektív kettőzést ajánlja a szerző. A fel alatt jelenne meg a teljes érintett anyag, a föl változat betűrendi helyén pedig tömbutalással kombinálva a jóhangzás szellemében fontosnak tartott esetek. A szótári utasítás-vázlat 1.4.3. pontját kellene néhány mondattal kiegészíteni, hogy ezt az eljárást alkalmazni lehessen.

Cseh Márta: Fel vagy föl; felett vagy fölött? = Híd, 57. évf. 1993. 3. sz. 158-164. p.

K. O.

Kisebbségek kultúrája

Az oktatás helyzete a mai multikulturális társadalmakban

Az OECD-tagországokban egyre nő a — részben bevándorlók alkotta — kulturális és nyelvi kisebbségek iskoláskorú gyermekeinek száma. Új feladatot ró ez a tény az oktatási rendszerre is, mely már iskolás korától kezdődően támogatni szeretne minden gyermeket (származására való tekintet nélkül) képességeinek és hajlandóságának kimunkálásában, tovább tudásának és értelmének olyan fokú fejlesztésében, hogy eredményes legyen a multikulturális társadalomban. A hagyományos oktatási módszerek toldozása-foltozása azonban kevés ehhez.

Akár a régebbi (jószándékon, asszimilációs törekvésen alapuló stb.), akár az újabb (pl. nyelvi prioritású) metódusokat próbáljuk meg értelmezni, mindig ahhoz a kérdéshez jutunk vissza, vajon léteznek-e olyan közös értéktartományok, amelyeket kívánatos lenne valamennyi állampolgárral elfogadtatni? Egy bizonyos, az oktatási hatóságok még mindenütt tartózkodnak attól, hogy a helyi és nemzeti érdekek hangsúlyozásán túl a gyermekek származását is hangoztassák az iskola falain belül.

Az OECD-tagállamok egységes oktatási gyakorlatát hátráltatja az a körülmény, hogy különböző típusú etnikai, illetve nyelvi kisebbségek élnek egy-egy ország határain belül (pl. az ún. telepesországok — Kanada, USA, Ausztrália — kisebbségei egészen mások, mint a történelmi múlttal rendelkező ausztriai vagy svéd kisebbségek). Egységes koncepció nyilvánul meg azonban abban a törekvésben, hogy valamennyi ország kisdíákját az adott országon belüli állampolgárságra készítse fel az iskola. Ez mindenekelőtt a domináns nyelven történő oktatást jelenti, ami egyidejűleg gyengíti a többi nyelv jelenlétét a szociális, kulturális, gazdasági vagy oktatási szférában.

Tíz országban végeztek esettanulmányt az 'újjonnan érkezett' típusú etnikai, illetve nyelvi kisebbségek oktatásában alkalmazott új módszerekről. Egy kaliforniai iskolában pl. tudatosan bilingvis tanulópárokat alakítottak ki, hogy a spanyol és az angol anyanyelvű tanulók közötti kapcsolatot erősítsék. Az eredményességhez hozzátartozik a teljes körű szülői támogatás a demokratikus iskolarendszerben (tananyag-, iskolavezetőség- stb. választás). A nem domináns kultúrából származó oktatók folyamatos kontaktusa a szülői házzal ugyancsak bevált gyakorlat (Ausztrália, Norvégia). Egy észak-angliai középiskolában egyenesen "kevert" osztályokat alakítottak ki, így a már kultúrák megközelítése nem egzotikus témaként merül fel. Az órákon a színes bőrű tanulókkal együtt vitatják meg eltérő kultúrájukban gyökerező sajátosságaikat.

Általánosságban elmondható, hogy a kulturális-etnikai pluralizmus újítások bevezetését teszi szükségessé. Elemi szinten a tanár és a kisebbségben lévő tanuló közötti kölcsönös jóviszony megteremtéséről van szó. Intézményi szinten az iskolai szervezetben és az oktatási programban elvégzendő változtatásokat kell érteni ez alatt. Ez utóbbit jelenleg a helyi hatóságok finanszírozzák.

Az esettanulmány tanúsága szerint a legjobb módszerbeli újítás is csak akkor eredményes, ha a központi (minisztériumi), illetve a helyi hatóságok kellően rugalmasak, és az iskolára bízzák a kezdeményezéseket. Nincsen egységes

recept a multikulturális társadalmon belül a különböző kisebbségek identitásának kialakítására-megőrzésére az oktatási szisztémán belül. Szülőknek és tanulóknak egyaránt kell a felelősséget érezniük, és részt vállalniuk a megfelelő módszer megvalósításában. A jelenlegi tanárképzést egészen át kell alakítani a tapasztalatoknak megfelelően, melyhez a hatóságoknak nemzeti szinten kell a szilárd anyagi és politikai hátteret biztosítaniuk.

Wagner, Alan: Teaching in a Multicultural Environment. = The OECD Observer, 1992. 178. no. 29-31. p.

K. J.

A bevándorolt kisebbségek részvétele és Integrációja a médiák területén

A bevándoroltak közösségei — általánosítva — három fejlődési szakaszon mennek keresztül: először még egyértelműen érvényesül körükben a származás szerinti közösséghez tartozás tudata; a második fokozatban felismerve az új környezet nyújtotta jogokat és lehetőségeket, igyekeznek kialakítani magukban az új állampolgári tudatot; a harmadik szakaszban úgy kezdenek viselkedni, hogy magukat a környező sokszínű elemek egyikének, a környező társadalom természetes részének minősítik, s ennek érdekében keresik az országos intézményekkel való képviselet megvalósításának lehetőségeit.

A különböző bevándorló közösségek fent jellemzett fejlődési szakaszai egyidejűséget is mutathatnak, miközben a tömegközlelési eszközök terén az azonos fejlődési szakaszok eltérő követelményeket vethetnek fel.

A bevándoroltak tömegtájékoztatóban való megjelenése az ötvenes években kezdődött, méghozzá nyomtatott információhordozókkal, azaz olyan újságokkal és folyóiratokkal, amelyeket a közösségek hoztak létre saját identitásuk fenntartása végett. Az országos rádiók ezt a mintát húsz évvel később vették át, ugyanúgy az egyes közösségeknek szóló rétegműsorok formájában ("Fekete londoniak", "Keleti szem" stb.).

1977-ben Lord Annan vezetésével ad hoc bizottság foglalkozott a rádió fejlődési kérdéseivel. E bizottság jelentésében kitért a nemzetiségek kérdéseire is, és fontosnak találta, hogy ne csak a kisebbségek igyekezzenek megismerni a többségi nemzeti kultúrájával, hanem fordítva is álljon fenn a kötelesség: elő kell segíteni, hogy a teljes közösség vegye tudomásul a kulturális sokszínűséget, a kisebbségi sajátosságokat. A tömegközlelési eszközök tehát a kölcsönös megismerkedést és közeledést kötelesek elősegíteni.

Az elmúlt évtizedben megjelentek a nemzeti kisebbségek saját rádióadói is, de ezek többnyire csak saját közösségükhöz szóltak, legfeljebb zenei műsoraik érhettek el a szélesebb publikumot. Az is szignifikáns, hogy nem hallani olyan nemzetiségi környezetből érkező újságíróról, aki a rétegujságoktól eljutott volna a "napilapiparig".

Sokat tehet a nemzetiségi újságírók szakmai képzéséért az újságírói szövetség ilyen feladattal megbízott országos tanácsa. Azonban egyes jelek arra mutatnak,

hogy még egy eredményes tanfolyam sem jelent garanciát a "rangemelt" alkalmazásra. A nemzetiségi lapokon kívül még inkább a helyi kiadványok kínálnak a tanfolyami végzeteknek — főként — segédszerkesztői lehetőségeket. Az országos lapoknál nincs egyetlen nemzetiségi környezetből érkezett vezető személyiség sem, az érdemi felelősségűeket is meg lehet számolni egy kézen.

A nyomtatott újságírással szemben a rádiós újságírók számára semmiféle állandó továbbképzési rendszer nem létezik. Az egyes intézmények saját alkalmazottaik részére szerveznek kurzusokat, így a BBC is (különben éppen a BBC rendezett a nemzetiségi származású újságírójelöltek számára speciális tanfolyamot).

E képzési lehetőségek általában azt feltételezik a bevándorolt körökből érkezettek esetében, hogy személyileg szakítanak korábbi gyökereikkel. Ez pedig egyáltalán nem vezet oda, hogy új lehetőség nyíljon a bevándorolt közösség minél teljesebb részvételére és integrációjára.

A médiák tehát egyelőre nem csinálnak mást, mint kétfajta elhatárolódást: vagy "cordon sanitaire" védi a bevándoroltaktól a nemzeti fontosságú intézményeket, vagy a mégis lehetőséget kapóktól elvárják, hogy szakítsanak kulturális örökségükkel.

A teljes jogú részvételhez ezért olyan "kétirányú" közlekedésre van szükség, amely a kultúrák azonos értékrendjére épül.

Jó lenne, ha a médiák a jövőben nem kullognának a valós tendenciák mögött, a konzervatív modelleket őrizve-tartósítva.

Phillips, Michael: Aspects of the participation and integration of immigrant minorities in the media. = Migrants, media and cultural diversity. European Colloquy org. by the Netherlands Ministry of Welfare, Health and Cultural Affairs, in co-operation with the Council of Europe, Noorewijkherhout, 29 November — 1 December 1988. 7. p.

S. P.

Európai kisebbségek a jelenkor történelemoktatásában

Belgium francia nyelvű történelemtanárai évente rendszeresen találkoznak, hogy a tudomány legfrissebb eredményeit és a tantervet egybevevessék. Az 1991 áprilisában, Esneux-ben tartott kollokvium a nemzetiségi kérdést tűzte napirendre, különös tekintettel a varsailles-i békekötésektől 1989-ig eltelt évtizedekre.

1989 óta a kontinensen olyan alapvető változások zajlanak, hogy a tanár és a diák egyaránt zavarba jön, ha napjaink európai nemzeteiről kell szólnia. A XIX. századi változásokat még könnyű értékelni a "nacionalizmus" a "náció" stb. fogalmak alkalmazásával. A vasfüggöny 1989-es megszüntetése nyomán azonban csak most kezd világossá válni, hogy a náci uralom végével (1945) mesterségesen két blokkra osztott Európának különösen a keleti részén még azok a korábbi nemzeti-nemzetiségi szenvedélyek lappanganak, amelyeket az 1918-as békekötésekkel megrajzolt államhatárok mesterségesen fojtottak el. Mégis naivság volna összevetni 1918-at 1989-cel, és holmi vulgáris "történelmi leckét" emlegetni velük kapcsolatban.

1989-ben a monolit Kelet-Európában néhány hónap alatt mélyreható változások mentek végbe politikai, gazdasági, katonai és kulturális területen. Kimozdult a mérleg egyensúlya, mely az első világháborút követő békekötésekkel, illetve az 1945 utáni de facto helyzettel stabilizálódott. Következmenyként ismét napirendre került a "nemzet" proletár internacionalizmus által kiszorított koncepciója.

A tanácskozás résztvevői igyekeztek választ találni arra a kérdésre, van-e valamilyen törvény egy nemzet kialakulásának okára, idejére. Általános modell megfogalmazásától mindenestre óvakodtak, mivel minden eset egyedi jegyeket is mutat. Például Elzász-Lotharingia lakosainak egy részét éppen a francia nacionalizmus tartotta vissza az asszimilációtól, míg másokra éppen ez hatott lelkesítőleg. Az elnyomás is motiváló erőként hat a nemzetté válásban: ezt a Balti-államok, Grúzia, Lengyelország esete példázza. Járulékos jellemző még az értelmiség szabadságvágya is, mely hajdan pl. a romantikus mozgalomban testesült meg.

Fölmerült a kérdés, hogy napjaink nyugat-európai regionalizmusa vajon átveszi-e a nacionalizmus szerepét? A regionalista tendencia csak az esetben versenyezhet a nacionalizmussal, ha maga is kiegészül a nyelvi komponenssel — fogalmazódott meg a válasz.

A nacionalizmus és az egyház összekapcsolódását napjaink Lengyelországa példázta. Általánosságban is belátható, hogy az egyház jelentős szerepet vállalhat magára a nemzeti identitás megőrzésében. Túlzó befolyása azonban kétes értékű gyümölcsöt is teremhet, mint pl. a Napkirály által keresztülvitt vallásegység esetében. A mai lengyel állapottal kapcsolatban érdemes emlékeztetni arra, hogy ha az elmúlt századot nem jellemezte volna megkülönböztető módon az a vallási tolerancia, amelyet az orosz cár is gyakorolt a katolikus egyház iránt, ma aligha létezne.

A XX. századi Európát azonban a birodalmak eltűnése is jellemzi. A nyugati történelemoktatásban a Monarchia utódállamát, Ausztriát egyszerűen csak "Hitler első áldozata"-ként szerepeltették ezidáig. Ma azonban nemcsak Amerika rokon-szenvét érezzük ebben a megfogalmazásban, hanem az újjáéledő szláv mozgalmak elleni reakciót is.

A versailles-i békekötések nyilvánvalóan konzerválták egy újabb világháború lehetőségét, minthogy nem vették figyelembe az egyébként minden országban megoldatlan kisebbségi helyzetet. Sokkal inkább ez az állapot, semmint az imperializmus vált a második világháború előidézőjévé (Goriely prof.).

De hát a nacionalizmusnak minden esete csakugyan önállóan vizsgálandó? A hitleri birodalom, majd az NDK kudarca arra figyelmeztet, hogy a nemzetkonceptió megfogalmazásakor a más nemzetekhez fűződő viszonyt is megnyugtató módon tisztázni kell. Végzetes, ha ezt nem látjuk be, amikor a Kelet-, Nyugat-, és Közép-Európa koncepciót pusztán objektíven akarjuk leírni.

A kollokvium résztvevői a legújabb albán, illetve litván nemzeti törekvésekben a bukásra ítélt áldozat szerepét látták körvonalazódni. A litván elnök, Landsbergis karizmatikus személyiségét ugyanis nem valószínű, hogy tartósan respektálni fogják a parlamenti erők (1991 áprilisi, azóta beigazolódott észrevétell), inkább egy autoritér, vagy nemzetmentő vezetőt igényelnek a súlyosbodó gazdasági helyzet közepette.

Albánia viszont — korábbi magatartásával ellentétben — koncessziós lépéseket igyekszik tenni Görögország felé, hiszen így közelebb kerülhet az áhított

Európai Közösségbeli tagsághoz. Az elszigeteltség éveinek pszichológiai ballasztja, hogy az elvadult propagandaszövegeken "nevelt" állampolgárban kettős tudat alakult ki; beidegződött, hogy csak végletekben gondolkozzék, mást mondjon a gyárban, mint otthon.

Az esneux-i kollokvium résztvevői — érthető módon — részletesen foglalkoztak Belgium kurrens történelmével. Jules Destréennek, a vallon identitás "főideológusának" munkásságát kritika érte, nevezetesen hogy 1918 után már főként csak társadalmi és gazdasági kérdésekkel foglalkozott. A nagyobb cél, tudniillik Európa építésének vonzásában a vallonok szándékosan nem hangoztatták a flamandok iránti ellenszenvüket. Az első világháború végén Belgiumhoz csatolt Eupen és Malmedyvel kapcsolatban kritikában részesült Mercier kardinális negatív befolyása a német lakosság sérelmére. Ma az értelmiségiek sokkal inkább veszteségként értékelik, hogy főleg az 1970 óta fejlődésnek indult belgiumi német irodalom ellenére, a német ajkú kisebbségek a közeli Aachen és Köln városában, azaz a határon túl találnak csak megélhetést.

Az Európa Tanács különös gondot fordít a kontinens nemzeti kisebbségeinek ügyére (A. Perotti). Már 1961-ben konkrét ajánlással (285. sz.) fordult az Emberi Jogok Európai Konvenciójához, hogy a kisebbségek mindennemű jogát vigyék parlamenti közgyűlés elé; akkor azonban nem került erre sor, mivel csoportos jogok kimondásáról lett volna szó, az Emberi Jogok Európai Konvenciója pedig kizárólag az individuális jogokra szorítkozott. A Konvenció a hetvenes években számos más európai szervezettel együtt a kisebbségek nyelvét tanulmányozta, s ez a munka már előkészítette a Regionális Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának megfogalmazását.

Magának a "régio"-nak pontos megfogalmazása, miszerint történelmi, kulturális, földrajzi vagy gazdasági egységet és közösséget jelölt a 80-as évekre tolódtott át, s lett ismertté. A történelem, földrajz és közgazdasági tárgyakban lényeges változást hozott az új szemlélet. További összefüggésében pedig az interkulturális és emberi jogok oktatásában. Napjainkban a multikulturális európai közösség eszméjének elfogadtatása ugyancsak a régiók ismeretére alapoz.

Nem tudjuk, mi történt volna 1919-ben, ha másként történt volna. Napjaink történelemtanára mégis egy sor olyan kérdést tehet fel a "nemzeti dicsőség", vagy a "nemzeti bosszú" elfogultságának vádja nélkül, amelyekre a történelmi távlat és az ismeretek sokasága kielégítő választ adhat. E kérdések pedig érintik a XX. században a történelmi balsors miatt elégedetlen népeket; a nemzetiségi követelésekkel békésen vagy erőszakos úton szembenézni kényszerülő országokat; a tizenkettek Európáját, amely abból a feltételezésből indult ki, hogy a kontinens kettészakadt, s most Kelet-Európa számára ellenállhatatlanul elbűvölő modellt és referenciát nyújt; a kontinens általános helyzetét, amely éppen most lépett az újraegyesülés útjára az 1945-ben bevezetett erőviszonyok újrabiztosítása nélkül. Lehetséges, hogy a következő évszázaddal egy, az Atlanti-óceántól az Uralig (vagy azon is túl) nyúló, tág konföderáció kezdetei alakulnak majd ki? S érintik-e ezek azokat az elképzeléseket, amelyek a különböző nemzetiségek egy entitáson belüli békés együttélését célozzák? Itt elsősorban Belgium oly sokszor kifigurázott gyakorlatát szolgálhat például, melynek új intézményrendszere egyfajta garanciát nyújt a születési helyhez kötődő jogok és az egyén jogainak harmóniájára.

Magyarságoktatás egy- és többnemzetiségű kulturális közegben

A szerző tizennegyedik éve tanít magyar nyelvet és irodalmat a torontói egyetemen, túlnyomó többségükben külföldön magyar családban született vagy kiszármazott fiataloknak.

Tanulmányát közhelyekkel kezdi. Ezek egyike a nemzetállam és a többnemzetiségű államtípus léte. Tiszta formájukban nem léteznek. Elvont fogalomként azonban könnyű elképzelni őket: egyrészt egy történelmi hagyományú országot, melynek (majdnem) minden lakója ugyanazt a nyelvet beszéli anyanyelvként, ugyanaz a kulturális tudata, esetleg egyazon vallás híve is; másrészt egy politikai egységet, melynek állampolgárai, ha többségükben azonos nyelvűek is, származásukban, kultúrájukban különböznek egymástól.

Magyarország a maga hét százaléknál kevesebb nemzetiségével, Kanada pedig a megosztott (angol és francia) főnépességével és idestova harminc százaléknyi nem angol, nem francia származású lakosával ideális illusztrációként szolgál a kétfajta kulturális modellre.

Egy másik közhely: a gyakorlat megelőzi az elméletet. A magyarnak mint idegen nyelvnek az oktatása tisztos hagyományokra tekint vissza. Az elmúlt két-három évtized alatt egy sor angol anyanyelvűnek szánt nyelvtankönyv készült. A külföldre származott magyarok fiatal nemzedékének nyelvi művelésére is szántak tankönyveket mind Magyarországon, mind külföldön.

A magyar nyelvoktatók évtizedekkel ezelőtt felismerték tehát, hogy az idegen anyanyelvűeknek szánt, hagyományos tanítási segédeszközök és módszerek mellett egy egészen újszerű célra: a külföldre származottak magyar anyanyelvének fenntartására is ki kellett dolgozni oktatási anyagot.

Bármely kultúra oktatásában hagyományosan elsődleges helyet foglal el a nyelvtanítás. Idegen anyanyelvűek számára sokfajta módszer használható, de a tanítás alapja mégis a klasszikus, a "latinus" szempont. Kanadában az egyetemi hallgatók túlnyomóan magyar származása azonban előtérbe helyezi a nyelvművelői szempontot a hagyományos nyelvtanítóival szemben.

Az európai nyelvoktatási hagyomány egyik sajátossága az, amit egy már-már feledésbe merülő szó fejez ki: a filológiai jelleg, tehát az a felfogás, hogy a nyelv a közösségi eredet, történelem, kultúra és az egyéni identitás hordozója. A finnugrisztika teljesen elfogadott szaktudománynak számít az európai egyetemeken, és legtöbbször ezen az oktatási egységen belül találjuk a magyart. Észak-Amerikában a finnugrisztika kizárólag az Indianai Egyetemen, az egyesült államokbeli Bloomingtonban fogja össze több nyelv tanulmányozását, és ott is a vitatható tudományossággal elnevezett "Urál-Altaji Tanszéken" belül.

Szakterületeken is lehetséges a magyar nyelv oktatása. Főként az Egyesült Államokban teszik ezt a történészek és a politológusok. Pragmatikus okokból a

legabszurdabb párosításokat is el kell fogadni. A Los Angeles-i Kaliforniai Egyetemen a német tanszékhez tartozik a magyartanítás, Kanadában pedig kizárólag a szlavisztikai tanszékhez, beleértve a Torontói Egyetem magyar tanszékét is.

A klasszikus iskola erősen nyelvi és irodalmi alapozottságával szemben az észak-amerikai magyartanítás sokkal rugalmasabb. Hátránya viszont az észak-amerikai szempont specifikusan magyar vetületének, a magyar hagyománynak a túlpolitizálása, a történelmi nézőpont túlérzékenysége és e kettő egyenes következményeként a nyelvoktatás fokozatos leépülése.

A hagyományos európai egyetemi rendszerben a legkülönbözőbb nyelvek tanítása és tanulása természetes lehetőség volt. Az egyetemnek presztízst jelentett, ha minél több nyelvet oktatott. Az "universitas" fogalma ily módon is érvényesült. Ez a fogalom az észak-amerikai egyetemeket is befolyásolja, de más formában. A nyelvoktatásban is sokat számít a kereslet.

Ilyenkor segíthet az etnikai közösség, amelynek gyakran több-kevesebb politikai képviselete és befolyása is van. Az azonosítható, ténylegesen jelen levő közösség nagymértékben meghatározza a multikulturális környezetű magyaroktatás rendszeres menetét. A közösség jelenléte, intézményei olyan eleven élményt jelentenek, mely a nyelvet és kultúrát tanulmányozónak lehetőséget ad szerzett ismeretei gyakorlására és azonosítására vagy ellenőrzésére. Az autonóm kultúrközösség jelenléte elvezet a kulturális tudat kialakításában szerepet játszó szempontokhoz.

Az európai magyaroktatás elsősorban az országok közötti történelmi kapcsolatok, valamint a magyar kultúrának az európaihoz fűződő hagyományait hangsúlyozza. Az észak-amerikai és főként a kanadai hangsúly elsősorban a helyi hagyományokon van, tehát azon, hogy a bevándorló magyarok mennyiben járultak hozzá új hazájuk gazdaságának, tudományának, művészetének gyarapodásához. Még nyilvánvalóbb szempont a hagyományörzéshez való kapcsolódás.

Bisztray György: Magyarságoktatás egy- és többnemzetiségű kulturális közegben. = Regio, 3. évf. 1992. 4. sz. 102-109. p.

H. Z.

Vallás és nemzettudat. Az Ausztráliai Magyar Református Egyházzal

Kósa A. Géza, a melbourne-i egyházköztség presbitere, tanulmányának bevezetőjében röviden a magyarországi reformáció és a nemzeti függetlenségért folyó harc szoros összefonódásainak történelmi okát vázolja. S bár a kálvinisták az ellenreformációt követően mindig a magyarországi népesség kisebbségét (20-25%-át) tették ki, a politikai és kulturális életre való befolyásuk messze felülmúlta számarányukat. Számos kiemelkedő képességű református író, költő, tudós munkássága olyan jelentős szerepet játszott a magyarság nemzettudatának kialakításában, hogy az emigráns magyarok szinte mindenüvé magukkal vitték "nemzeti individualizmusukat", többek között Ausztráliába is.

A magyarok nagy számban 1949 után kezdtek Ausztráliába menni, amikor bevándorlóként fogadták el őket. 1956-ig, a második nagy emigrálási hullámig kb.

17 ezer magyar élt Ausztráliában, de a népszámlálási adatok nem teljesen pontosak, mivel sok magyar — születési helye miatt — a trianoni utódállamok valamelyik nemzetiségéként volt bejegyezve.

Az első magyar kálvinista gyülekezetet az 1950-es évek elején alapították Melbourne-ben, Magyar Református Egyház néven.

A magyar emigránsok élete, bár gazdasági szempontból nem panaszkodhattak, társadalmi vonatkozásban igen nehéz volt. Iskolai végzettségüket nem ismerték el, a hazatérésnek vagy a hazalátogatásnak reménye sem volt meg, s óriási volt a kulturális szakadék is; így a magyar emigránsok erős szociális izoláltságban éltek. A Magyar Református Egyház rendezvényein viszont közösségre, egyházi és társadalmi normáikhoz igazodó új önbizalomra lettek.

1956-ban a második nagy emigráns hullám idején, melynek társadalmi összetétele nagyon eltért a korábbiótól, megváltozott a gyülekezet szociális szolgáltatásának jellege is. Szállásra, munkára, nyelvtanfolyamokra, tanácsadó szolgálatra volt szükség.

Az újabb, a Független Magyar Református Egyház megalapításának ideje 1970-ben érkezett el. Ez új reményeket és célokat jelentett a gyülekezet számára. Tagjai saját alkotmányuk és szervezeti struktúrájuk meghatározása során a kezdetektől fogva fölismerték, létük nagyrészt azon múlik, hogy gyermekeiket vallásos nevelésben, magyar nyelv- és kultúraszeretetben részesítik-e. Ezzel a kettős céllal működik — sok nehézség ellenére — a Vasárnapi Iskola és a Bocskai Kollégium. ("A szövetségi kormány támogatása, amelyből mint etnikai iskola részesülünk, némiképp enyhíti gondjainkat.") A gyülekezet magyar identitásának megőrzését sok más társadalmi tevékenység is segíti (bálok, vacsorák, ebédek, magyar nemzeti ünnepek megtartása, magyar filmek vetítése, Ausztráliai Magyar Újság, Magyar Élet).

A jelenlegi magyarországi vezetés felismerte, hogy a magyar emigránsok rövid idő alatt politikai, intellektuális és pénzügyi erővé váltak. A Magyarok Világszövetsége, melynek nevében főként a canberrai Magyar Nagykövetség munkálkodott, feszültségeket teremtett a magyarok között, és a gyülekezetben is éles ellentéteket váltott ki.

A 70-es évek végétől kezdve a lelkészek és a püspökök látogatása révén kapcsolatba került a gyülekezet a Magyarországi Református Egyházzal is. Az emiatt keletkezett ellentétek egy másik kálvinista gyülekezet alapításához vezettek Flemingtonban, Melbourne egyik belsőbb külvárosában.

Ugyancsak megosztotta a közösséget a Wantirnában épített Magyar Ház, mely a magyar kulturális rendezvények központja lett. Egyesek a gyülekezet bázisának szélesítését látták a kulturális központtal való kapcsolatban, míg mások attól tartottak, hogy a gyülekezet kulturális szervezeteit előbb-utóbb "elyeli" a Magyar Ház.

A gyülekezet legnagyobb problémája az utódkérdés. Dr. Antal Ferenc, az alapító vezető lelkész már nem fiatal, s ha nem lesz már képes tovább szolgálni, veszélybe kerülhet a hosszú magyar református tradíció ápolása.

Az Ausztráliai Magyar Református Egyház mellett Melbourne-ben működik még az Ausztráliai Független Magyar Református Egyház, mely 1983-ban szakadt el az előzőtől Burián Tamás lelkész vezetésével, valamint egy ugyanilyen nevű gyülekezet Kew Egyházközségben Keresztesi László Flórián vezetésével. Mindhárom

gyülekezetben rendszeres istentiszteletet és vasárnapi iskolát tartanak magyar nyelven.

Melbourne-ön kívül heti rendszerességgel nincs magyar nyelvű istentisztelet egyik nagyvárosban sem, Sydney-ben, Adelaide-ben, Perth-ben, Brisbane-ban csak havonta vagy időnként tartanak magyar nyelvű istentiszteleteket.

Több magyar református egyházközség léte egy városban a választás lehetőségét kínálja az embereknek, s ez növeli az egyes gyülekezeteken belüli harmóniát és összetartozást, ami viszont az életben maradásnak ad nagyobb esélyt . . . "Isten dicsőségére és a magyarság javára"!

Kósa A. Géza: Vallás és nemzettudat. Az Ausztráliai Magyar Református Egyházzól. = Confessio, 1992. 4. sz. 69-84. p.

K. O.

A szlovákiai német nyelvszigetek építészeti hagyományai

A szlovákság nemcsak a környező népekkel — csehekkkel, lengyelekkel, ukránokkal és magyarokkal — került történelme folyamán nyelvi-kulturális-gazdasági kapcsolatba, hanem a Szlovákia területére betelepült egyéb népcsoportokkal, így a németekkel, habánokkal, horvátokkal, ruszinokkal, zsidókkal és cigányokkal is. Az egymás mellett élés és az együttélés során e népek kölcsönösen hatottak egymásra.

A szlovák nyelvre és életmódra a legnagyobb hatást a betelepült németek gyakorolták, akiknek betelepülése — külön-külön, egymástól független csoportokban — a 12-13. századtól egészen a 19. század közepéig tartott.

A szlovákiai németsegen belül három nagyobb csoportot különböztettek meg, úm. a nyugat-szlovákiai (Pozsony német lakossága, a Kis-Kárpátok bortermelői, a Csallóköz földművesei, illetve a németül beszélő habánok a Kis-Kárpátok lejtőin), a közép-szlovákiai (körmöci és nyitra-vidéki bányászok) és a kelet-szlovákiai (Felső-Liptó, Alsó-Liptó, Stósz környéke).

1938-ban Szlovákiában 150 ezer német élt 102 településen, általában szlovákokkal és magyarokkal vegyesen. Tisztán német település kevés volt. Számuk — a második világháború szomorú emlékeként — ma mindössze 5 ezer.

A németek a városi és a bányajog területén, az ún. emfyteuzát illetően, a bányászat és a kézműiparok kifejlesztésében felettébb progresszív szerepet játszottak az akkori Felső-Magyarországon. Természetesen pozitív hatással voltak az életmód és az emberi környezet javítására is.

Ha elfogadjuk Jungbauer koncepcióját, akkor a szlovákiai német építészetben egyaránt felfedezhetjük az óhazából hozott (Altgut), az új hazában kifejlesztett (Neugut) és a más etnikumok által is átvett (Lehngut) elemeket.

A legősibb házforma a szépeassági németeké, amelyre jellemző az egész telek tetővel való beépítése (ettől az udvar elején fedett átjáró, ún. Laib vagy Dufart keletkezett), a szoba mellett (harmadik, utcára nyíló ablakkal) az ún. szobácska gyakori megléte, szabad tűzhelyes konyha kúp alakú kemencével, padlásfeljáróval és pincelejáróval, a konyha mögötti kamra, olykor istálló (ezt később inkább külön építették meg). A tetőt cölöpök tartották. Václav Mencl, a csehszlovákiai német

építészet legjobb ismerője szerint ez a házforma a nyugat-európai cölöpös ház őstípusának egyenes leszármazottja. A szépségi változatot a 12-13. századi formából kiindulva honosították meg.

A habánok ún. Bruderhofokat vagy Haushabeneket alkottak. Ezek voltak az ipari és egyéb termelő tevékenységük szervezeti keretel. Ilyen habán udvarból 1620 táján 66 volt Szlovákiában, ami kb. 25 ezer lelket jelentett. A habánok családi házai vagy négyzetes teret vettek körül, vagy utcákat képeztek. A legrégebb típusú házak több szintesek voltak. Az alsó szint szolgált műhelyül, konyhául, raktárul stb. Fent voltak a hálók helyek. Jellemző volt ezekre a házakra az ún. habántető (nyeregtető), a szalmazsindely, a habán kerítés (nádból).

A Kőrmöcbánya környéki bányásztelepülések két- vagy négylakásos házai a városi polgárházakra emlékeztettek. Gyakori volt az emeletes megoldás is.

Azokra a német házakra, amelyek Felső-Liptóban honosodtak meg, az a tény hatott, hogy építők-lakók a bányák kimerülése után fokozatosan állattenyésztőkkel váltak, sokan pedig favágással keresték a kenyerüket. Itt a házak legalább négy osztatúak voltak, és több nemzedék együttélésére szolgáltak. Az állattenyésztővé vált családok a települések határában ácsolt istállókat kezdtek építeni. Ezek tetőtérben tárolták a szénát, alsó részébe pedig, ha az időjárás megkövetelte, hajtották be az állatokat. Mindemellett akadt ún. istálló ház (Wohnstallhaus) is.

A szlovákiai német építészet egyfelől alkotóinak etnikulturális vitalitásáról tanúskodik, másfelől arról, hogy erre az építészetre az új haza természeti, gazdasági és szociális körülményei és feltételei hatottak.

Az itt ismertetett tanulmány 2 régi fametszetet, 10 alaprajzot és 10 fényképet tartalmaz a szlovákiai német építészet tárgyköréből.

Botík, Ján: Staviteľ'ské tradície nemeckých jazykových ostrovov na Slovensku. = Slovenský národopis, 40. roc. 1992. 1. no. 66-81. p. 27 szakirodalmi hivatkozás.

F. T.

A szlovákiai kisebbségek könyvtári ellátása anyanyelvű irodalommal

Szlovákia 5,2 millió állampolgárát jelenleg 8 885 könyvtár látja el 60 millió könyvtári egységet kitevő állományból. Az összes használók száma megközelíti a 2 milliót, az évente használt állomány pedig a 40 millió egységet. A legnagyobb forgalmat a 2 770 közművelődési könyvtár bonyolítja le (közülük 42 a járás).

Ez a kis ország egyszersmind több nemzetiségű: a szlovákokon kívül magyarok (10,8 %), ukránok-ruszinok (nem egészen 1 %), cigányok (1,5 %) és zsidók lakják, akiknek nemzeti tudata mostanában ismét éledezni kezd. E kisebbségek-nemzetiségek anyanyelvű irodalommal való ellátását a közművelődési könyvtárak végzik. Nagyon fontos, hogy a kisebbségek-nemzetiségek e tekintetben is el legyenek látva. Ha mégsem olyan a helyzet, mint amilyennek lennie kellene, az nem a diszkrimináció miatt van, hanem a társadalmi-gazdasági válság miatt, amelyet a szlovákok könyvtári ellátása éppen úgy megsínyle, mint a kisebbségeké-nemzeti-ségeké.

A legszámosabb magyar kisebbség meghatározó többsége Dél-Szlovákia 13 járásában, valamint Pozsonyban és Kassán él. Az ő könyvtári ellátásukban nem a kínálat szűkössége okoz problémát, hiszen újabban Szlovákiában 14 magyar nyelvű könyvkiadó van (közülük eddig 7 kért magának ISBN-jelzetet), és a magyarországi könyvkiadás is gazdag. A legfőbb nehézség az, hogy a magyar nyelvű művek ára 100-200 %-kal is meghaladja a szlovákokét, ami a mostani szűk esztendőkből felettébb kellemetlen.

Szlovákia "legmagyarabb" járása a dunaszerdahelyi, ahol a lakosság 87,2 %-a vallotta magát magyarnak. Maga Dunaszerdahely is erősen magyar többségű. Ennek megfelelően a dunaszerdahelyi járási könyvtár állományának 61,5 %-a magyar. Az ide járó 220 időszak kiadvány közül pedig 87 "szól" Szlovákia legnagyobb kisebbségének anyanyelvén. A dunaszerdahelyi könyvtár sikeres kapcsolatokat tart fenn az Országos Széchényi Könyvtárral, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárral és a győri Kisfaludy Sándor Megyei Könyvtárral, amelytől 450 kötetnyi ajándékkönyvet kapott. Magyarországi alapítványok is támogatják (pl. a Kölcsey-alapítvány). A szentendrei könyvtárnak viszont a dunaszerdahelyi ajándékozott 350 kötetnyi szlovák nyelvű irodalmat.

A magyarok ellátásában érdekelt könyvtárak a Slovenská kniha nevezetű cég közvetítésével vehetik meg a magyarországi irodalmat, de igen sok műhöz ajándékozás útján jutnak hozzá (intézmények, alapítványok, magánszemélyek). A feldolgozást — a nemzetközi normáknak megfelelően — a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtár segíti módszertanilag. A szlovákiai magyar termésről a könyvtárak a Szlovák Nemzeti Bibliográfia könyv- és folyóirat-repertórium sorozatából értesülhetnek.

A könyvek sorozata 1977 és 1991 között 3 600 magyar nyelvű dokumentumot regisztrált, ami azt jelenti, hogy az automatizált rendszer összes rekordjának 14%-a magyar nyelvű mű. A folyóiratrepertóriumban a magyar nyelvű cikkek feldolgozásával — káderhiány miatt — bizonyos nehézségeik voltak, s ezért 1979-1980, 1982-1985 és 1989-1990 között hézagos a feldolgozás. 1991 óta a dunaszerdahelyi járási könyvtár szállítja a cikkek felvételeit a folyóiratrepertóriumnak (a válogatási kritériumok betartásával). 1991-ben Dunaszerdahelyről 3 ezer felvétellel érkezett a magyar nyelvű termésről a folyóiratrepertórium automatizált bázisába.

Nehezebb az ukránok-ruszinok ellátása. Az igazán értékes és keresett irodalom ma Ukrajnában is hiánycikk, a szlovákiai produkció pedig korántsem kínál elégséges választékot. (Egyedül a Szlovák Pedagógiai Könyvkiadó eperjesi ukrán tagozata látja el az ukrán-rutén anyanyelvű kiadás feladatait.)

A Szlovák Nemzeti Bibliográfia könyvsorozata 1977 és 1991 között (feldolgozók segítségével) 314 ukrán könyvet írt le, a repertórium pedig évente 400-500 ukrán nyelvű cikket.

Szlovákiában nincs cigány nyelvű könyvkiadás. Az országban mindössze két cigány nyelvű időszak kiadvány jelenik meg. A cigány szervezetek újabban cigány nyelvű központi könyvtárat követelnek, amire jelenleg nincs pénz. Arról viszont szó van, hogy valamelyik járási könyvtár vállalkozzék a cigány nyelvű irodalom feldolgozására a nemzeti bibliográfia és folyóiratrepertórium szükségleteit kiegészítendő.

A zsidóság igényeiről egyik forrásunk (Daniel Rexa) ekként emlékezik meg: "Napjainkban a Szlovákiában élő zsidók részéről is követelmények kezdenek megjelenni a héber irodalom beszerzése iránt. Ebből az alkalomból emlékeztethetek arra, hogy a pozsonyi nyomdászok produktumainak azon a kiállításán, amelyet az egyetemi könyvtár rendezett a város 800. évfordulója alkalmából, kiderült, hogy Pozsony korántsem volt csupán három nyelvű település, ui. a kiállított anyag 60%-át éppen jiddis nyelven írt zsidó kiadványok tették ki. Jelenleg ez a probléma is nyitva marad nálunk."

Hodossy, Dezider: Problematika doplnovania, spracúvania a sprístupňovania literatúry maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku. = Knižnice a informácie, 25. roč. 1993. 5. no. 221-223. p.

Okálová, Mária: Literárna produkcia národnostných menšín na Slovensku a jej odraz v automatizovanom systéme Slovenskej národnej bibliografie. = Knižnice a informácie, 25. roč. 1993. 5. no. 218-221. p.

Rexa, Daniel: Starostlivosť štátu o knižnice v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska. = Knižnice a informácie, 25. roč. 1993. 5. no. 217-218. p.

F. T.

Kisebbségi nyelv és oktatás Szlovéniában

A cikk szerzője olyan esettanulmány értékelését tárja az olvasók elé, amelyet egy vegyes lakosságú terület (Lendva) kétnyelvű általános iskolájának 1982-83-as tanévében végzett növendékei között végeztek 1991-92 telén. A minta 121 egykori tanulót ölelt fel. A hozzájuk postán eljuttatott kérdőív a kétnyelvű oktatás eredményességére és a kisebbségi nyelvi (ez esetben a magyar) tanulmányok sikeres folytatására vonatkozó kérdéseket tartalmazott.

A megkérdezettek — akik viszonylag nagy számban (42,28 %) válaszoltak — nagyjából két csoportra oszthatók: az egyik azoké, akik a vegyes lakosságú területen tanultak tovább, s így számukra a kisebbségi nyelvi tanulmányok folytatása biztosítva volt; a másikat pedig azok alkotják, akik távolabb, többségi nyelvi környezetben tanultak tovább. A kisebbségi nyelvhez való viszonyuk szempontjából az utóbbiak érdekesebbek. Közülük azonban csupán nem egészen 2 % választotta önszántából a magyar nyelvet mint középiskolai tantárgyat.

Bár a jelen tanulmány eredményei, a szűk minta miatt, nem általánosíthatók, bizonyos tanúságokkal máris szolgálnak. Az egyik az, hogy a megkérdezettek közül többen az oktatás gyenge színvonalára vezették vissza a magyar nyelv iránti csekély érdeklődést. A másik pedig az, hogy mind a többségi, mind a kisebbségi népcsoport identitástudatát befolyásolják a gazdasági megfontolások. Elképzelhető, hogy ha Magyarországgal felélénkülnek a gazdasági kapcsolatok, felértékelődik a magyar nyelvtudás is.

Novak Lukanovic, Sonja: Jezik manjšine in izobraževanje. = Razprave in gradivo, 26-27. r. 1992. 118-125. p.

Gy. M

Kelet-közép európai országok és népek kapcsolatai

A Szlovákia-jelenség. Első válaszok a Slovenské pohl'ady értelmiségekhez Intézett körkérdésére

"Szlovákia több évtized után ismét jelentős útkereszteződésen találja magát. Most dől el, hogy miként és milyen irányban lép be a második évezred utolsó éveibe, miközben ettől a lépéstől függ, hogy a harmadik évezredben mi fog történni vele. Ez a döntés felettébb dinamikus, sőt kaotikus időszakban megy végbe, de talán történelmünkben először anélkül, hogy nagyhatalmi nyomás vagy külső manipuláció nehezednék ránk, aminek eddig minden sorsdöntő pillanatunkban ki voltunk téve" — így minősíti a szituációt a Slovenské pohl'ady szerkesztősége, és tartja szükségesnek, hogy neves értelmiségiek nyilatkozzanak róla. A szerkesztőség ezzel kapcsolatos körkérdése, amelyet mintegy húsz címre küldtek ki, mindegyikről a "polgári" és a "nemzeti" (tudat, állam stb.) közötti ellentmondások értelmezését, végkifejletti esélyeit tudakolja.

Itt a körkérdésekre adott első négy válasz (Dušan Kováč: Az intim és a közügy-Szlovákia; Štefan Novosád: Az államisággal kapcsolatos kérdések; Ján Šefránek: Cseh és szlovák kérdés; Daniel Pastirčák: Zöld réten kezdünk . . .) mondanivalóját ismertetjük, továbbá utalunk egy olyan tanulmányra is (Eva Kowalska: A szlovákok nemzeti fejlődése 1918-ig), amely ugyan nem a körkérdés-akció keretében jelent meg, de némely megállapítása kapcsolódik szóban forgó ismertetésünk tematikájához.

Dušan Kováč hozzászólását azzal indítja, hogy számára Szlovákia olyan intim és magától értetődő valami, amiről nem nagyon szabad beszélni, hiszen a szülői házhoz, a születési helyhez, a hazához való tartozás és hűség érzete mindenkinek legsajátabb magánügye. (Ebben Štefan Novosád is osztozik vele.) Ha olykor mégis szólni kell ezekről az intimitásokról, annak negatív oka van: a névtelen városi lakótelepek frusztrált lakossága tömegesen vált — mondhatni — "szülőháztalan-ná", "szülőhelytelenné" és "hazátlan-ná". A körében meghonosodó nacionalizmus, éppen mert nem kötődik (nem kötődhet) egy-egy szűkebb régióhoz, igen könnyen öncélú sejtburjánzásba csaphat át.

Ezzel mindjárt adva is van a többi hozzászólásban ugyancsak határozottan vezető elemek egyike, azaz a "saját nacionalizmus" bírálata. Dušan Kováčnak erről még az alábbiak jutnak az eszébe:

Szlovákiának olyannak kell lennie, mint a levegőnek, amelyről — miközben létfeltételünk — csak akkor szoktunk beszélni, ha felettébb jó, vagy ha romlik, rossz, fogyatkozóban van. Most éppen valami nincs rendben a levegő körül. "A bolsevizmustól a nacionalizmusig rövid az út. A füst ugyanaz marad, mégha az éppen égetett rongyok színe másnak is bizonyul. Jellemző, hogy a "hurrászlovákok . . ." kisajátítják maguknak a szlovákokról és Szlovákiáról szólás jogát."

Ján Šefránek ugyancsak összefüggést lát a frusztráltság és a türelmetlen nacionalizmus között, amelynek akár jelszava is lehetne a lépten-nyomon hallható

megfogalmazás: "Ha a cseheket és a magyarokat a földbe döngöljük, Szlovákiában rendbe jönnek a dolgok." Másfelől a vak és dühödt irigység is megteszi a magáét e téren. "Igen gyakran jut viszolyogva eszembe — mondja Štefánek, az a bizonyos fiatalember, aki 1968-ban azt mondta, hogy ő bizony azoknak a cseheknek odakívánja az oroszokat . . . Ez az ember egyike azoknak, akik ma Szlovákiát normalizálják."

Könnyen meglehet, bár Štefánek nem nevezi meg azt a hajdani fiatalembert, hogy itt magáról Vladimír Mečiarról van szó, akinek a szóban forgó értelmiségi körben egyáltalán "nincs jó sajtója". A bolsevizmus és a nacionalizmus éppen benne és mozgalmában (Mozgalom a Demokratikus Szlovákiáért) került olyan felettébb közel egymáshoz. A kommunisták most úgy viselkednek, mint 1920-ban a "magyarónok": szlovákabbak mindenki másnál.

A "Mečiar tett" — Pastircák szerint — az volt, hogy a bársonyos forradalom és a második választás között eltelt időben Mečiarnek sikerült "új bűnbakot" találnia a bolsevizmus helyett. Ez pedig nem volt más, mint a föderáció. Szlovákiában immár nem a kommunisták voltak a felelősek a vígasztalan gazdasági helyzet kialakulásáért, hanem a csehek, a föderális imperialisták. Az antikommunista forradalomból nacionalista forradalom lett, s Mečiarra a választók 43%-a szavazott. "Valljuk be őszintén magunknak: a nemzeti emancipáció zászlai alatt végül is nem Szlovákia felszabadításáért folyt a harc, hanem a hatalom megszerzéséért."

Hogy Szlovákiában valóságnak hitték el a látszatot, azaz nemzeti emancipációért folyó harcnak a hatalmi harcot, nem utolsósorban a csehek mindenkori magatartására vezethető vissza, amely a szlovákokra nézvést tulajdonképpen mindig lekicsinylő és megalázó volt. Ez különösen Štefánek véleménye, aki igazát bizonyító idéz is egy cseh közgazdász: "Csehszlovákia létrejötte helyesnek bizonyult politikai orcátlanság volt. Abban a pillanatban, amikor itt megnyílt a siker lehetősége, ügyes dolog volt Felső-Magyarországot követelni". Így keletkezett a "cseh Tátra" fogalma és a "cseh-magyar határé".

Most, amikor a csehek a "polgári elv" talaján látszanak állni, nem szabad megfeledkezni arról, hogy Masaryk és Beneš milyen "változatosan" (az adott pillanat érdekeinek megfelelően) adta elő a szlovákoknak a "polgári" és a "nemzeti" dialektikáját: 1918-ban, amikor a szlovákokat meg kellett nyerni, a "nacionalizmus demokratikus és szociális elve" kapott hangsúlyt, 1935-ben szigorú kritikában részesül a "különleges szlovák nacionalizmus", 1938-ban pedig, amikor már minden ingott az első köztársaságban, a hatalmi decentralizáció lett a mézesmadzag. Egyébként a csehek mostani ragaszkodása a "polgári elv"-hez, nem más, mint rosszul leplezett nacionalizmus, amely szerint a "szlovákok nélkül könnyebb lesz elérni Európába".

A csehek és a szlovákok viszonyát elnézőbben ítéli meg Dušan Kováč. Teheti ezt azért, mert jóval korábbiól közelíti meg a Szlovákia-jelenség, a szlovákok államalkotó nemzetté válásának problémakörét. Ebben a jóval nagyobb "időtérben" megváltozik a folyamat egyes részeinek szerepe és jelentősége. Kováč ezt írja: intim voltán kívül "mindazonáltal Szlovákia közügy is. Akkor lett azzá, amikor a szlovák nép nemzetté kezdett válni", ami harci kérdés volt. "Az első fázisban a nyelvért és a kultúráért folyó harc volt előtérben, majd a saját történelemért folyó küzdelem került erre a helyre. S a történelemért folyó küzdelem a történeti Magyarországon politikai harc volt." (Itt kell utalnunk Eva Kowalska tanulmányára, aki

szerint a szlovák emancipáció első fázisa a társadalmi igazságosságért és az igazságos államért indított küzdelem volt, s ezért az ún. hungarus hazafiság képviselőit — így A. F. Kollárt, J. Bencúrt és J. Belnajt — sem idegen kizárni a szlovák "atyák" Pantheonjából).

"A nyelvért és a történelemért folyó harc — folytatja Kováč, kialakította a szlovák nemzeti politikai programot . . . Szlovákia politikai kérdéssé vált. Stúrtól kezdve Szlovákiának politikusokkal kellett rendelkeznie", akik hosszú időszakon át vagy autonómiát vagy föderációt "pereltek" a szlovákság számára. Az első önállóság Hitler kegyéből született, ami "de facto kompromittálta magának az önállóságnak az eszméjét is . . . Ezért a szlovákok a felkelés során visszatértek a demokrácia és a cseh-szlovák államiság megújításának programjához."

Kováč hangsúlyozza annak fontosságát, hogy "1918-1920 között Szlovákia politikai egységként konkretizálódott, és garantált, nemzetközileg elismert határokat kapott . . . Szlovákia polgári országgá vált, bár polgárainak egy része nem volt szlovák nemzetiségű."

Az első Csehszlovák Köztársaság éveit Kováč egyébként különösen pozitívan ítéli meg, mivel "Szlovákiában is megindult a modern polgár kialakulása . . . Szlovákia magyar nemzetiségű állampolgárai politikailag kedvezőbb helyzetben voltak, mint a magyarországi magyarok. A prágai parlamentben a magyar képviselők olyasmit is elmondhattak, amit Budapesten nem engedhettek volna meg maguknak. Azonban e téren lélektani akadályok tornyosultak. Ezek leküzdésére időre lett volna szükség, ám belőle az első köztársaságnak kevés jutott. Csakhamar egy nemzetközileg kedvezőtlen szituáció nyomásának lett kitéve, és Szlovákia is nemzetközi játék tárgyává vált. Azok az évek, amelyek ezután következtek, a polgárt nem formálhatták véglegessé, hanem csak deformálhatták."

Egy másik hozzászóló — Štefan Novosád — államelméleti gondolatfelvetései közepette kétségét fejezi ki az iránt, hogy az állam megszűnhetne, illetve hogy a mostanság szívesen hangoztatott "minimális állam" olyan feletébb minimális lenne. E tekintetben Claus Offe véleményét veszi át, amely szerint "az individuumok társadalmi érintkezésében szinte nincs is olyan esemény, amely nem az állami szabályozások formájában menne végbe . . . Az állam mintegy a társadalmi érintkezés síneit biztosítja". Az államok többsége hosszan tartó államalkotó folyamatok révén jön létre. De — különösen kis népek esetén — előfordulnak kikényszerített (ld. az 1939-ben létrejött Szlovák Államot) vagy a "csak úgy lett" államalakulások. A modern cseh állam úgy jött — Masaryk munkássága nyomán — létre, hogy a később önállósodott cseh nemzet már a régebbi keretek kitöltésével és bővítésével megkezdte az éppen soron lévő feladatok elvégzését. A szlovák államiság ezzel szemben 1939-ben és 1992-ben egyaránt negációval jött létre, minthogy a csehek és a szlovákok közös állama képtelen volt kiállni a próbákat. Emiatt a szlovákoknak egyszerre kell mindent megoldaniuk.

Pastrčák szintén úgy vélekedik, hogy a szlovák állam "előkészítettsége" minimális. Az előtte "álló" hagyományokat — ugyan más és más ok miatt — az állam nem akarja követni, vagy (legalábbis nyíltan) nem követheti. Így Štefánik örökségét azért nem kívánják vállalni, mert "masarykista" és csehszlovák párti volt (e minőségében is evangélikus), a Tiso-féle pedig azért nem alkalmas, mert Hitler áldásával halmozódott fel. Ezért kell a szlovákoknak a "zöld réten" nekikezdeniük.

S ez annál nehezebb, mivel az eddig felsoroltak következtében "a polgári tudat jelenlegi állapota nyomorúságos . . . A polgár hosszú éveken át megszokta, hogy helyette valaki 'megoldja' a dolgokat, valaki dönt helyette . . . A gyenge polgárnak erős vezetőre van szüksége" — szögezi le Dušan Kováč.

Ezt az alattvalóinak nevezhető nyomort a térségben hosszú idő óta érvényesült "utolérmi és túlszárnyalni"-manipuláció számlájára írja Ján Šefránek, megjegyezvén, hogy mindez "a társadalom extrém helyzetben való erőszakos tartásával járt, s ez mindig a populáció jelentős részének üldözésével volt kapcsolatban".

Pastirčák szerint a jelenlegi politikai elit azért kerülhetett olyan könnyen "nyeregbe", mert a társadalom többségét megzavarta a hirtelen megnyitott tér, s ezért "az identitás dilemmáját . . . úgy oldotta meg, hogy szorongásait, gyengeségeit és kétkedéseit egy olyan reprezentánsban való hittel oldotta fel, aki mindezt helyette majd szépen el fogja mondani, közvetlenül és azok (nyilván a csehek) rovására".

Az anamnézist és a diagnózist követően szerzőink a terápiáról sem feledkeznek meg, legalábbis a javaslatok szintjén. Mondják többen is (Dušan Kováč, Ján Šefránek, Daniel Pastirčák), hogy a politikai elit egységre való felszólításait, ez irányba ható kezdeményezéseit a társadalomnak mindenképpen ki kell védenie, mivel "az egység hangoztatása, az etatizmus, az állam és a politika masszív behatolása az állampolgári élet sok-sok szférájába, a totalitárius rendszerek és a totalitárius gondolkodásmód öröksége" (Šefránek), miközben "a modern nemzet ereje nem az egységben van, hanem a sokszínűségben" (Kováč). Novosád ezzel párhuzamosan a szakszerűség érvényesülésének szükségességét és a szakszerűség felelősségének vállalását hangsúlyozza, mondván a "szívósság, öntudat, jó életérzés, felszabadultság csak autentikusság révén érhető el" a társadalomban, amely jelenleg erőszakos autszeiderektől szenved.

Különösen érdekes Daniel Pastirčáknak, a csehtestvér egyház lelkészének terápiás javaslata:

"Az új állam számára szerencsétlenség volna, ha a nemzeti elv válnék benne az alapvető axiómává, amelyből aztán levezetésre kerülnének és megméretnének az összes politikai, kulturális, oktatásügyi, sőt vallási értékek . . . Ebben az értelemben a polgári elv magasabb rendű, mint a nemzeti . . . (miközben a legmagasabb értékeket csak a személyi etika területén lehet kifejezni és realizálni. Itt kellene valahol elkezdni, minthogy csak itt lehet transzcendálni a nemzeti és a polgári sorsdöntő konfliktusát . . ."

Az önálló Szlovákia "milyenné alakításának" két tévhite van forgalomban. Az első: legyen ez egy harmadik utas állam, amely megvalósítja az "ember arcú gazdasági reformot". Hogy ez "fából vaskarika", arról napról napra mind többen győződnek meg. A másik tévhit sokkal veszélyesebb: Szlovákia legyen humanista és keresztény ország. Ez már csak azért is — enyhén szólva — oktondiság, mivel a humanizmus és a kereszténység ontológiája merőben más: az egyik evilági, a másik túlvilági léptékű. Másrészt nem nehéz észrevenni: e nézetben a Tiso-féle Szlovák Állam igénye éledezik — egyelőre nosztalgikus formában.

"A keresztény állam eszménye — hangsúlyozza minden korábbi állításánál erőteljesebben Pastirčák, mint minden utópia, felettébb veszélyes." A Hegyi beszéd alapján egyszerűen nem lehet földi államot létrehozni, minthogy tanításai nem e világra valók, illetve csak az e világban élő egyének számára.

Az más dolog, hogy a kereszt(y)én-zsidó hagyománnyal a korszerű állam több intézménye áll összhangban. Így:

— a parlamenti demokrácia, amely senkit sem hagy ellenőrizetlenül, mivel az ellenőrizetlenség (tanu rá a XX. századi történelem) előbb-utóbb mindenkit és minden mozgalmat démonizál;

— valamennyi ember és embercsoport egyenjogúságának elismerése, mert ez azt is jelenti, hogy az ember örök, s az elvont társadalom helyett főként az egyénnel, különösen a betegekkel, öregekkel, értelmi fogyatékosokkal, nemzeti és etnikai kisebbségekkel kell törődni;

— az egyén szabadságának elismerése, mert ez lehetővé teszi, hogy ki ki választhasson a jó és a rossz között.

A reményt, hogy az új önálló államban "jó irányt vesznek" végül is a dolgok, minden hozzászólónk kifejezi. Novosád bízik a "restitúciók equifinalitása"-nak elvében, amely szerint az indulás és az indíték lehet más és más, de az eredmény ugyanaz lesz. Azaz: remélhető, hogy a szlovák államiság az "egyszerre megoldás" kényszerének ellenére is jó "sínre kerül".

Kováč, Dušan: Slovensko intímne a občianske. = Slovenské pohl'ady, 109. roc. 1993. 1. no. 3-6. p.

Novosád, František: Otázky k štátnosti. = Slovenské pohl'ady, 109. roc. 1993. 1. no. 6-10. p.

Sefránek, Ján: Česká a slovenská otázka. = Slovenské pohl'ady, 109. roc. 1993. 2. no. 2-8. p.

Pastířák, Daniel: Zaciname na zelenaj lúke. = Slovenské pohl'ady, 109. roc. 1993. 2. no. 9-15. p.

Kowalská, Eva: Národný vyvoj SLOVÁKOV DO ROKU 1918. Problémy pociatkov. = Slovenské pohl'ady, 109. roc. 1993. 1. no. 94-97. p.

F. T.

Csehszlovákia kettéválása

A Cahiers Français kivonatosa közli Sylvie Kauffmann cikkét a Le Monde 1992. július 18-i számából. E szerint az 1992. június 5-6-i csehszlovákiai választások ellenkező eredményeket hoztak a két országrészben. Csehországban Václav Klaus, Szlovákiában Vladimír Mečiar lett a miniszterelnök. Június 20-án már aláírták az egyezményt az elválásról, amit eredetileg csak szeptember 30-ára terveztek. (Közben már tudjuk, hogy ez az aktus 1993. január 1-én ténylegesen is lezajlott.)

A "végjátékban" a cseh fél számára lett sürgetőbb ez a korábban szlovákok által szorgalmazott dolog. Szlovákiában viszont növekszik az aggodalom a súlyos gazdasági és a (potenciálisan kellemetlen) nemzetiségi következmények miatt. (A magyar kisebbség a lakosság 10 %-át teszi ki.)

A szerző ezek után történeti visszapillantást tesz. 1918 előtt a csehek és a szlovákok sok évszázadon át két külön államban éltek. A csehek a kora középkortól kezdve saját államisággal rendelkeztek. A szlovákok korántsem; mindvégig főleg

"vidékiek" maradtak, értelmiségüket pedig elmagyarosították. 1914-ben a csehek között 3 %-nyi analfabéta volt, a szlovákok körében 27 %-nyi.

A közös állam — központosított államként — 1918-ban született meg, amelyben csehek voltak az "urak", noha az 1918. évi pittsburghi egyezményben autonómiát ígértek a szlovákoknak az új állam keretei között.

1938-ig Csehszlovákiában ugyan parlamentáris demokrácia volt, ám a szlovák autonómiát a csehek "elsinkófálták". Nevezetesen azért, mert a számukra sokkal fontosabb cseh- és morvaországi németeknek sem akartak autonómiát adni.

A két katolikus pap — Andrej Hlinka és "szekundása", Jozef Tiso — által vezetett szlovák néppárt azonban ragaszkodott az autonómia gondolatához, amelyet a két háború közötti gazdasági nehézségek következtében nem volt nehéz ébren tartani.

1938-ban Tiso egy autonóm szlovák kormány miniszterelnöke lett. 1939. március 14-én — Cseh- és Morvaország német protektorátus alá helyezésével párhuzamosan — Szlovákia függetlenségét is ki lehetett kiáltani: fasiszta államként és német birodalmi jóváhagyással.

A szlovákok 1944-ben — a világháborút követő autonómiájuk reményében — antifasiszta és csehszlovák párti felkelést szerveztek, az autonómiából mégsem lett semmi. Még 1968-ban, a prágai tavasz kibontakozását megelőzően is sok cseh kritika hangzott el a szlovákokkal szemben, mondván: nekik előbb a föderáció kellene, csak azután a demokrácia. Mégis még ugyanabban az évben, de már a szovjet hadsereg árnyékában, megszavazták az új föderatív alkotmányt, amely érdemben továbbra sem változtatta meg a helyzetet.

1989. november 17-ének prágai bársonyos forradalmát a szlovákok is azonnal követték. Nemzeti igényeik ezúttal végre szabadon törhettek ki. 1990-ben létrehozták a cseh és szlovák föderatív köztársaságot, de ezen a csehek csak mosolyogtak (az eredeti szövegben is ez az ige szerepel). Ezt követően még két évig tárgyaltak az államjogi kérdésekről, miközben a szlovák František Mikloškonak az a meggyőződése alakult ki, hogy a két delegáció olyannyira nem értette egymást, mintha két külön bolygóról érkezett volna. A szlovákok ui. azt igényelték, hogy a nemzetközi közösség is tudomást szerezzen róluk.

Ami kétségtelen: az együttélésből a szlovákok húztak több gazdasági és egyéb hasznot, mégis hosszú időn át a csehek ragaszkodtak jobban Csehszlovákiához. Az 1946-os választásokon Csehszlovákiában a baloldal győzött, Szlovákiában a keresztény demokrácia. Ezért az elmúlt 40 évet a csehek a szlovákoknál trágárabban élték át. Az 1992. június 5-6-i választások után az elváláshoz a döntő lökést az adta meg, hogy a szlovák képviselők megakadályozták Václav Havel újráválasztását a köztársasági elnöki tisztségre. Ő volt (lett volna) az egyedüli személyiség, aki megmentette volna Csehszlovákiát.

Kauffmann, Sylvie: La partition de la Tchécoslovaquie. = Cahiers Français, 1992. 257. no. 30-31. p.

N. E.

Három évvel a bársonyos forradalom után: szomorúság eufória helyett

Az 1989 évi bársonyos forradalom jelmondata — "Lengyelország — 10 év, Magyarország — 10 hónap, NDK — 10 hét, Csehszlovákia — 10 nap" — annaki-dején a világsajtó szalagcímévé avanszált. Egyszerre fejezte ki a csehszlovákiai folyamat gyorsaságát és megkésettségét a többi hasonló folyamathoz képest. A korábban rezignált és beletörődött lakosságot (főként a cseheket) eufória kerítette hatalmába. Most a korábban egységes állam kettéhasadását, noha a csehek és a szlovákok mintegy 80%-a fennmaradásában bízott, ismét rezignáltság, beletörődöttség és rosszkedv kíséri.

A forradalom sajátosan kezdődött: nem számolta fel a régi struktúrákat és szervezeteket, hanem politikai tetteket hajtott végre. Václav Havel köztársasági elnök lett, Alexander Dubček a szövetségi parlament elnöke, a volt kommunista Marian Calfa pedig szövetségi miniszterelnök. Havel célja volt: elvezetni az országot az 1990 első félévében tartandó szabad és demokratikus választásokig.

Havel politikai elképzelései elütöttek a szokványos sémáktól: amatőr politizálásról, a politikai depolitizálásáról, az egyéni szükségletekhez való alkalmazkodásról, erkölcsi és etikai követelmények érvényesítéséről beszélt. Az igazság győzni fog – vallotta.

A fentieknek megfelelően első útja az NSZK-ba (s nem pedig Szlovákiába) vezetett, mintegy a csehszlovákiai németiség megtorló kitelepítéséért elnézést kérve.

Ez a "baki" jól jött a szlovákoknak, akik Csehszlovákia létrejötte óta féltékenyek a csehek hegemoniájára, a pragocentrizmusra, a csehszlovák ideológiára. Azt – persze – szívesen elfelejtik, hogy gazdasági-kulturális felzárkózásuk érdekében a csehek hány drága programot finanszíroztak túlnyomórészt az általuk megtermelt nemzeti jövedelemből.

Noha a szlovákok 1968-ban (igaz: már az orosz megszállás után) kivívták maguknak a föderációt, most azonban már többet akartak. Előbb az "igazságosabb föderáció" igényét hangoztatták, majd -1990 márciusa óta - már az autonómiáét. Így lett Csehszlovákiából Cseh-Szlovákia még az e vonatkozásban szedatív pápálátogatás előtt.

Az 1990 közepén tartott választások nyomán lehetővé vált a régi struktúrák leépítése-felváltása. Csehországban a Polgári Fórum, Szlovákiában pedig a Nyilvánosság az Erőszak Ellen elnevezésű mozgalom győzött. Csehországban "egyszínű kormányt" lehetett alakítani, Szlovákiában és szövetségi szinten azonban más pártokat is be kellett vonni a kormányalakításba (Szlovákiában a Kereszténydemokrata Mozgalmat és a Szlovák Demokrata Pártot).

A választások után csakhamar ismét fellángolt a föderációs vita. 1990 szeptemberé óta három kormány viaskodott az "ország alkotmányjogi elrendezésével" a találkozók egész során át. A föderáció "élettere" egyre szűkült, a szlovák nacionalisták pedig egyre többet követeltek.

Csehországban megindult a Polgári Fórum kettészakadásának folyamata. Egyfelől a Polgári Demokrata Párt (Václav Klaus), másfelől a Polgári Mozgalom (Jiří Dienstbier) kezdte meg a menetelést a hatalom csúcsai felé. A konzervatív-liberális

Klaus és pártja mind több részgyőzelemre tett szert (ún. lusztrációs törvény, Havel leszavazása stb.).

1992 decemberében a szlovákok "felmondják" a csehszlovák alkotmány érvényességét, noha azon az Alkotmánybíróság korábban már elvégezte a szlovákok kívánta változtatásokat. A szlovák nacionalisták, főként a Szlovák Nemzeti Párt hívei nekikezdték a függetlenségi nyilatkozat elkészítésének, nem utolsósorban a nyelvtörvény elfogadásának sikerén felbuzdulva.

Noha a nyelvtörvény kimondja a szlovák helynevek kizárólagos használatát, s a kisebbségi településeken sem teszi kötelezővé, hogy a tisztviselők ismerjék az adott kisebbség nyelvét, a túlzó nacionalisták még ezt is kevesellték, s egy szigorúbb változat mellett tüntettek.

Több botrány után (a Tiso-féle Szlovák Állam létrejötte 52. évfordulójának megünneplése, Havel elleni provokáció stb.) a választások utáni utáni szlovák miniszterelnöknek, Vladimír Mečiarnek mennie kellett. Helyébe a kereszténydemokrata Jan Čarnogursky lépett, ám neki sem sikerült úrrá lennie a problémákon (gazdasági válság, szlovák-magyar vita Bős-Nagymaros ügyében, csehekkel való tárgyalások sikertelensége stb.). Közben Mečiar új pártja élén (Mozgalom a Demokratikus Szlovákiáért) a visszatérésre készült.

Az 1992. június 5-6-i választásokig eltelt időszakban kiderült, hogy Csehországban is vannak politikai erők, amelyek "unni kezdték" a szlovákok újabbnál-újabb követeléseit, hogy Havel pozíciói a csehek körében is elgyöngültek, és hogy a cseh országrészek gazdasági stabilitása áll Szlovákia válságával szemben (nehézipar, hadiipar).

A választások Csehországban Klaus, Szlovákiában pedig Mečiar győzelmével végződtek. Közben a szövetségi szervek mindinkább gyöngültek, Havel pedig megbukott a köztársasági elnökválasztáson, s ezzel időlegesen kihullott a politikai életből a közös köztársaság legmakacsabb védelmezője. 1992. július 27-én a Szlovák Nemzeti Tanács kikiáltotta Szlovákia szuverenitását, s folytatta a szlovák alkotmány kimunkálását, amelynek elfogadására 1992. szeptember 1-én került sor. Ezzel "fait accompli"-vá vált a Cseh és Szlovák Köztársaság szétválása.

A lengyel szerző így fejezi be fejtegetését: "A föderáció széthullása a politikai elitök konfliktusának a következménye, s nem pedig a két nemzeté, amely a választásokon nem támogatta egyértelműen a szeparatista pártokat. Noha a két nemzet megadta magát politikusai döntéseinek, ám a meghozott döntések számát az elkövetkező évek fogják kiállítani".

Oleś, Tadeusz: Smutek po euforii. W trzy lata po aksamitnej rewolucji. = Wiesz, 36.r. 1993. 2.no. 8-20. p.

F.T.

Kisebbségi politika

Az etnikai konfliktusok megoldási változatai: tipológiailag megközelítés

A kelet-európai vagy a máshol fellelhető tekintélyuralmi rendszerek összeomlása gyakorta vezet az addig lappangó etnikai konfliktusok felerősödéséhez. A szakemberek felelőssége, hogy ezek sajátosságait felismerjék, s hasznosítható stratégiákat, kezelésmódokat javasoljanak a politikai tényezők számára.

Az etnikai jellegű konfliktusok szoros összefüggésben vannak az állam- és az etnikai határok eltéréseivel, ezek pedig sokszor olyan (az etnikumok között is szignifikáns) szembenállásokhoz vezethetnek, amelyek a centrum-periféria ellentét párral írhatók le. Rokkan és Urwin 1983-ban kiadott könyve, az *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*, számos itt hasznosítható utalást tartalmaz a domináns etnikum és a nemzeti kisebbség(ek) kapcsolatrendszerére. Modelljük lényege, hogy a jelentkező feszültségek három vonatkozásban: a gazdasági, a területi és a kulturális szférában tapasztalhatók. Egy korábbi Rokkan-könyvben ezekhez — negyedikül — társul még a politikai ismérv is. Az etnikai konfliktus-kutatás természetesen bizonyos mértékig átértelmezi e megközelítési területeket. Például a gazdasági szféra lényege: biztosított-e a veszélyeztetett etnikum fizikai túlélése. Ezért a jelen dolgozat négy metszettel él: a fizikaival, a területivel, a kulturálissal és a politikaival. A legkülönbözőbb konfliktuskezelések száma e csoportosítás szerint — egy igen-vagy-nem elválasztással élve — logikailag összesen 16-os nagyságrendet ér el, közülük igazán csak nyolc minősülhet tipológiailag relevánsnak. Ezek áttekintésére vállalkozik az írás.

Indigenizálás vagy meggyökeresítés. Az ilyen típusú eljárások lényege, hogy az állam önként kínál fel a nemzeti kisebbség számára különféle előnyös részvételi lehetőségeket. Előfordul, hogy így a nemzetiség olyan körülmények közé kerül, amilyenekre képviselői nem is gondoltak vagy készültek fel. Például a volt Szovjetunió fehéroroszai (beloruszok) az állam föderatív kialakításakor nem számítottak köztársasági "rangra", az Orosz Föderáció egyes autonóm területeinek népessége is "meglepetésszerű" államjogi rangemelkedésén. Olaszországban öt speciális területi autonómiát osztottak ki, pedig ezt Szardínia valószínűleg nem is igényelte volna. Ugyanígy a posztfrankói Spanyolországban is katalánok és baszkok autonómiatörekvései kielégítésének köszönhetően Galicia ugyanebben az elbírálásban részesült. Az észak-ír területek, amelyek legkevésbé sem akartak a független ír államhoz csatlakozni, Nagy-Britannián belül jelentős autonómiát kaptak Észak-Írország formájában. Eltérő az az eset, amikor az állam olyan területi autonómiák kialakításához ragaszkodik, amelyet az ott élők el is utasítanak: ilyenre példák a Dél-Afrikai Köztársaság ún. bantuszánjai.

Hozzáigazításnak nevezhető a második eljárás mód, amelyben a centrum igazít saját irányítási struktúráján a nemzetiségi elvárások szem előtt tartásával. A központi hatalom megoldási eljárásai lehetnek: a vezető (kormány- stb.) testületekbe történő bevonás, kulturális téren csoport- vagy kollektív jogok megadása stb. A helyi irányítás (önkormányzat) szintjén "in hoc signo" egyfajta föderalizmus és kulturális autonómia képzelhető el.

A vezető testületekbe való bevonás klasszikus esete Svájc, ahol mind a szövetségi állam, mind pedig a kantonok irányításában a vezető politikai pártok mellett ott vannak az etnikai, nyelvi és vallási arányokat reprezentáló képviselők is. A föderalizmust mint helyi területi autonómiát kell érteni, s mindmáig jó példa erre az Åland-szigetek státusa.

A csoportok jogainak védelmével foglalkozott a két világháború közötti Népszövetség, illetve jó századdal korábban a Bécsi Kongresszus, amely előírta Ausztriának, Porosz- és Oroszországnak a hozzájuk került lengyelek meghatározott jogainak elismerését.

A kulturális autonómia tipikusan nem területi megközelítésen alapul, hanem bizonyos kulturális szolgáltatások (anyanyelvű oktatás) és intézmények feletti diszponálást feltételez. Elméletileg e tekintetben a század elején működött osztrák szocialista O. Bauer és K. Renner alapvetése érvényes mindmáig. Ők különösen a soknemzetiségű Habsburg-birodalom etnikai konfliktusainak megoldását várták e technikáktól, s javaslatot is tettek elgondolásaik konkrét kipróbálására Morvaországban és Bukovinában. A két világháború között az észti alkotmány adott példát a német és zsidó kisebbség ilyen irányú jogainak kodifikálására.

Az asszimiláció a legerősebb változat, vagyis amikor a centrum minden lehetséges eszközzel arra törekszik, hogy megvalósuljon az "egy állam, egy nemzet, egy nyelv" követelménye. Ezt tette a brit világbirodalom, az orosz impérium, de a múlt század második felében az egységes államot megvalósító Olaszország is a nyelvi eltérések kiradírozása révén. Igen erőteljes vagy épp erőszakos nyelvi asszimilációt gyakorolt a kisebbségek irányában a későbbiekben — igen-igen eltérő politikai összefüggések közepette — például Franciaország, Románia vagy Bulgária. Hajlamosak az ilyen szemléletű politikai dominanciára egyes olyan nemzetek és nemzetiségek is, amelyek valamivel korábban maguk is ilyen bánásmódtól szenvedtek.

Kultúravesztés, illetve -átvétel esetével állunk szemben, ha az adott nemzetiség fokozatosan átveszi egy másik kultúráját, s egyben elveszíti saját megkülönböztető jegyeit. Így beszélhetünk a skótok vagy a welsiek nyelvvesztéséről, s ez a tendencia érvényesült évtizedekig a beloruszok és ukránok körében is, de még a független Írország sem tudja, hogy mennyire sikerül visszafordítania az angol nyelv végleges dominanciáját.

Népességtelepítésre számos példát szolgáltat századunk. A kiűzés legkeményebb változataihoz tartozik a németek kitelepítése több közép- és kelet-európai államból a második világháború nyomán (három millió Csehszlovákiából, még ennél is több Lengyelország nyugati területeiről). Természetesen már korábbról is vannak ilyen minták. Más változat az ún. népességcsere, mikor az államok megállapodnak nemzetiségeik kicserélésében (persze azok megkérdezése vagy hozzájárulása nélkül), mint a huszas években Görögország, Törökország és Bulgária esete.

Más irányít mutat a népességstruktúra betelepítés útján történő átalakítása, kezdve a XVII. századi angol és skót behatolással Írországba. Századunk huszas éveiben a lengyelek próbálták ugyanígy, de sikertelenül, a keleti területeket polonizálni.

A fent említett kitelepítés másik oldala a hazatelepülés, a repatriálás. A legtöbb esetben ez már nem igazi hazatelepülés a szó eredeti értelmében, hiszen az

érintettek sok nemzedékkel korábbi képviselői tették meg a fordított utat. Észtor-szágból így tűnt el a német és a svéd kisebbség, s ezzel mindkettő esetében több évszázados folyamat jutott el a végkifejletig.

A határigazítás az "állam kontra nemzetiség" kérdésnek általában háborút követő megoldása (Dél-Tirol így került Olaszországhoz, Erdély Magyarországtól Romániához, Vilnius Lengyelországtól Litvániához stb.). Előfordul, hogy egy-egy állam magától mond le bizonyos területekről, s ez szignifikánsan egy-egy más fajta népességtől való elválást is jelez: a dekolonizáció, a gyarmatokról való lemondás, a volt gyarmatok függetlenné válása ilyen példa.

Genocídium vagy népirtás borzalmas példája a törökök részéről 1915-ben végrehajtott örményirtás vagy a Holocaust a zsidóság ellen (ez utóbbi egyebek mellett lényegileg változtatta meg Lengyelország és Litvánia etnikai összetételét).

Az etnikai öngyilkosság eléggé irracionális lehetőség, nem is nyilvánul meg átfogóan. Mindenesetre vitatható példa a tíz észak-ír nacionalista éhségsztrájkja 1981-ben.

A fenti nyolc bánás- vagy eljárás mód lehetőségének megvalósulása nagymértékben függ az adott nemzetiség sajátos védekezési lehetőségeitől (lélekszámától, kompakt vagy szórt településmódjától stb.), a mindenkori külső, azaz nemzetközi körülményektől, s attól, hogy az adott állam mennyire függ ezen külső körülményektől. A nemzetiségi konfliktusok szövevénye számos esetben színeződik foglalkozási struktúra sajátosságaival, s továbbá azzal, hogy a kisebbségi nemzetiség gazdaságilag is depresszált vagy perifériális helyzetű-e, avagy a centrumot képviselő nemzet egy fejlettebbet igyekszik alávetésbe szorítani (mint ahogy ez megtörtént a katalánokkal, akik az ország gazdaságilag prosperáló területét vallhatják magukénak).

Sajátosan formálódnak a körülmények az állam átfogó működési tradícióinak következtében is. A jakobinus típusú és a végletes állami centralizációt előtérbe helyező tradíciók közepette természetesen kevésbé férhet meg a másság tolerálása.

Cooley, John: The Resolution of Ethnic Conflict: towards a Typology. International Political Science Review, 13. vol. 1992. 4. no. 342-358. p.

S. P.

Állam és nyelvpolitika

A két fogalom összefüggései számos körülmény és feltétel következtében igen változatosak lehetnek, de ehelyütt — a szemléletesség végett vállalt egyszerűsítéssel — csak két alapváltozatról lesz szó. Nevezetesen: asszimilációs-e az állam nyelvekkel kapcsolatos politikája avagy pluralista?

Az utóbbi két évszázad kormányzati erői adtak arra, hogy lehetőleg az állampolgárok — alattvalók hozzájárulásával irányítsanak. A politikai elitnek, de a hagyományosan gondolkodó tudományos kutatók körében is alig vitathatóan az a szemlélet uralkodik, hogy a politikai közösséget egyetlen egységes nyelvre kell alapozni.

A teljes államigazgatásnak, oktatásnak és a többi meghatározó szerepkörű társadalmi szférának ezt a nyelvet kell tehát használnia.

Ha valahol vannak nyelvi-etnikai kisebbségek, érvényesülésük érdekében jól tesszik, ha minél előbb és minél jobban elsajátítják és használják az államnyelvet.

Franciaország a klasszikus példa az egynyelvű államra. Két évszázada, a nagy forradalom idején a lakosságnak kevesebb mint a fele beszélte anyanyelvi szinten a franciát. De a köztársasági, majd a monarchista kormányzás kötelező normává tette a párizsi francia minél tökéletesebb elsajátítását. Ma aztán annál nagyobb a gond, amikor breton vagy egyéb nyelven (nyelvjárásban) akarnak oktatni, rádióadást szervezni, ehhez megtalálni a megfelelően képzett kisebbségi kádereket. Thaiföldön a thai elit ugyancsak igyekszik nyelvileg is asszimilálni a kulturális és szociális tekintetben egyaránt tekintélyes kínai, illetve a más bennszülött kisebbségeket. Ez a célzott politika csak délen tesz engedményeket, ahol az iszlám vallású maláj kisebbség bizonyosan nem hajlandó a hindu vallású thai kultúra és nyelv átvételére. A török állam sem akarja önálló entitásként elismerni az ország keleti részén koncentrállódó kurd nemzetiséget, s erőszakos asszimilációs politikájával arra törekszik, hogy belőlük egyfajta "hegyi törököket" faragjon.

Számos dél-amerikai állam hasonlóképpen csak a spanyol használatát igyekszik elfogadtatni az állami életben és oktatásban. Ez a nyelvi bekebelezés a szociális integrációt is célozza. Hasonló a helyzet az arab kultúrával, amely a berber nyelvet és tradíciókat igyekszik kiszorítani.

Az Egyesült Államok a demográfiai pluralizmus ellenére is integrált politikai közösség, s ezt a tényt az újabb és újabb bevándorlók folyamatosan elfogadták. Az amerikai közigazgatás nyelve az angol, s ezt kultiválja az egyház, az oktatás, az ipar és a tömegkommunikáció. Az etnikai közösségek saját erőfeszítéssel ugyan megőrizhetik nyelvi tradíciójukat, de hosszú évtizedek múltán éppen a nyelv volt az, amelyet a különféle etnikumokból származó utódok elveszítettek. A hatvanas évek közepe óta azonban olyan mértékű spanyol nyelvű bevándorlás folyik, hogy e tömeg képviselői anyanyelvi oktatást és igazságszolgáltatást kezdtek követelni. Válaszul számos nyomásgyakorló csoport alakult azzal a kimondott céllal, hogy az amerikai angol kizárólagos használatát követelje mind az ötven amerikai államban.

A pluralista stratégiák közül asszimilációra nem törekvő egynyelvűséget lehet néhány esetben felismerni. Így a maláj államban, ahol a malájok csak enyhe többségben vannak, míg a kínaiak a lakosság egyharmadát képviselik. Az államigazgatás nyelve mégis a maláj, s a kínai (mandarin), illetve a tamil csak az elemi iskolai szinten jelenik meg. A korábbi gyarmati hivatalosság nyelve, az angol, fokozatosan visszaszorul, de még így is az üzleti élet nélkülözhetetlen nyelve maradt.

Indonéziában másfajta sajátos változat valósul meg. A húszas évektől kezdve a nemzeti mozgalom vezetői egyidejűleg harcoltak a holland gyarmati hatalom ellen, s igyekeztek a soketnikumú társadalommal elhitetni, hogy a relatív többség nem törekszik a többieket bekebelezni. Ezért nem a javait választották ki a hivatalos nyelv szerepére, hanem egy egyszerű maláj nyelvjárást (bahasa indonesia), amelyet csupán a viszonylagos szerényszámosságú partmenti lakosság használt, viszont egyszerű struktúrája révén alkalmas volt arra, hogy mások is könnyen elsajátítsák. A többi nyelvet ugyan csak az iskolai oktatás első három évében használják, miközben az állam támogatja a többi nyelven élő kultúrákat is. Ez tehát

olyan kétnyelvűség, ahol az államnyelv mellett minden etnikum megőrizheti saját nyelvét.

Az asszimiláció nélküli egynyelvűség kevésbé sikeres változata az, ha idegen nyelvet választanak az állam hivatalos nyelvének. Néhány afrikai országban pedig ez történik, ami megakadályozza, hogy a lakosságnak akár a többsége is jól tudja használni az államnyelvet, s ezzel a társadalom két vagy több részre szakad.

Az irányító elit hivatalos soknyelvűség esetén is törekszik az egynyelvűsége, csak ez már nem az állam egészére, hanem meghatározott területi részére terjed ki. Más szóval itt az egymásmellettség, a föderalizmus jelenik meg, ami persze nem zárja ki az etnikai-nyelvi problémákat, gondoljunk csak egy adott régióban kisebb-ségben maradó rétegekre. Klasszikus példa Svájc, ahol három nyelv élvez hivatalos nyelvi státuszt, az igazgatás munkanyelve azonban a német, amelyet a lakosság háromnegyede könnyen használ. Ugyanakkor négy kanton kivételével az oktatás és igazgatás szigorúan egynyelvű, az adott lakosság többségének megfelelően.

A belga fejlemények a korábban egységes államot regionális szervezettségűvé alakították át: a központi kormányzat két nyelvet használ ugyan, de a regionális szint különben egynyelvű (flamand — vallon).

A független India megteremtésekor úgy határoztak, hogy a hivatalos államnyelv a hindi lesz, amelyet a lakosság egyharmada beszél, s az angol marad tizenöt évre az igazgatás "munkanyelve". A tizenöt év elteltével tett kísérletek azonban nem vezettek sikerre, különösen a déliek, a dravidák nem akarták az árja hindi nyelvet elfogadni, s ezért vissza kellett lépni a hindi egynyelvűség doktrínájától. Maradt az angol a központi közigazgatás munkanyelve, a részállamok közötti kapcsolatok nyelve lehet az angol vagy a hindi, míg az egész országra kiterjedő szolgáltatások e kettő vagy valamely regionális nyelv segítségével valósulnak meg.

A Szovjetunió is föderalista államként létezett, amely több nyelvet ismert el hivatalosként, de az orosz hegemon helyzetét a gyakorlatban nem veszélyeztette semmi. Jóllehet támogatást élvezett számos kisebb jelentőségű nyelv, az oroszhoz kötődött a hatalom, a presztizs képze. A "formájában nemzeti, tartalmában szocialista" jelszó a gyakorlatban az orosz nyelvű társadalom dominanciáját segítette elő.

Jelentős erőfeszítések történtek Kanada nemzeti egységeinek biztosítására, méghozzá a nyelvi föderalizmus jegyében. Quebec körül tömörül a francia nyelvű lakosság 80 %-a, s egyben e vidéken 80 %-os többségben is vannak. Itt a francia polgári jog érvényesül, az oktatást is a francia nyelvű katolikusok ellenőrzik. A többi kilenc provincia kizárólag angol nyelvű volt, de Quebec révén a francia kisebbség megőrizhette identitását. A hatvanas évek frankofón mozgalma azután elérte, hogy Kanada hivatalosan kétnyelvűvé minősüljön, továbbá hivatalosan három provinciában is a kétnyelvűség legyen bevezetve. Az 1982-es alkotmánykiegészítés bevezette a személyi alapú kétnyelvűséget, s a későbbiekben a tíz provincia egy kivételével az egynyelvű hivatalosság mellett kötelezte el magát, de úgy, hogy kellő számú igénylő esetén biztosítja a másik nyelven is (illetve az adott kisebbség nyelvén) az alap- és középfokú oktatást.

A fenti szemlé alapján felmerül a kérdés: igazán kívánatos-e hivatalos két- vagy többnyelvűsége törekedni. A szerző a kérdést inkább negatív módon válaszolja meg. Úgy vélekedik, hogy a többnyelvű rendszerek előbb-utóbb instabilakká

válhatnak, ezért a kisebbségi nyelvek támogatását nem köti össze azzal, hogy e nyelveknek is hivatalos státuszt kell élvezniük.

Esman, Milton J.: The State and Language Policy. = International Political Science Review, 13. vol. 1992. 4. no. 381-396. p.

S. P.

"Az abszolút szuverenitás hível nem válhattak mássá, mint nacionállistákká"

A paradoxonnak tűnő kijelentés egyáltalán nem paradox. Sokkal inkább kétségteljes igazság. A szerző, Lawrence Eagleburger, a volt amerikai külügyi államminiszter Jugoszláviára vonatkozó politikai bonmot-jával kezd, és a valahai szocialista országok nemzetiségi politikájának "lényegét" feszegető mondatokkal folytatja tanulmányának bevezető részét.

Szerinte az említett államokban a nemzeti kisebbségek kollektív jogai csupán "látszat"-érdekképviselőket kaptak, ám az ún. szocialista államszövetségek felbomlásával visszakérült a politikai joggyakorlatba a nemzet önrendelkezésének (szuverenitásának) elsőbbségi elve az állam szuverenitásával szemben. Egyetlen utódállam sem akarja, hogy nemzeti kisebbségei legyenek.

Ezt a felfogást ültetik át ma a gyakorlatba a széthullott Jugoszlávia területén. "A mai kelet-európai politikai helyzet sokkal rosszabb, mint 20-25 évvel ezelőtt" — állapítja meg Mirmics.

A nemzetállamokban az állam korlátlan és osztatlan szuverenitását egy nemzet gyakorolja, következésképpen a nemzeti kisebbségek az államalkotó nemzet "tulajdonát" képezik. Bonyolultabb a helyzet az államszövetségekben, amelyeket több uralkodó nemzet társulásával hoztak létre. Más államokhoz való viszonyukban ugyan itt is a korlátlan és osztatlan szuverenitás elvéhez igazodtak, de a tagállamok (az uralkodó nemzetek) egymás között a korlátozott és osztott szuverenitás elvét alkalmazták.

A tanulmány írója a későbbiekben az osztatlan és korlátlan szuverenitás gyakorlatával foglalkozik, többek között megállapítva, hogy noha a sztálini kommunista terrorban kialakult Szovjetunió, majd Kína és Jugoszlávia az osztatlan és korlátlan központi állami szuverenitás gyakorlatához tartotta magát, ennek jogintézményeire és politikai intézményrendszerére épült, ám ennek ellenére létrehozta a benne élő nemzetek és nemzeti kisebbségek számára a szövetségi köztársaságokat, autonóm körzeteket stb. Igyekezetük "páratlan" volt az eddigi történelem folyamán. Mindenekelőtt azért, mert megteremtette a látszatát a nemzeti kisebbségek önállóságának. (Ám ez a látszat is fontos volt a Szovjetunióban.) "Ma már tudjuk, — folytatja Mirmics, hogy nagyon leértékeltük a szovjet jogrendszerben meglévő konföderációs megoldásokat." A Szovjetunió történetében, állítja a szerző, igenis méltányolni kellene a konföderatív elemek meglétét, ami — eddig a pillanatig — megkímélte ezt az államszövetséget attól, hogy nagy gyötrelmek, véres megoldások árán essék szét, úgy ahogyan ezt Jugoszlávia megvalósítja.

A továbbiakban arról esik szó, hogy a "politikai alanyiség kifejezhetőségének szükségét" nem minden etnikai csoport érzi egyformán. A Vajdaságban másként tekint erre a problémára a magyar, a román, a ruszin vagy a szlovák népcsoport. A titói "aranykorszakban" a magyar kisebbséget nem foglalkoztatta a politikai alanyiség, ma viszont minden a közéletet valamennyire is követő magyarban kialakult az erre irányuló igény.

Míg a totalitárius rendszerben az adott kisebbség lényegében a többségi közösség felé fordult, sorsát-jövőjét a majoritásban látta, manapság a visszájába csapott át ez az érzés: "a kisebbség féltékenyen ragaszkodik önmaga értékeihez, vagyis közösségi kapcsolatokhoz és a területéhez is, amelyen él, és magát megmaradva látni szeretné."

Mindamellett a kisebbségek "másságának" politikai értékeit még a titóista "nemzetek és nemzetiségek testvérisége-egysége" jelszóval sem lehetett elfedni. Ma meg azért nem, mert a nemzeti kisebbségek nem rendelkeznek saját jogrendszerrel és politikai intézményekkel, végső soron saját maguk alkotta állammal, így hát tudatosan állnak ki az önrendelkezés különféle formái mellett.

A vajdasági magyarság azért tiltakozik etnikai életterének felhígítása, az elrendelt betelepítések ellen, mert felismerte, hogy kisebbségi léte önmagában politikai érték. Mindezzel nincs ellentétben, hogy éppen napjainkban erősödik az a politikai meggyőződés, miszerint nincs abszolút állami függetlenség. Erre a történelmi tapasztalatokkal bőven alátámasztott tényre alapozódik a felismerés, hogy nagyfokú rokonság van minden kisebbségi politikai törekvés és az államalkotó nemzet aspirációjának értékei között. Lord Carrington, volt angol külügyminiszter dokumentumjavaslata szerint a volt jugoszláv térségben élő nemzetiségeknek nincs joguk önálló állam alkotására vagy más államhoz való társulásukra, s nincs joguk egyoldalúan kinyilvánított elszakadásra sem. Az előbbieket értelmében ugyanakkor jogot formálhatnak az autonómia valamennyi formájára, azaz joguk van a politikai alanyiságra.

Új jogpolitikai jelenségről van tehát szó, mert egyaránt felelős tényező lett a döntéshozatalban a nemzeti kisebbség, az anyaországa és a kisebbségtartó állam. Persze, a kölcsönös tolerancia, a minden oldalról feltételezett jóindulatú szóbeli deklarálása nem elegendő az autonómiának a gyakorlatban történő megvalósításához.

Tökéletes ellenpéldája az iméntieknek Slobodan Milošević kisebbségi politikája. A volt kommunista vezető a szerb nemzet dominanciáját hangsúlyozza (s ennek az sem mond ellent, legfeljebb jogfilozófiailag "bukfencet" jelent, hogy a VMDK képviselői nem polgári érdekeltségű szervezet bizalma révén, hanem nemzetiségi alapon szerveződő közösség tagjaiként kerültek a törvényhozásba).

"Nem tartható fenn olyan állami értékrend, amelyben az állami érdek csupán az uralkodó nemzet kielégítését szolgálja, és a kisebbség ennek az érdekkielégítésnek a tárgya" — szögezi le a szerző, aki a továbbiakban a Titó-Kardelj-féle 1974-es szövetségi (társult) alkotmány jogi, politikai kritikáját adja. Kitér a nemzeti kisebbségek "politikai alanyiségában" rejlő gyengeségek társadalmi okainak vizsgálatára, valamint a polgári szuverenitás és a kisebbségi politikai alanyiség viszonyának taglalására. Ez utóbbinál hatványozottan aláhúzza, hogy a "polgári szuverenitás elvének egyedüli elismerése és alkalmazása a szőnyeg alá söpri az etnikai és nemzeti kisebbségek jogait". Végső következtetésként megállapítja, hogy: az

uralkodó nemzet a politikában valóban le akar mondani a kisebbségek asszimilációjáról, akkor le kell mondania az asszimiláció jogának az alkotmányba, az egész jogrendszerbe való "bebűjtetéséről" is.

Mirnic Károly: A nemzeti kisebbségek politikai alanyisága és a szuverenitások fogalmának válsága. = Létünk, 23. évf. 1993. 1. sz. 17-37. p.

Cs. A.

Az erdélyiség (transzszilvanizmus) fogalmáról — ma

Nagy György a "félreérhetetlen társadalmi-politikai szándék" és a "reflektálatlan érzelmi viszony" ellentmondásos egységének hangoztatásával indítja az erdélyiségről (transzszilvanizmusról) szóló tanulmányát.

Ezek után a század húszas éveinek végén megnyilatkozó Molter Károly íróra, a mindenkori transzszilvanizmus lényegét kereső művészre és társaira emlékeztet: "A bénító csüggedtség és a meddő csodavárás, a múlton merengő rezignáltság és a menekülő kétségbeesés helyére az 'erdélyiség' a kemény közügyi munkát állította." Akik elkötelezték magukat iránta, "lapokat alapítottak és politikai mozgalmakat indítottak el, új közösségi létkereteket próbáltak teremteni a kisebbséggé lett magyarság számára".

Szerzőnk mindezzel kapcsolatban a következőképpen vélekedik: "A történelmi adottságok és a jövőt illető remények, a történelmi követelmények és tettekben rejlő lehetőségek közötti ide-oda ingázást az egész transzszilvanizmus egyik alapvető jellemzőjének kell tekintenünk."

A transzszilvanizmus — kétség sem férhet hozzá — programideológia volt. Kialakulásába, törekvéseibe igen nagy mértékben játszott bele az egykori erdélyi magyar polgári-plebejus értelmiség cselekvőkész derűlátása és előretekintő, hittel teli világnézete. A tanulmány írójának erőteljesen képviselt meggyőződése: "A transzszilvanizmus egy 'közbeeső' kognitív-objektivitás szférában fogant, s a szellemi szétsugárzó központja is itt, a 'fent' és a 'lent', a szemlélet és az elvonatkoztatás, az eszme és az empiria találkozás-területén volt." Az effajta transzszilvanizmus tehát rendelkezett valamelyes elméleti háttérrel is, mindazonáltal lényegében literátus képződmény volt.

A transzszilvanizmussal kapcsolatban első alapkövetkeztetésként Nagy György Szentimrei Jenő író és irodalomtörténész ama megállapítását citálja, amely szerint "túl a Dunán Himfy zokog keserű szerelmében a badacsonyi sziklafok körül, Erdélyben Jósika és Kemény nehézkes képzelete borong a váromladékok között".

"Az erdélyi embert minden vonatkozásban determinálja a föld" — ez Kós Károly szavait kölcsönvéve a második következtetés.

A harmadik kifejtésére megint Szentimrei megállapítása szolgál: "Erdély van és mi benne."

Negyedszerre a szerző oda konkludál, hogy az erdélyiség hívei körében Erdély a nemzetiségi béke, a vallási türelem és a termékeny kölcsönhatások földje, mint ahogyan azt az 1557. évi tordai egyezmény "etalonja" meg is követeli.

Végső következtetésként ez áll: "A transzszilvanizmus elméleti-ideológiai tételei nemcsak a világos, áttekinthető szillogizmus rendjét és a tudományos bizonyítások szigorú logikáját nélkülözték, hanem a körjük táborát szervezők felfogásbeli egyöntetűségét is." Éppen ezért az erdélyiség "szétterültsége", alanyias, "én-be vont" jellege és opalizáló felépítése nagy körültekintést és éberséget követel attól, aki a mozgalmat eszmetörténeti jelenséggént kívánja tanulmányozni.

Újabban — az 1987-ben kezdődött "nagy kivándorlás" és az 1989. évi "szép ádventet" követő iszonyatos kiábrándulás szociálpszichológiai hatására — azt lehet tapasztalni a romániai magyar értelmiség, főként a "pokolra készülő" fiatalabb nemzedék körében, hogy ismét napirendre került és eltérő magatartásbeli modellek ütköző pontjává vált a transzszilvanizmus. Ezért van szükség ma arra, hogy e jelenség, ha úgy tetszik: mozgalom múltját "sine ira et studio" tegyük mérlegre, s ne akarjuk ismét letaglózni sem a hajdani "balosok"-nak azzal a képtelen vádjával, hogy az nem más, mint "az antikommunista blokk sajátos erdélyi életformája", sem pedig a jobboldali konzervatívok nemzetárulást emlegető vélekedésével. A ma emberének mindenképpen óvakodnia kell a transzszilvanizmus történelmietlen megközelítésétől, a lefegyverző-fonák empirizmustól éppen úgy, mint az oktalan bölcséleti túláltalánosítástól, amire bőségesen szolgáltat (rossz) példákat a szepsizentgyörgyi Európai Idő 1990 decemberében indított vitasorozata.

E vitában az egyébként érdemes Cs. Gyimesi Éva is helytelen nézeteket képviselt, amikor "transzszilvanizmusnak ... marasztalt el mindent, ami a hatvanas-hetvenes években a romániai magyar kultúrában a 'sajátosság méltóságának' jegyében végbement vagy megszületett, Beke György publicisztikájától és Gáll Ernő idológiai munkásságától kezdve, egészen a második Forrás-nemzedék lírájáig. Transzszilvanistának mondott Cs. Gyimesi Éva mindenkit — s megfogalmazásába enyhe lekicsinylés is vegyült —, aki Erdélyben továbbra is 'fenntartja az együttélés pozitív lehetőségeinek, a transzszilván történelmi tradíciók meghatározó szerepének illúzióját, valamint a kisebbségi humánus erkölcsi többletének mítoszát'."

A transzszilvanizmust többé-kevésbé elítélő mai megnyilvánulások Szemlér Ferenc 1937-ben közzétett Jelszó és mithosz c. tanulmányára vezethetők vissza, aki "a história csúfabbik oldalának a felmutatásával, a nemzetiségi viszályok és a vallási villongások múltbeli példáinak elősorolásával, a román-magyar közös múlt konfliktusos-tragikus mozzanatainak a megidézésével" operált, s ezzel ébresztett kétségeket a Kós Károly-i út járhatóságával kapcsolatban. "Nincsen semmilyen paradoxon abban, hogy a történelmietlen megközelítés mellett a történelemre való hivatkozást lehet a leghatásosabban kijátszani az erdélyiség ideológiája ellen. Egyáltalán nem véletlen, hogy a harmincas évek második felének ez a Szemlérnél és támogatóinál oly gondteli-kiélezett formában jelentkező érvelésmódja éppen napjainkban tért vissza az 'erdélyiséget' megkérdőjelező eszmefuttatásokban. A múlttól biztatást váró jelen számára a letűnt évszázadok akkor öltöznek bakacsimba, amikor a társadalomban csalódottság és reményvesztettség üti fel a fejét."

Ezzel kapcsolatban lép be a tanulmányba a desirabilitás fogalma, amelynek bizonyos fokú jelenléte olyannyira kívánatos lenne a mai erdélyi valóságban is. Ez a fogalom "voltaképpen a társadalmi cselekvéseket kísérő szubjektív várakozásokra utal, arra, hogy az emberek csaknem minden tettét egyfajta

teleologikus 'lelkesültség' hatja át, (s ezért) bíznak a maguk elé tűzött célok elérésében, s nem csupán bíznak benne, hanem — mert személyileg többé-kevésbé érdekelték a sikerben —, vágyakoznak is utána". (A "desirabilitás" — utal rá az egyik lábjegyzet — távoli rokonságban van a különböző angolszász kognitív elméletekben használatos "wishfull thinking", azaz az "óhajterhes gondolkodás" fogalmával. Azért csak távoliban, mert hiányzik belőle "a lélek világ-teremtő hatásának a megértése".)

Természetesen: az erdélyi magyarságot már a két világháború között is sok minden kergethette kételkedésbe, kiábrándulásba. Ennek ellenére igaza van Mak-kai Sándornak, hogy "az erdélyiség tulajdonképpen egy hit. Az Írás szavaival: 'reménylett dolognak valósága és nem látottakról való meggyőződés'." És ez az okfejtés azért is találó, mert "jól érzékelteti a transzszilván desiderium ellentmondásos felépítését, az erdélyi gondolat termékeny és megtermékenyített, de egyszerűen a tévutak ígézetét is magában foglaló dialektikáját", miközben az is tekintetbe veendő, "hogy a transzszilvanizmus illuzórikus vonatkozásai ugyancsak a való világból eredtek, ténylegesen meglévő kisebbségi gondokat, közösségi várakozásokat és közügyi-politikai reményeket fejeztek ki".

Mindezekről nekünk, mai nagy racionalistáknak, bösz posztmoderneknak és megvesztegethetetlen szkeptikusoknak igencsak el kellene tűnnödnünk.

Nagy György: A kisebbségi helytállástól a közösségi desirabilitásig és vissza. A transzszilvanista ideológiáról. = Korunk, 3. folyam, 4. évf. 1993. 1. sz. 18-32. p.

Cs. A.

Kisebbségvédelem Romániában

A müncheni egyetem jogi karán 1989-ben benyújtott és a Südosteuropa-Gesellschaft ösztöndíjával jutalmazott disszertáció az első világháború utáni, de súlyponttal mégis a későbbi kommunista Románia kisebbségi viszonyait elemzi a jogelvek és a joggyakorlat szempontjából. A kötetkiadásban az eredeti disszertáció kiegészült a diktatúra bukását követő korai időszak változásainak képével (1991. július 1-ig) és egy összegző fejezettel. A kötet függeléke keresztmetszetet ad különböző időszakok törvényszövegeiből, és térképdiaigrammokat is közöl.

Az eredeti disszertáció, a nemzetközi jogi összefüggéseknek és a román jogszabályozásnak egy-egy főfejezetet szentelve, részletezően tekinti át a román kisebbségpolitikát az 1919/20-as párizsi szerződésekben vállalt kötelezettségektől a más országokkal kötött kétoldalú egyezményeken, az 1947-es békeszerződés pontjain át az ENSZ által elfogadott emberi jogi egyezmény kérdéséig, illetve az 1918. évi nemzetgyűlési határozatoktól az 1923-as és a későbbi alkotmányozáson keresztül az egyes politikai korszakok különböző rendeleteiig, és nem utolsósorban, a "törvényes" keretekkel is biztosított vagy törvénytelen kisebbségellenes gyakorlat alakulását. Fő megállapításait — a kommunista korszakra vonatkozóan — az összefoglaló fejezet ("szinopszis") alapján idézzük.

A modern kori Románia kisebbségvédelmi igérvényei és gyakorlata között korszakról-korszakra széles szakadék tátong. A garanciák valamilyen minimumától

függetlenül a nemzetiségi politika többé-kevésbé mindig a kisebbségek felmorzsolására, beolvasztására törekvő politika volt, legmerészebben az 1970-es évektől kezdve.

Kollektív kisebbségi jogokat a román törvények eddig soha nem ismertek el, s bár a kisebbségek egyéneit mint állampolgárokat egy sor alapvető jog mindenkor megillette, ezek — mint minden kommunista típusú alkotmányban — azonban deklaratív, tehát nem közvetlenül hatályos jogok voltak, hiszen megsértésükre nem volt jogorvoslat. Az alkotmány tulajdonképpen az egypárti hegemonia törvényesítésének az eszköze. Ebből fakadóan az alkotmányos jogok nemcsak a gyakorlati törvénykezés rendszerén rekednek kívül, hanem velük ellentétes célzatú kormányrendeletek, párhatározatok stb. révén is csorbulnak. Gyakran közzé sem tett "központi intézkedések" ezek, mint pl. a romántól eltérő szógyököű német helységnevek betiltása 1971-ben, bármely "idegen" eredetű helységnév betiltása 1988-ban, vagy az 1973/278-as "dekrétum" az anyanyelvi iskolai osztályok létszámfelteleiről. Egyes, annak rendje s módja szerint kihirdetett intézkedések is, az állampolgári jogokat globálisan érintve, lényegükben a kisebbségek ellen irányulnak, mint az 1971-es "archívum"-törvény vagy az 1974/63. törvény a "nemzeti kulturális kincsek védelméről" az egyházak és magánszemélyek tulajdonában lévő írásos emlékekre, illetve műkincsekre vonatkozóan, ami egyet jelentett ezek államosításával (minden egyéb addigra már államosítva volt!) vagy éppen elkobzásával, vagyis a kisebbségi társadalom indentitáshordozó szellemi tulajdonától történő megfosztásával. A 70/80-as évek minden további intézkedései is egy-egy merénylet az anyanyelv, az identitás megőrzése, a kisebbségi értelmiség újratermelődése ellen, miközben a telepítési politika, a területi közigazgatás számos mesterkedése és a túldimenzionált iparosításhoz kapcsolt, románosító mobilizáció etnikailag is mindinkább bekerítette, sok helyütt szórvánnyá változtatta a kisebbségi régiókat. Az eszkaláció csúcsa: a településeket eltörölni hivatott "szisztematizálás", már csak töredékében valósulhatott meg; az 1989. decemberi fordulatot követően a forradalmi vezetés egyik első intézkedése nyomán leállt. A fordulat előtti politika mind nyíltabban deklarált, bevallott szándéka: a román nemzet "szocialista" egységesítése, azaz az "együttlakó" nemzetiségek ("más anyanyelvű románok") beolvasztása, minden ízében ellentétben állt az alkotmányban mégoly minimális keretekben lefektetett biztosítékokkal is és — méginkább — a nemzetközi emberi jogi normákkal.

Az utólag beiktatott fejezetek a kisebbségi politika demokratizálásának ígéreteire és gyakorlatára vonatkozóan tekintik át a diktatúra bukását követő eseményeket: a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa, illetve a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsa programjait (1990 eleje), az eufóriával várt gyakorlati megvalósulás szinte azonnali megtorpanását (magyar iskolaügy, Bolyai egyetem stb.), a kisebbségi politikai és kulturális önszerveződés sziszifuszi küzdelmét és útkeresését a román politikai átalakulás kétszínűsége és a neosovinizta radikalizmus támadásai közepette. Kitekintésében a szerző — több biztató, ám törékeny részeredmény ellenére — igen szkeptikus a román demokratizálódás további menetét illetően. A kisebbségjogi területen riasztó jelnek tartja a "nemzetállam" koncepció továbbélését, a központosítottság makacs fenntartását, a szomszédokkal való békétlenséget stb., s figyelmeztet arra, hogy a demokratizálódás egyik legfontosabb fokmérője éppen a kisebbségi kérdések kezelése.

Kendi, Erich: Minderheitenschutz in Rumänien. Die rechtliche Normierung des Schutzes der ethnischen Minderheiten in Rumänien. — München, 1992. Oldenburg. 208. p. (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas. 30. Bd.)

K. S.

A kárpáti ruszinok. Miként látja jelenüket és jövőjüket Paul Robert Magocsi és három tudós Kelet-Közép-Európából?

Paul Robert Magocsit, a Kanadában élő ruszinológust számos ukrán nyelvész, néprajzos, irodalmár az "első számú közellenségnek" kiáltotta ki. Az ok: ő a ruszinokat külön szláv népnek tartja, s nem pedig az ukrán egyik — nyugati — nyelvjárásának. Ez alkalommal a szlovák néprajzosok folyóiratában, a Slovensky národopisben "teszi közhírré" kutatásokra alapozott nézeteit, s ugyanitt mindjárt három reflexió is publikáltatik velük kapcsolatban.

Magocsi mindösszesen 1,2 millióra teszi a ruszinok lélekszámát. Közülük 977 ezren élnek Kárpátalján, 130 ezren észak-kelet Szlovákiában, 80 ezren délkelet Lengyelországban (ők a lemkok, akiket a magyarban lemákoknak hívnak) és 30 ezren a Vajdaságban, ahová a 18-19. század folyamán költöztek.

Ez a nemzet magát korábban következetesen "ruszin"-nak vagy "rusznak"-nak mondta, s csak a 20. sz. második felétől lett belőle (hivatalosan) ukrán. Sokan asszimilálódtak szlovákká és lengyellé. Ruszinnak csak Jugoszláviában ismerték el őket.

A ruszinoknak soha nem volt (igazán és tartósan) önálló államuk: történetük folyamán a magyar királyság, Lengyelország és az osztrák birodalom területén éltek. Ámde egyes államok időnként elismerték "különvalóságukat". Így 1849-ben, a magyar forradalom leverése után néhány hónapig az osztrákok szervezte civil körzetek egyike az ő földjükön terült el, ahol maguk a ruszinok kormányoztak.

1918 decemberében az új magyar kormány autonóm Ruszinföldet ismert el, amely 1919 márciusa, a kommunista kormány hatalomra kerülése után is fennmaradt. Ezzel párhuzamosan a csehszlovák kormány ugyancsak öngazgatást ígért a ruszinok számára, ha betagosodnak az új államalakulatba. Ezt az ajánlatot a ruszinok 1919 májusában elfogadták.

A "Kárpátoktól délre fekvő ruszin területet" a St.-Germain-i és a trianoni békeszerződés, továbbá az 1920-ból származó csehszlovák alkotmány egyaránt "kiteljesült öngazgatásra" jogosult területnek ismerte el. Így született meg, és állt fenn két évtizeden át a Kárpátaljai Oroszország, azaz: a Podkarpatská Rus. A ruszinoknak itt saját iskolaügyük volt, öngazgatási intézményeik alakultak ki, volt nekik továbbá ünnepi egyenruhájuk, saját kormányzójuk, részben választott parlamentjük, külön himnuszuk és színházuk. 1938-ban a terület autonómiát vívott ki magának (később Kárpát-Ukrajnának nevezték). Csehszlovákia szétesése után — fél éven át — még létezett.

Ezen felül a huszadik században még három önállósodási kísérletük volt a ruszinoknak. 1919-ben a halicsi lemákok alakítottak 16 hónapig fennállt köztársaságot. miután nem sikerült nekik egyesülniük a kárpátaljaiakkal. Ezt a lengyelek

számolták fel. Négy hónapon át a huculoknak is volt köztársaságuk (1919. február-június), ám területére román csapatok vonultak be. Végül a kárpát-ukrán kormány 1939. március 15-én, közvetlenül a magyarok intervenciója előtt, kihirdette a teljes függetlenséget.

Az Európa (földrajzi értelemben is) közepén élő ruszinok a katolikus és az ortodox szlávság limeszét képezik; többségük görög katolikus. Nyelvük keleti szláv típusú, ám szókincsük, hangsúlyozásuk, sőt szintaxisuk is a nyugati szláv nyelvekével rokon. Mentalitásukra ugyancsak a keleti-nyugati dichotómia jellemző.

A 19. században kialakulni kezdő ruszin értelmiség különösen 1919-1939 között ért el szép eredményeket a nemzeti kultúra és tudat kialakításában, bár ez a folyamat Csehszlovákia széthullásáig még nem fejeződött be. Főként a nemzeti orientációt illetően voltak viták (oroszok, ukránok). A második világháború időszaka, majd a Szovjetunióhoz való csatolástól eltelt időszak — mint már szó volt róla — nem volt kedvező a ruszinok számára: nevüktől és vallásuktól egyaránt megfosztották őket. És nemcsak a Szovjetunióhoz került Kárpátalján, hanem — némi időeltolódással — Szlovákiában és Lengyelországban is. Aki nem értett ezzel egyet, azt üldözték. Különösen az ellenálló közösségeknek lett sorsa a láger és a deportálás.

A "nincsenek is ruszinok" propagálása olyan erőteljes és egyértelmű volt (ez alól csak a jugoszláviai ruszin sajtó és könyvkiadás volt kivétel), hogy a nyugati kiadványok is "bedőltek" neki. Így pl. a New Columbia Encyclopediában (1975) a következők olvashatók: "Nincs semmiféle etnikai vagy nyelvi különbség az ukránok és a ruszinok (rutének) között. A kárpátaljai lakosság többsége ukrán."

A nyolcvanas években először a "lemkok" tudatosították magukban, hogy ők se nem lengyelek, se nem ukránok. Aztán (ahogy a politikai folyamatok előre haladtak) másutt is rájöttek erre. 1990 végén immár öt ruszin szervezet működött. Így: Kárpátalján a *Tovaryšstvo karpats'kych Rusyniv* (Kárpáti Ruszinok Egyesülete), a szlovákiai Mezőlaborcon a *Rusínká obroda* (Ruszin Újjászületés), a lengyelországi Legnicában *Stowaryšnja Lemkiv* (Lemákok Egyesülete), a jugoszláviai Oroszke-resztúron pedig a *Ruska matka* (Orosz Anyácska).

A felsorolt egyesületek mindegyikének követelményrendszerében az van benne, hogy a ruszinokat önálló nemzetnek ismerjék el, kodifikálják a ruszin irodalmi nyelvet, amely aztán tannyelvvé is előlépne, a ruszinok mindenütt, ahol élnek, legyenek egyenjogúak, Kárpátalján pedig ismertessenek el a terület autochton nemzetének.

A ruszin egyesületek-szervezetek legfeljebb sajtóval rendelkeznek, amely azonban nem bírja felvenni a versenyt a nem ruszin orgánumokkal és médiákkal, amelyek a ruszinok "ébredését" hosszú ideig ellenséges cselekménynek minősítették, s ma sem rajonganak a ruszin kezdeményezésekért.

A ruszin szervezetekkel szembeni averziókat valamennyire enyhítette a Ruszinok Első Világkongresszusa, amelyet 1991 márciusában tartottak Mezőlaborcon. E kongresszuson valamennyi ország ruszin szervezete képviseltette magát, beleértve az USA-ba és Kanadába emigráltakat is. A több mint 300 küldött tanácskozása élénk sajtóvisszhangot keltett: írta, a ruszinok nem haltak ki a kommunizmus 40 éve alatt.

Az, hogy valóban mennyien vannak, a népszámlálási adatokban még nem tükröződik objektíven. Annyi viszont nyilvánvaló, hogy — s erre az 1991. évi szlovák

népszámlálás szolgál tanúbizonyságul — a magukat nem szlováknak tartó Eperjes környéki szlávok 55%-a ruszinként határozta meg magát, tehát ők a mindinkább ébredező többség.

Manapság — summázza a jelenlegi helyzetet Magocsi, már vannak ruszin szervezetek és publikációk, viszonylag szép számmal írók, tanítók, orvosok, jogászok és mezőgazdászok, akik nyíltan az önálló ruszin nemzet tagjának minősítik magukat.

A ruszinok a többi európai kisebbséghez és nemzetiséghez képest sokkal inkább rá vannak utalva az EBEÉ indította folyamat minél akadálytalanabb és gyorsabb kiteljesülésére, hiszen esetükben külön való nemzeti létezésük elismeréséről is szó van.

Az utóbbi időben fel-felmerültek túlzó követelmények a ruszinok külön vagy valahová (Csehszlovákiához, Magyarországhoz) csatlakozó állammá szervezése tárgyában, azonban ezeket minden ruszin szervezet és a ruszinok világkongresszusa is elvetette. A "törzsszálláshelyi", azaz a kárpátaljai népszavazás (1991. december 1.) szerint a lakosság túlnyomó többsége (92,6 %) az önálló ukrán állam keretében kíván élni, miközben egy némileg kisebb többség (78 %) azt is akarja, hogy ezen belül Kárpátaljának önkormányzata legyen. Ezt a független Ukrajnának azzal kell tudomásul vennie, hogy elismeri a külön ruszin nemzetet, illetve ami ezzel jár: politikai és kulturális öngazgatást biztosít számára.

Szlovákiában — láttuk az 1991. évi népszámlálás eredményeit — egyelőre ruszinok és ukránok is vannak. Ezt alapul véve kell az államnak támogatnia mindkét nemzetiségi irányzatot, illetve a támogatást e kétféle bevallás arányában bekövetkező változásnak megfelelően módosítani. Külön probléma: az iskolákat vissza kell ruszinosítani és ukránosítani, ami nem oldható meg azonnal és könnyűszerrel.

A lengyelországi ruszinok, a lemákok helyzete rosszabb, mint az állam által támogatott szlovákiai testvéreiké, mivel ők ilyen támogatásban nem részesülnek. Településeik is sokkal szétszórtabbak. A lengyel állam ezért nem is vesz tudomást róluk. Ami nemzetiségi támogatás van, az az ukránoké és egyesületeiké. Egyelőre azt sem lehet hivatalosan kimutatni, hány lemák él az országban (a lengyel népszámlálás nem kérdez rá a nemzetiségre). Ennek ellenére Lengyelországban sem lehet sokáig úgy tenni, mintha "nem lenne semmi", ugyanis az EBEÉ ezt az országot is kötelezi kisebbségei objektív tudomásulvételére és kezelésére.

Remélhető, hogy a vajdasági és a horvátországi ruszinok kiemelkedően kedvező nemzetiségi helyzete a jövőben sem fog leromolni.

A Magocsi által előadottakra mindenekelőtt L'udovít Haraksim, a pozsonyi akadémiai történeti intézet munkatársa nyilatkozik "ad marginem". Elsősorban azt mondja el, amit Magocsi sem tagad: a ruszinok korántsem egységes nemzet, hanem inkább csak a hasonló nyelvjárások laza füzére (ráadásul itt-ott-amott szétszórva). Azt azonban elismeri, hogy Magocsi nem "magányos bús képű lovag", hiszen számos híve akad Kárpátalján, Kelet-Szlovákiában, Lengyelországban és Jugoszláviában. És a ruszinok nyugati emigrációja szinte egy emberként áll mögötte.

L'. Haraksim a "ruszin entitás" Magocsi által előadott változatát ugyan túlzónak tartja, de pozitívnak, hogy a szerző nem kíván új államot, határmódosítást, hanem csak annyit, hogy az ukrán állam ismerje el ezt a "külön entitást". Továbbá azok az államok is, amelyek területén ruszinok élnek.

A szlovákiai ruszinokkal kapcsolatban Magocsi állításai nem eléggé árnyaltak és megalapozottak. Túlzás, hogy 130 ezer ruszin élne Kelet-Szlovákiában. 1930-ban is csak 118 400 volt a számuk, pedig akkor főként az "orosz vallás"-t vették a ruszinság kritériumának, holott köztudott, hogy számos szlovák és magyar híve is van ennek a vallásnak. Azóta ebből a népből sokakat deportáltak a Szovjetunióba (kb. 12. ezret), és legalább 20 ezer ruszin költözött Csehországba.

Az igaz, hogy elég sok ruszin vált szlovákká a ruszinság és a görögkatolikus vallás "eltörlése" miatt, mintegy menekülésként, s így valószínű, hogy a népszámlálási adatoknál többen vannak (1991-ben 16 937 fő vallotta magát ruszinnak, 13 847 fő pedig ukránnak), de semmi esetre sem annyian, mint Magocsi számítja.

Mindezt azért kell Szlovákiának "kikérnie", mert még valakik (Ukrajnában és a nyugati emigrációban egyaránt) azt hinnék, hogy a szlovákok tűzzel-vassal asszimilálták ezt a kisebbségüket, pedig hát ilyesmi elvéte sem fordult elő.

Egyet lehet érteni Magocssal abban, hogy legyen joguk a ruszinoknak megfogalmazniuk nemzeti identitásukat. Ám ezt a jogot azoknak a ruszinoknak is meg kell adni, akik ukránként kívánják magukat definiálni.

Az eperjesi P. J. Šafárik Egyetem professzora, Mykola Mušynka reflexiója meglehetősen ingerült hangvételű. Gyakorlatilag Magocsi minden "ruszin-tételét" elveti, lett légyen szó akár a nemzet nevééről, a nyelvről, a lélekszámról, akár a vallásról. Javasatait (pl. a ruszinok és az ukránok külön-külön támogatását Szlovákiában) kihihetetlennek, sőt nevetségesnek tartja.

Mušynka azt mondja önmagáról: "Én ruszinnak tartom magam, de tudom, hogy az ukrán nemzet tagja vagyok, és az ukrán nyelvet és kultúrát anyanyelvnek és anyakultúrának tartom, éppen úgy, mint ahogy a sárosi ember szlováknak, a morva csehnek, a bajor pedig németnek tartja magát, holott mindegyikük nyelvjárást használ egész életében, s meglehet, hogy az irodalmi nyelvet nem is tudja."

A ruszinok és az ukránok közé bármiféle éket verni, az asszimilációs veszéllyel jár, "mint ahogy erre sor került Észak-Magyarországon, ahol minden hajdani ruszin település elmagyarosodott, mégpedig mindössze azért, mert elfogadták a ruszinok (rutének) önállóságának elvét."

Mušynka ingerültségével szemben Andrzej A. Zięba a krakkói Jagelló Egyetemről felettebb pozitívan értékeli P. R. Magocsi munkásságát, és felettebb időszerűnek kérdésfeltevéseit. Itt az ideje a tárgyilagos vitáknak és tisztázásoknak. A problémákat többé nem lehet felülről eldönteni, amire az ukrán hivatalos és kulturális szervezetekben van hajlandóság. A ruszin-kérdés egyáltalán "nincs lefutva".

Zięba itt-ott pontosítja P. R. Magocsi állításait (a lengyelországi kisebbségek becsült létszáma, a lemákok moszkvai parancsra történt Nyugatra telepítése, illetve az ezzel kapcsolatos lengyel titakozás, a ruszin politikai törekvések gyenge gazdasági megalapozottsága, "lemko kártya" a lengyel nacionalisták aspirációiban, a lemákok szerénysége az állami támogatások megszerzése körül, a lemák lakosság törekvései a gazdasági konszolidációra stb.). Reflexiójának végső kicsengése az, hogy az érdekelt államokat szemmel kell tartani, hogy a ruszinok dolgában ne következzen be negatív fordulat, illetve általában: a ruszinok ügyét senki se használhassa fel saját pecsenyéjének süttögetésére.

"Minden bizonnyal megengedhetjük magunknak az állítást — hangzik Zięba záró mondata, hogy a ruszinok, ez az 'Európa szívében' élő nép, csupán akkor

kezdenek majd normális ritmusban élni, amikor Európa közös házává válik valamennyi nemzetének."

Magocsi, Paul Robert: Karpatskí Rusíni: súčasný stav a perspektívy v budúcnosti. = Slovensky národopis, 40. roc. 1992. 2. c. 183-192. p.

Haraksin, L'udovít: Ad marginem príspevku P. R. Magocsiho "Karpatskí Rusíni: súčasný stav a perspektívy v budúcnosti". = Slovensky národopis, 40. roc. 1992. 2. c. 193-196. p.

Mušynka, Mykola: Pohl'ady z iného zorného uhla. (K príspevku prof. P. R. Magocsiho "Karpatskí Rusíni: súčasný stav a perspektívy v budúcnosti".) = Slovensky národopis, 40. roc. 1992. 2. c. 197-199. p.

Zięba, Andrzej A.: Niekoľko úvah na tému článku Paula R. Magocsiho "Karpatskí Rusíni: súčasný stav a perspektívy budúcnosti". = Slovensky národopis, 40. roc. 1992. 2. c. 200-204. p.

F. T.

Körbejárva a kárpátaljai "autonómiát"

Az USA-ban élő szerző — az emigránsok ritka kivételeként — feleltébb roszszalja, hogy a szerinte "betokosodott és reakciós" kárpátaljai (ő következetesen kárpátontúlit ír) területi tanács az 1992. december elseji referendumon nemcsak Ukrajna függetlenségének kikiáltásáról szavaztatta meg a terület lakosait, hanem arról is, hogy Ukrainán belül Kárpátalja autonómiát kapjon-e. Ez utóbbi kérdésre a szavazók 78%-a mondott "igen"-t.

Voltak korábban időszakok, amikor a kárpátaljai autonómia kivívására szükség lett volna. Így először 1918 után, amikor ígéretéseik ellenére sem adtak a csehek ennek a főként ukránok lakta területnek (arányuk majdnem 80 % a lakosságon belül) öngazgatási jogosítványt. Másodjára 1939 után vált indokoltá az autonómiáért való küzdelem, amikor a magyar fennhatóság alá került régióban még annyi jog sem illette meg a többségi törzslakosságot, mint a csehek alatt. (Ez annak ellenére volt így, hogy a magyarok korábban gyakorta bírálták a cseheket Kárpátalja autonómiájának "elsinkófálása" miatt.)

A második világháború után egészen a glasznoszty beköszöntéig olyannyira nem volt szó semmiféle autonómiáról, hogy gyakran még maga Ukrajna sem lehetett megbizonyosodva felőle. Nem utolsósorban ebből következik: napjainkban az ukrán államiság megerősítése a napirendi kérdés, s nem pedig ilyen-olyan kisebb régió autonómiájának erőszakolása. S különben is furcsán hangzik: miért akar pont egy igen erősen ukrán többségű terület valamiféle autonómiát.

A válasz kézenfekvő: a régi garnitúra hatalomféltése és magát átmentése húzódik meg az autonómia követelése mögött. Ezt a kísérletet nemzetiségi kérdések is színezik. Nemcsak az ottani magyar nemzetiségűeknek "jönne jól" az autonómia, hanem a "politikai ruszinizmus" időközben mozgalommá szerveződött híveinek is, akik nosztalgiával vannak az 1939-ig létezett alakzat, a Podkarpatská Rus (Kárpátaljai Oroszország) iránt.

Kárpátalja "speciális öngazgatására" egyébként egy törvénytervezet is készült. Ez tele van modern szólamokkal, amelyek azonban vagy megalapozatlanok ("kul-

turális önkormányzat", "gazdasági-termelési önellátás"), vagy kilóg belőlük a "lóláb", az ti., hogy nem is annyira az autonómiára, mint holmi föderációra való törekvés volna a tervezet mögött munkáló erők célja. Ami — a dolgokat és a nagyságrendet reálisan nézve — enyhén szólva: naivitás.

A sajtóban — nem véletlenül orosz nyelven — megjelent még egy sajátos tervezet, a Kárpátaljai Köztársaság Alkotmánya, amely a régióban föderatív és parlamentális államot képzel el. Hogy ez a tervezet milyen megmosolyogtatóan félrecmunka, hadd érzékeltesse egy paragrafusa: "a Köztársaság állampolgárának szükségletei kielégítése végett joga van természeti tárgyakkal élnie."

Komolyra fordítva a szót: az ukrán törvényhozóknak igencsak oda kell figyelniük Kárpátaljára, s az egységes és oszthatatlan állam érdekében elreteszelnük az utat a különböző szélsőségesek és kalandorok előtt.

Markus', Vasil': Dovkola zakarpats'koi "avtonomii". = Duklâ, 40. r. vyd. 1992. 4. no. 43-45. p.

F. T.

Politikai show Ungvárott (Kárpátalja), Mezőlaborcon (Szlovákia) és Kocurban (Kis-Jugoszlávia). Válasz P. R. Magocsi professzornak

Kárpátalja (Podkarpatská Rus, Zakarpatskaa oblast') és őslakos, sokféleképpen hívott (kárpát-országi, kárpát-ukrán, ruszin, rutén) népének kérdése az utóbbi években — immár nem csak szakirodalmi szinten — ingerült vitákat váltott és vált ki. Belőlük a kisebbségkutatás referátumai is érzékeltetik a lényegét, azt ti., hogy a ruszinság külön szláv nép-e, avagy csak az ukrán egyik nyelvjárása (vö. 2. évf. 2. sz.: Egyedülálló ukranisztikai vállalkozás; a jelen számból: A kárpáti ruszinok; Körbejárva a kárpátaljai "autonómiát"). A játék nem babra megy: Kárpátalja és a ruszinság bizonyos fokú önmeghatározásáról-önrendelkezéséről van szó.

Jurij Balega P. R. Magocsinak arra a "politikai show-nak" tartott előadói körútjára reflektál, amelyet a címben feltüntetett településeken 1991. március 17-e és 23-a között — három országot is befutva — abszolvált. A már nem is ingerült, hanem dühödt hangnemű írásműről a továbbiakban csak — sine ira et studio — az érdemibbnek látszó információkat referáljuk.

Mindenekelőtt Magocsi és Balega, az ungvári egyetemi tanár találkozásairól kell kijegyzetelnünk a következőket:

Magocsi "úrral" a szerzőnek első találkozása húsz évvel ezelőtt esett meg, amikor Ukrajnában a politikai letartóztatások második hulláma szedte az áldozatait. Az akkor a román-germán filológiai tanszék élén állt Balega nem is akart találkozni Magocsival, a Csehszlovákiából érkezett fiatal amerikai aspiránssal. Erre csak a rektor határozott utasítására volt hajlandó. "Őszintén szólva — vallja Balega, a találkozás során az aspiráns jó benyomást tett rám, a táj irodalmának jó ismerőjeként mutatkozott be . . . Csupán az volt elgondolkodtató, hogy már akkor arról akart meggyőzni, hogy a ruszin az ukrántól különböző nép, míg ma azt állítja, hogy . . . a gorbacsovi korszak ébresztette rá" minderre. Furcsa, hogy Magocsi milyen szabadon járt-kelt az országban már az "antivilágban", még gyerekeit is Kárpátalján

nyaraltatta. Előtte az utat a KGB egyengette (így pl. a szerző és Magocsi első találkozásának "összehozásába" is bekapcsolódott). Mindez valószínűsíti: Magocsi Moszkva ügynöke, "Kárpátoroszország" pedig, akárcsak Karabah és Dnyeszter melléke, Moszkva találmánya saját nagyhatalmi érdekeinek érvényesítésére.

Szerzőnk szerint Magocsiban sokan a tiszta vérű ruszint látják, holott ő maga szögezi le: "Kevert, ruszin és magyar származású amerikai vagyok". Egészen konkrétan: egy Nyíregyháza környékéről kivándorolt magyar férfi és egy Ilosva környéki ruszin asszony leszármazottja. Balega még hozzáteszi: Magocsi híveinek többsége sem "színruszin". A származási "leleplezés" csattanója: "Magocsi ismert ideológiájával 'uniszónó' egyezik meg a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség autonómiatörekvése".

Magocsi ungvári szereplésére a Regionális kultúrák hagyományai című nemzetközi szeminárium keretében került sor, amelynek kezdeményezője és nem hivatalos szponzora is ő volt. Előadását, amelyben a ruszinok külön nemzet voltáról beszélt, a hallgatóság egy szervezett csoportja ovációval fogadta, s a Novini Zakarpattá (és vele együtt az orosz nyelvű sajtó) szintén tele volt dicséretével. Ugyanakkor a mérvadó tudósok közül — állítja a szerző — többen is rámutattak a torontói professzor mondanivalójának ellentmondásaira. Mégis csupán egyetlen író, Ivan Čendej véleményét idézi, aki a következőket mondta: "Magocsi előadása nem annyira tudományos, mint inkább politikai jellegű volt, s maga a szeminárium egyfajta politika show képét vette fel." Célja a politikai ruszinizmus terjesztésében merült ki, s éppen akkor, amikor bizonyos — korábban utaltunk rá: milyen — erők megkezdték aknamunkájukat a nehezen kiharcolt ukrán szabadság és szuverenitás ellenében.

A posztsovjét kárpátaljai vezetés és sajtó, Magocsi híveinek tábora (élén V. Fedinišinec professzorral, a legjobb kárpátaljai tanítvánnyal) mindenkit megpróbál elhallgattatni, aki "ukranofil".

Noha Magocsi kijelentette, hogy nem akar beavatkozni a kárpátaljai folyamatokba, ennek azonban ellentmond egész tevékenysége, az a több pontba foglalt program, amely a ruszinság öntudatra ébredését szorgalmazza és az autonómiáért száll síkra.

A politikai ruszinizmus képviselői az autonómiatörekvésekkel kapcsolatban — pozitívan — emlegetik Horthy és Teleki Pál nevét, miközben elfeledkeznek róla, hogy annak idején 180 ezer embert hurcoltak koncentrációs táborokba, s közülük 115 ezer el is pusztult. (Balega nem említi, de ez a hatalmas emberáldozat a zsidóságból adódott.)

A Magocsi-hívók Kárpátalja Ukrajnával való újraegyesülését (sic!) is vitatják, holott ebben 1944. november 26-án 663 küldött — a magyar megszállás keserűségeire emlékezve — valóban lelkesen és önkéntesen döntött. Azok a küldöttek nem tudhatták, hogy mindebből — Sztálin intencióinak megfelelően — deportálás, kolhozosítás és ruszifikáció lesz majd.

A nagyorosz hatalmi törekvések a ruszinokat "romlott" oroszoknak tartják, így akarván őket és földjüket az ukránokról és Ukrajnáról leválasztani, pedig a két világháború között aligha volt valaki, aki az Orosz Föderáció részeként képzelte el Kárpátalját. A legtöbben Prága, illetve Budapest felé tekintettek.

Balegának is fáj annak a referendumnak az eredménye, amelyben majdnem 80 % volt akik a Kárpátaljának különleges önkormányzati státuszt kívánók számára-

nya. Az ezt tudakoló kérdésbe csak Kravcsuk elnök közbeavatkozására (!) került a "különleges önkormányzat" az "autonómia" helyére. A magyarok a referendum alkalmával összefogtak a ruszin, a szlovák, a cigány és a német szövetséggel, s megalakították a Kárpátaljai Nemzetiségek Demokratikus Ligáját, mintegy az autonómia kivívása érdekében. "A legmeglepőbb azonban az volt, hogy Magocsi úr, a Liga, a Pártbizottság és a Területi Tanács véleménye e tekintetben megegyezett."

Magocsi dícséri a szlovákokat, mert újabban külön nemzetiségként fogadták el a ruszinokat, akiket — Magocsi is elismeri — egyébként az elszlovákosítás fenyeget. (Ugyanígyen sors vár a lengyelországi lemákokra is.) A külön nemzetiségként való elismerés eszméjét a Kárpátaljai Területi Tanács ugyancsak magáévá tette, s ilyen értelmű javaslattal kereste meg Ukrajna elnökét.

Az újrusrinok különféle próbálkozásai ellenére azonban továbbra is él az az egészséges vélemény, amely e népcsoportot etnikai, s nem pedig nemzeti alapon definiálja.

Balega, Űrij: Vidpovid' profesoru Magoci. Z privodu politcnogo űou Uűgorod — Medzilaborce — Kocur í ne tľ'ki. = Dzvín, 1993. 1. no. 88-96. p.

S. B. A.

Az oroszországi kozákok a kilencvenes évek elején: történelmi hagyományok és jövőképek

Nincs egységes álláspont a tudományos világban a "kozák" fogalom eredetére vonatkozóan. Az bizonyos, hogy a XVI. századtól oly fontos határőrvidéki szerepet játszó kozákságnak a XIII. századtól kezdve a krími (kun) kozákok, illetve a nagy sztyeppevidék tatár kozáksága révén már volt múltja. A legrégebb ismert kozák települések a Dnyeper, Don, Tyerek és Jaik (Ural) folyó szélességében, az ún. Vad Föld 400-500 kilométeres sávjában jelentek meg. Szibéria meghódítása a XVII. században e földrajzi régió kiszélesítésével járt, míg az államiság küszöbére a kozákság a Dnyeper-Don övezetben jutott el.

A fejlődés további szakaszában a kozákok a nagyorosz terjeszkedés eszközeivé váltak: a cári igazgatás 1721-től már nem a külügy, hanem a hadügy alá rendelte őket. Nagy Katalin a Pugacsov vezette felkelés után felszámolta a Zaporozsjei Szecs autonómiáját. A múlt században azután egymás után hozták létre a kozák katonai egységeket. Ezek az orosz hadsereg lovaserejének jelentős részét tették ki, s közvetlenül a központi kormányzat alá tartoztak. A kozákok mintegy 4,5 millió lélekszámukkal az első világháborús Oroszország lakosságának mindössze 2,4 %-át tették ki, de az orosz lovasság kétharmada volt kozáksereg.

A sztálini diktatúra vaskézze próbálta megsemmisíteni a kozákságot, mely egyrészt a korábbi hatalom leghűbb támaszának, másrészt a kulákság fellegvárának minősült.

1990-ben kezdődött a mintegy kétmillió kozákság újraszerveződése. Rövid idő alatt számos szervezetükbe közel 80 ezren léptek be, s azon év november 30-án az Össz-orosz Kozákszövetség atamán tanácsában a múlt és a jövő metszéspontjában fogalmazták meg a kozákok deklarációját. Szándékuk szerint most is, mint

korábban mindig, az orosz haza szolgálatába kívánják állítani legjobb képességeiket. Van abban persze egyfajta paradoxon, hogy a kozák szerveződések élén gyakorta magas rangú pártfunkcionáriusok vagy KGB-ezredek bukkannak fel (magának az össz-orosz szövetségnek az elnöke pedig A. Martinov, a moszkvai autógyár igazgatója lett, aki nyilvánvalóan a nomenklatúrához tartozott).

A kozákság mai öndefiníciója alapján olyan sajátos történelmi közösség, amely igényt tart bizonyos etnikai megkülönböztetésre is, jóllehet elsősorban a közös múlt és közös értékrend egyesíti őket. Más megközelítések a közös rendhez való tartozás vagy pedig azt hangsúlyozzák, hogy a kozákok szintiszta oroszok. A meghatározott rendhez, társadalmi réteghez tartozás tudatát olyan emlékek erősítik, hogy a cári világban az egyes régiók kozáksága pontosan körülírt privilégiumokkal rendelkezett (Szibériában ez a múlt században komoly társadalmi felemelkedést jelenthetett a volt rabnak, szökött jobbágnak stb., miközben másodlagos volt, hogy orosz, burját-mongol, tunguz, kalmük vagy tatár volt e az illető). Mivel e történelmileg kialakult életmódot és értékrendet a sztálini terror brutális eszközökkel igyekezett felszámolni, érhető a mai követelés, hogy a teljes kozákságot fel kell menteni a korábbi történetírás hazug vádjai alól.

A terror ellenük már 1919 decemberében egy titkos központi direktíva nyomán elindult. Egyes kozákszervezetek a történelmi rehabilitáláshoz hozzákapcsolták a korábbi terülei egységek visszaállításának követelését is (Doni Köztársaság az Orosz Föderációban).

A kozákok a legkülönbözőbb hajdani bolsevik nagyságok (Szverdlov, Trockij) elítélését is felvetették, amennyiben azok hozzájárultak a kozákok üldözéséhez és a mértéktelen kivégzések részesei voltak. A bíráltak névsorába olyanok is bekerültek, akiket később Sztálin végeztetett ki (Tuhacsevszkij, Uborevics, Jakir).

Míg a múlt század a kozákság felvirágzását jelenthette (lélekszámuk 1826-tól 1880-ig 700 ezerről 2,5 millió fölé emelkedett, addig a XX. század hatalmas véresvesztéssel járt számukra (az 1917-ben 4,5 milliós népesség mára 2 millióra csökkent).

A kozákok követelik a történelmi településnevek (Jekatyerinburg stb.) visszaállítását, továbbá az egykor jelentős szerepű atamánok (P. Krasznov tábornok stb.) tevékenységének újraértékelését. A kozák múlt nehezen feldolgozható mozzanata, hogy egy részük a hitleri megszállókhoz kapcsolódott. (Ismert véres befejeződése ennek, hogy az angol haderő az ausztriai Linz melletti hadifogolytáborból 40 ezer kozákot adott át a sztálini gépezetnek, amely aztán gyorsan beteljesítette sorsukat.) Már 1920-tól jelentős volt a kozák emigráció a Balkántól Franciaországig és az Egyesült Államokig. A hazai kozákság legátfogóbb gyötrelmét a kollektivizáláshoz kapcsolódó kuláktalanítási hadjárat okozta, hiszen a kozák gazdák már néhány igavonójuk okán kuláknak minősültek, s vagyonuk elkobzása után a lakatlan vagy éppen lakhatatlan északi és szibériai vidékekre száműzték őket.

A nehéz és ellentmondásos történelmi múlt számos kozákot indít arra, hogy a hagyományokban megnyilvánuló értékeket tekintse inkább összekötő kapocsnak. A kozákok belső demokráciájukat, amelynek keretében minden lényeges kérdést a közösség nagygyűlésén döntöttek el, a harcosok egyenlőségén alapuló közösségből eredeztetik (a formát egyesek a novgorodi köztársaságból, mások a tatár-mongol hagyományokból, illetve az orosz obscsina faluközösségből vezetik le).

A "krug" vagy "kolosz" elemi demokráciája egyfajta testvériség mítoszát is megőrizte, jóllehet a XVIII. század közepétől a cári hatóságok által kinevezett atamánok voltak a tényleges irányítók. De a sztanyicák településszintjén megmaradt a múlt században is az ősi demokrácia gyakorlata. Ezeknek az egykor vagyonszövetségeket is gyakorló egységeknek az elismerése és mai tisztelete jelentősen befolyásolhatja a tulajdon- és földkérdés jelenlegi vagy jövőbeni megoldását. Röviden az alternatíva úgy hangzik: kozákközösség a tulajdonban avagy modern piacgazdaság?

1917-ben a 2,4 %-ot kitevő kozák népesség a maga közel 60 millió hektárjával igen jelentős birtokos volt, ráadásul ennek mintegy kétharmada a sztanyicákhoz tartozott (néhány százalék az előkelőség örökölhető birtoka volt, a többi a sereg tartalékföldjeiként szolgált).

A szovjet hatalom már 1917 november közepén felszámolta a kozákságot mint rendet, s a tulajdon tekintetében egyúttal megkezdte azt a folyamatot, amely jó tíz év alatt a szinte teljes vagyonszövetséghez vezetett. Kérdés, hogy a század végén vissza lehet-e térni egy hét évtizede megszakadt vonalhoz.

A szovjet rendszer a kvázi föderatív szervezettel ősi kozák területeket szakított el Oroszországtól, illetve rendelt Ukrajnához, a kaukázusi köztársaságokhoz, és a közép-ázsiai új formációkhoz (Kazahsztán stb.). Különösen bonyolult ma az észak-kaukázusi dagesztánok, csecsenek, kabardok, balkárok autonómiáját összhangba hozni az ott élő jelentős létszámú kozákság történelmi jogainak visszaállításával. Napirenden vannak a terrorakciók, amelyek csak tovább mérgezik a feszült helyzetet.

Az új kozák szervezetek egyik első lépése volt a hajdani katonai vagy félkatonai szervezetek, ifjúsági szövetségek újbóli életrehozása, különös tekintettel az ifjúság harci nevelésére.

Gerhmann, Udo: Das Kosakentum in Russland zu Beginn der neunziger Jahre: historische Traditionen und Zukunftsvisionen. = Berichte des Bundesinstituts für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien, 1992. 11. no. 1-41. p.

S. P.

Kisebbségi jog

Nemzetközi etnikai elvek és emberi jogok

Világszerte növekszik azok száma, akik a nemzetközi kapcsolatok erkölcsi megalapozásának szükségességét hirdetik. A közelmúlt olyan drámai eseménye, mint az Öböl-háború volt, azt tanúsítja, hogy még egy nagyhatalom esetében is felmerül a morális indoklás igénye ("nem lehet hagyni, hogy egy szuverén államot leigázzanak..."). Machiavelli (1469-1527) fél évezredes örökségét — a realpolitika és az erkölcsi szféra kettősségét — így talán meg lehet haladni.

A politikai jogok kérdése az utóbbi évtizedekben felettébb gyakori vitatéma volt a nemzetközi fórumokon. A helsinki záróokmányban az aláírók elvben számos emberi jogot ismertek el. Sokat hallhattunk akkoriban a nyugati demokráciáiban

érvényesülni látszó politikai jogokról, míg a szovjet rendszerű államok az általuk biztosított gazdasági jogokkal dicsekedtek. Ez a különválasztás aligha volt megalapozott. Ma mindinkább az emberi jogok azon csoportja kerül a figyelem előterébe, amely bizonyos — vallási, etnikai, kulturális — közösségek kollektív jogait képezheti. Emellett további új jogok megfogalmazása is utat tör magának: a jó környezet iránti jog, az állatok joga stb. Nem csekély ellenérzést és kételyt válthat ki, hogy míg ily módon szélesedik a lehetséges jogok köre, addig számos országban — Kambodzsától Salvadorig — a legalapvetőbb emberi jogok betartása is illúzió.

Sokan túlzott reményeket fűznek az általános emberi fejlődéshez, miközben a fejlődés legalábbis kétarcú lényegét mutat. A huszadik századi rohamos fejlődés vezetett például oda, hogy több tekintetben végveszélybe került a természet.

A szabadság és az igazságosság alapvető emberi értékeinek harmonizálniuk kell a természet iránti szolidaritással, különben az emberiség a pusztulás elébe néz. Sokat lehet meríteni a keleti emberek szemléletéből, akik számára a természet nem alacsonyul le valami eszközzerepre. Az újragondolás ilyen értelemben más viszonyulást igényel, mint a felvilágosodás utáni nyugati civilizációé volt, amely mintha a bibliai Ádámnak adott utasítást hajtotta volna végre: menjetek, szaporodjatok és uralkodjatok . . .

Akik a fejlődés tervezésével foglalkoznak, nem mondhatnak le a hagyományok tiszteletéről. Az emberi szabadság így könnyebben kerülhet harmóniába a természeti környezettel. A közgazdáknak is új szemléletre — vagy inkább régire? — van szükségük. A. Smith első klasszikus művének címe: *The Theory of Moral Sentiments* (Az erkölcsi vélekedések elmélete). Smith ugyan a gazdasági törvények autonómiáját vallotta, de hozzátette, hogy emezek nem lehetnek meg bizonyos erkölcsi kööttségek nélkül. Manapság számos gondolkodó tér vissza ehhez a megközelítéshez (A. Sen: *On Ethics and Economics* — Az etnikáról és a közgazdaságtanról; A. Etzioni: *The Moral Dimension* — A morális dimenziók stb.).

Az emberi jogok kérdéskörében előtérbe kerülnek a kollektív jogok: például a montreali Intercultural Institute folyóirata speciális különszámot szentelt e témának. Az Egyesült Nemzetek, az emberi jogok egyik fő elismerője és képviselője, eddig még keveset tett az etnikai kisebbségek védelmében, de a kép várhatóan változni fog. A jelenlegi intellektuális klíma és politikai konjunktúra elősegítheti ezt a szemléletváltozást.

A morális megközelítés terjedése ugyanakkor nem kívánatos inflációhoz is vezet: egyre többen kezdik megengedhetetlen nagyságúra tágtani a jogokra érdemesek körét. Így az alapvető politikai, gazdasági és társadalmi jogok tárgyalása hol az állatok, hol a kurtizánok és homoszexuálisok jogaival keveredik. Mindenesetre még várni kell arra a pillanatra, hogy a kollektív jogokról is olyan letisztult kép alakuljon ki, mint az egyéniekről.

Goulet, Denis: International Ethics and Human Rights: = Alternatives, 17. no. 1992. 231-246. p.

S. P.

Az emberi jogok dilemmája

A szovjet birodalom összeomlását követően Washingtonnak mielőbb igényelnie kell egy konzekvens — lenini terminussal élve — nemzetiségi politika meghatározását. A Bush-kormányzat ezt elmulasztotta, most a Clinton-adminisztrációra vár e morálisan megalapozott irányvonal kidolgozása.

A legfőbb kérdés az emberi jogok körében úgy vetődik fel, hogy milyen egyéni, illetőleg kollektív jogokat kívánatos elismerni és támogatni. A kollektív jogok — a nemzeti önmeghatározás révén akár az önálló állam létrehozásának követelését is tartalmazva — sokhelyütt destabilizálják a helyzetet (frankofon kanadaiak, Kína tibeti lakossága, kurdok a Közel-Keleten).

A volt Szovjetunió számos nemzete, miután sikerült az önálló államalakítás jogát a maga számára elismertetnie, az elnyomott helyzetéből mihamar elnyomóvá lép elő (a lettek nem adják meg az állampolgárság jogát másnak, még ha ott is született, de nem 1940 előtt; a grúz nacionalisták elutasítják az oszét függetlenségi igényt). A jugoszláv állam Tito 1980-ban bekövetkezett halála után mindjobban a centripetális erők játékává vált. A nacionalista mozgalmakat a gazdaság katasztrofális helyzete csak még jobban megerősíti. Kétséges, hogy egy-egy terület népszavazás útján kielégíthetően dönteni tudna sorsáról, hiszen e területek leg többjén különböző etnikumok egymással összekeveredve élnek.

A többnemzetiségű állam demokratikus mivolta sokat segíthet abban a vonatkozásban, hogy a különbözőségek ne fajuljanak szembenállássá: a svájci példa vagy a finnországi Åland-szigetek svéd lakosságának autonómiája a kölcsönös tisztelet lehetőségét ígéri.

Az amerikaiak ösztönösen ragaszkodnak az olyan alapvető egyéni emberi jogokhoz, mint a vallási szabadság, a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadsága, az utazási és letelepülési jogok elismerése, továbbá minden faji, vallási és nemi diszkrimináció elkerülése.

A kollektív emberi jogok egyes esetekben a saját nyelv használatára korlátozódnak, de végső esetben a kizárólagos állami létet is igényelhetik (Krím 10 %-nyi tatár lakossága igényt tart az államalkotó szerepre). Számos amerikai politikus Jeffersontól W. Wilsonon keresztül F. D. Rooseveltig fontos szerepet szánt a népek önmeghatározásának. Az 1975-ös helsinki záróokmányban is elismerték a résztvevő felek a "népek azonos jogait és az önmeghatározás jogát". Ám azt pontosan nem határozták meg, meddig is terjednek ennek határai. Azóta az EBEÉ-értekezletek több vonatkozásban előrelépést hoztak. Így például az 1990-es koppenhágai tanácskozáson elismerték azt a jogot, hogy mindenki személyesen döntheti el, milyen nemzetiség (kisebbség) tagja, vagyis e döntés nem az állam hatáskörébe tartozik. Azt a tendenciát lehet érzékelni, hogy minden újabb utóértekezet bővíteni kívánja a kollektív emberi jogok körét, s ez már aggodalmat kelthet az amerikaiakban. Ők ui. nem hisznek abban, hogy eltérő vallási és etnikai hovatartozású emberek ne tudnának együtt élni; az amerikai pénzekben is az áll, hogy "ex pluribus unum" (a sokféléből egyet).

Ma is az tanácsolható a politikai alapkérdés amerikai megválaszolásakor, hogy az egyéni emberi jogokra kell építeni. Az Egyesült Államoknak nem kellene támogatnia a kollektív jogok további szélesítését. Ezáltal csak újabb gondok elébe nézhetne az amerikai politikai vezetés: vitázó felek közt kellene döntőbírói szerepet

vállalnia (márpedig a bonyolult viták gyakorlata történelmi kérdésekig nyúlnak vissza, s ki lenne képes R. Cullen szerint eldönteni, hogy a románok vagy a magyarok éltek-e előbb Erdélyben?). Másodszor, az amerikai politika óhatatlanul szelektív hozzáállásra kényszerülne, s esetleg elismerné a kurdok elkülönülési-államalakítási jogát, de például a nagy-britanniai skótokét biztos nem. Ezért a kollektív jogok kiterjesztéséről szóló viták esetén inkább a szkeptikus semlegesség javasolható. Azt természetesen nem kellene ellenezni, ha az egyes országok saját nemzetiségük(geik) irányában újabb gesztusokat kívánnak tenni. Az amerikai megközelítés lényege az legyen, hogy minél teljesebben érvényesüljenek az egyéni emberi jogok — az egyesülés joga, a vallásszabadság, a politikai változások követelésének joga —, s ezáltal jószerével megoldás születhet a kollektív követelések irányában is. Példaként említve az izraeli-arab (palesztin) konfliktust, egy okos amerikai politikának nem a palesztinok kollektív jogait kell követelnie, még kevésbé azt, hogy a palesztinok kapják meg a gázai és nyugati-parti területeket saját hazájuk megteremtése végett. Ehelyett azt kell javasolni az izraelieknek, hogy adják meg a palesztin lakosságnak a teljes emberi és politikai jogokat, beleértve a pártok létrehozásának és a szavazásnak a jogát is, s akkor esetleg maguktól jönnek rá, hogy előnyösebb számukra, ha önként adnak át területeket a palesztinoknak.

Lehet, hogy egy ilyen megközelítés először csalódottságot fog kiváltani a kisebbségi politikusokból, de később ők is megérthetik, hogy tartós politikai irányvonalat csak a minél teljesebben betartott egyéni emberi jogokra lehet alapozni.

Az amerikai politikusoknak konkrét esetekben gyakorlatilag arról kell döntenüik, hogy a fellobbant etnikai-politikai konfliktusokat hagyják-e lángolni és végigégni, avagy valamilyen módon be kívánnak-e avatkozni. A jugoszláv tapasztalat arra int, hogy az EBEE és az Európai Közösség nem biztosít alkalmas mechanizmust az ilyen jellegű válsággóccok kezeléséhez, ezért sokkal célszerűbb az ENSZ Biztonsági Tanácsára alapozni.

Mindennél fontosabbnak az tűnik, hogy az amerikai politika ne a kényszerű reagálások helyzetébe szoruljon, hanem olyan ismeretekkel rendelkezze, hogy a lehetséges válságok és konfliktusok előzetes értékelése is biztosított legyen. Mivel minden válsághelyzet csak a maga sajátosságában érthető meg, felettébb fontos a mélyben lappangó gondokról pontos tudomást szerezni. Ennek jó módszere, ha a vitában álló ellenfeleket semleges helyen asztalhoz lehet ültetni, ahol az értelmi-ségi elítél (tudósok, újságírók, jogászok) a közvetítők segítségével reálisan értékelhetik a felmerült ellentéteket. Az ilyen találkozások mindig új elgondolásokat is felszínre hozhatnak. Példaként Cullen itt ismét az erdélyi konfliktust hozza fel, s úgy állítja be a kérdést, hogy jobb lenne az erdélyi magyar vezetőknek azt sugallni, ne a Romániától való elszakadáson gondolkodjanak, hanem az anyaországhoz fűződő kapcsolatok javítását követeljék a román vezetéstől.

Cullen, Robert: Human rights quandary. = Foreign Affairs, 71. vol. 1992-1993. 5. no. 79-88. p.

S. P.

A kisebbségek védelme Európában

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének Jogi és Emberi jogi Bizottsága elé — 1991. október 1-i keltezéssel — készített jelentés alapos összefoglalását nyújtja a címben jelzett témának.

A kisebbségek kérdése a XVI. századtól merül fel, amikor a nemzetállamok megszilárdulása kapcsán bizonyos nemzetiségi csoportok az államhatár túloldalára kerülhettek. Maga a kisebbségvédelem az I. világháborút lezáró békeszerződések elemeként vált nemzetközileg is számottevő politikai kérdéssé. Kisebbségvédelmi paragrafusokat tartalmazott öt békeszerződés (Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Görögország), továbbá speciális előírások kerültek bele még négy szerződésbe (Ausztria, Magyarország, Bulgária, Törökország).

A jogi lehetőségek sokat ígérők voltak, azonban a védelem realizálása már igen bonyolult procedúrát feltételezett. A panaszokat előbb a Népszövetség Titkársága minősítette, majd a speciális bizottsághoz tették át őket, s csak ezután foglalt állást velük kapcsolatban az irányító tanács (az összes esetnek mindössze 3%-ában jutott a probléma erre a szintre).

Számos ok miatt a második világháború után nem került sor ilyen kisebbségvédelmi intézkedéseket tartalmazó békeszerződések aláírására. Ennek egyik következményeként az elmúlt évtizedekben az újra és újra felszínre kerülő feszültségekkel számos nemzetközi szervezetnek kellett foglalkoznia.

1948-ban az ENSZ Közgyűlése ugyanazon a napon hagyta jóvá az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, s szólította fel az Emberjogi Bizottságot: készítsen részletes elemzést a kisebbségek helyzetéről, hogy a jövőben hatékony intézkedések elfogadására kerülhessen sor. Egyébként akkoriban egyedül a Polgári és politikai jogok egyezményének 27. paragrafusa tartalmazott egyértelmű diszkriminációs tiltást ("olyan országokban, ahol etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbség létezik, nem tagadható meg ezek csoportjainak azon joga, hogy élvezzék saját kultúrájukat, vagy gyakorolják vallásukat és használják nyelvüket . . .").

Az Emberjogi Bizottság speciális albizottság 1978 óta évenként ülésezik, hogy kidolgozzon egy olyan egyezménytervezetet, amely a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogait foglalná össze. 1990-ben az albizottság elkészült az első tervezettel, s 1991 márciusában az első két paragrafus szövegének megalapításában eljutottak a második olvasatig. Ebből is látszik, milyen nehéz ilyen széles nemzetközi összefüggésben gyakorlati előrehaladást felmutatni.

Az Európa Tanács is szinte keletkezésétől fogva tartja fontosnak a kisebbségek létevel való hatékony foglalkozást. Az ötvenes évek végére beható elemzés készült néhány fontos állam (Ausztria, Dánia, Olaszország és NSZK) kisebbségvédelmi jogrendszerének összehasonlító vizsgálatából kiindulva (Struye jelentés, 1959). 1961-ben az Európa Tanács közgyűlése — az ún. Lannung jelentés alapján — felkérte a Miniszterek Bizottságát, hogy olyan nemzetközi egyezmény kidolgozását indítsa el, amely a kisebbségvédelem dolgában kiegészítené az emberi jogok európai egyezményét. 1973-ban azonban a miniszterek úgy döntöttek, hogy elutasítják a közgyűlés ilyen értelmű javaslatát. A közgyűlés azonban, miután többször is állást foglalt egyes kisebbségeket sértő ügyekben (Románia és Bulgária esetében például), ismételten kifejezte azon kívánságát, hogy megszülessen a kért kiegészítő jegyzőkönyv a kisebbségvédelem erősítése végett.

Az Európai Parlament a nyolcvanas években ugyancsak több olyan jelentéssel foglalkozott (Arfé jelentés — 1981, Stauffenberg jelentés tervezete — 1988), amely azt a megközelítést alkalmazta, hogy az európai egység nem szűkíthető le gazdasági-piaci kérdésekre, illetve hogy csak a kulturális sokszínűségen alakulhat ki igazán, amihez viszont biztosítani kell e sokszínűség forrásainak életképességét.

A Helsinki Zárónyilatkozat által előírt folyamat is sokat tesz a kisebbségvédelem terén. A madridi (1983), bécsi (1989) és koppenhágai (1990) tanácskozásokon kivétel nélkül foglalkoztak e kérdéssel, majd az 1990. november 21-én elfogadott Párizsi Charta az új Európáról ismét nagy hangsúllyal szól a kisebbségek jogainak tiszteletben tartásáról. Az EBEÉ-folyamatnak azonban van egy szembevetendő gyengéje: a keretében elfogadott dokumentumok nem rendelkeznek jogi hatállyal.

Igen fontos követni azt, mit tesznek az egyes államok a kisebbségvédelem terén. Az Európa Tanács tagállamai közül különösen lényeges Belgium, Ausztria, Dánia, Finnország, Olaszország, Spanyolország és Svájc példája. Más esetekben államközi egyezmények szabályozzák a kisebbségvédelmet: így Dánia és Németország, Görög- és Törökország, az Ír Köztársaság és Nagy-Britannia, Olaszország és Ausztria, végül Svéd- és Finnország között. Mindennek következtében Nyugat-Európában — jóllehet vannak fenyegető tűzfészek (Korzika, Baszkföld, Dél-Tirol) — egészében kiegyensúlyozott helyzetet lehet tapasztalni. Ugyanakkor a kelet-európai kommunista rezsimek összeomlása a legsürgetőbben veti fel a kisebbségvédelem hatékony szabályozását, ugyanis itt a sokáig elfojtott nemzeti ellentétek a robbanás veszélyét hordozzák. A jugoszláv dráma a teljes közép-európai térség balkanizálódásának rémét vetíti elénk.

A tanulmány második része kísérletet tesz a kisebbségek fogalmának definiálására. Három nélkülözhetetlen jellemzőt tartalmaz a neves szakértő, Caportorti professzor anyaga, az objektív és a szubjektív ismérvekkel egyaránt számolva: a számszerűség és a társadalmi státusz összefüggése; etnikai, vallási vagy nyelvi sajátosságok megléte; olyan szolidaritás megnyilvánulása, amely a korábbi hagyományok, kulturális értékek fennmaradását szolgálja.

Természetesen, mindhárom lényeges ismerv, ugyanakkor mindegyik esetben jócskán akad vitatnivaló. Milyen számszerűség kívántatik meg pl. ahhoz, hogy kisebbségről beszélhessünk, hogyan kell értelmezni az etnikai stb. sajátosságokat, s a kívüllág objektivitása számára hogyan kell megnyilvánulnia az összetartozás tudatának.

Csak a fogalmi tisztázás segíthet e rendkívül bonyolult összefüggések kezelési mechanizmusának kidolgozásában. Az azonban vitathatatlan, hogy mielőbb lépni kell, hisz a jugoszláv tragédia máris a megkésettiségről tanúskodik. Két cselekvési irány kínálkozik: igen gyorsan létrehozni egy akár informális mechanizmust az eseményekre való reagálás érdekében, s párhuzamosan mindent megtenni egy hatékony jogi dokumentum tető alá hozásáért.

The Protection of the Minorities in Europe. Report presented by Florence Benoit-Rohmer. — Committee on Legal Affairs and Human Rights, Council of Europe. Strasbourg, 31. Oct. 1991. 25. p.

S. P.

A különböző etnikai csoportok jogállása és védelme a Szlovén Köztársaság Alkotmányában

Szlovénia lakossága etnikai összetételét tekintve viszonylag homogén. Összlétszámának kevesebb mint 1 %-át teszik ki az őshonos népcsoportok, a közel-múltban bevándoroltak pedig mintegy 10 %-át adják a nem egészen 2 millió főt számláló népességnek.

A Szlovén Köztársaság Alkotmánya nagyfokú jogvédelmet és politikai képviseletet biztosít az őshonos kisebbségek számára.

A kisebbségek jogai — beleértve a magyar és az olasz kisebbség közvetlen képviseletét a köztársasági parlamentben — függetlenek a lélekszámtól. A kisebbségek jogvédelme az ún. "pozitív kisebbségvédelmi koncepción alapul", amely megköveteli az állam aktív részvételét és felelősségvállalását az őshonos nemzeti kisebbségek — a cigányok, a magyarok és az olaszok — különjogainak és a jogállásának megvalósításában.

Az Alkotmány viszont nem biztosít kollektív védelmet a közelmúltban bevándoroltak számára, jóllehet vélhetőleg ezek is hasonló jogokat kívánnak majd a maguk számára. A bevándorlókat egyébként minden egyéni jog megilleti, így pl. az, hogy sajátos érdekeik védelmére szervezetekbe tömörüljenek. A jelenleg érvényben lévő politikai döntések biztosítják számukra az anyanyelvű oktatást is.

Az egykor Jugoszlávia szétesését követő sajátos események folytán tömegesen érkeztek menekültek Szlovéniába Boszniából, Hercegovinából és Horvátországból. Közülük valószínűleg sokan úgy döntenek majd, hogy le is telepszének, s ez bizonyára hatással lesz Szlovénia nemzetiségi arculatának alakulására.

Žagar, Mitja: Position and Protection of Ethnic Minorities in the Constitution of the Republic of Slovenia. = Razprave in Gradivo. Ljubljana, 1992. 26-27. no. 5-21. p.

Gy. M.

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Akultúrációs folyamatok történelmi környezetben

Az 1965. évi bécsi történész világkongresszuson fő témaként szerepelt a kulturális antropológia és akultúráció tanításának történettudományi alkalmazása. Ez egyenlő volt a tudományág metodológiai megújulása iránti hajlandóságának kinyilvánításával.

Ennek ellenére a legtöbbben értetlenül fogadták ezt a kezdeményezést. Részint úgy vélekedtek, hogy a történettudomány már réges-régen foglalkozik a különféle kapcsolatok és hatások tényeivel. Csak azt a különbséget nem vették észre, hogy a kulturális antropológia mindezt interkulturális folyamatnak tartja, amelyben megkülönböztethető az érintkezés, az elfogadás és az asszimiláció (vagy transzformáció) szakasza. Részint pedig az volt a történészek véleménye, hogy maga a

terminus technikus — az akulturáció — dehonesztál, minthogy állítólag csak egyirányú — a magasabb rendű kultúrától az alacsonyabb rendű felé tartó — asszimilációs folyamatot ismer el, ami — persze — nem igaz.

Függetlenül az iménti voltaképpen balsikertől, az akulturációs történettudományi alkalmazásában, ezen belül nem utolsósorban a bizánci-szláv relációban, több kutató ért el komoly eredményeket (Ivan Duičev, D. S. Lihačov, Deno J. Geanakoplos, Dimitrij Obolensky, Jacob Burckhardt, Karl Popper), sőt maga Claude Lévi-Strauss is egyengette az akulturációs módszer behatolásának útját a történettudományba.

A bizánci-szláv relációban jól láthatóan be lehet mutatni az akulturációs folyamatban való gondolkodás előnyeit a múlt megértését illetően.

Az érintkezés létrejöttékor a döntő szó mindig az átadó kultúráé az átadandó elemek kiválasztását illetően. Amikor Bizánc szláv környezetben nekilátott missziós és hittérítő tevékenységének, egyszersmind a maga ideológiai konceptusát is exportálta, amely szerint minden kereszténnyé lett állam politikailag is Bizánc fennhatóság alá tartozik. Noha ez a tendencia nem volt összhangban Nagy-Morávia érdekeivel, a bizánci misszió tevékenységének kezdetén annak egyik eleme volt.

Az akulturációs folyamatnak második szakaszában az elfogadás az átkerült elemek szelektálásától függ. Ekkor — mondhatni — az átvevő ország válik aktívvá. Átvételre csak azoknak az elemeknek van esélyük, amelyek nem sértik radikálisan az előző tradíciót, inkább respektussal vannak iránta, és kiegészítésével szolgálnak. Így pl. a bizánci egyházi és császári hatalom doktrínája a 9. századi Nagy-Moráviában nem érvényesülhetett, minthogy elutasította a nagy-morva fejlődési aspirációkat. Ezen felül az elfogadás előtti szelekcióról azok a tények is tanúskodnak, hogy a szláv környezetben elsősorban nem a bizánci magas kultúra elemei eresztenek gyökeret. Az építészetben pl. a rotundák egyszerűbb alaprajzát könnyebb volt megvalósítani, mint a rafináltabb megoldásokat. Ugyanez figyelhető meg az átvett szövegekben is, ahol a szlávok az egyszerűbbeket (és a régebbieket) részesítették előnyben. Mindemellett a szlávok nem hagytak fel a latin orientációval sem. Erről tanúskodik, hogy a bizánciak által preferált kolostori szerzetesség (coenobitizmus) helyett inkább a remeteséghez (anachoretizmushoz) vonzódtak. Az pedig különösen klasszikus példa, hogy Konstantinus inkább a patrisztikai irodalom hagyományára hallgatott, mint a korabeli bizánci irodalomra (vö. saját szláv liturgia, kultúra és irodalom kialakítása szláv nyelven).

Az akulturáció harmadik fázisa — a transzformáció — egyfajta betetőzés: azok az átvett elemek épülnek be a legsikeresebben és a legszerveesebben új környezetükbe, amelyek e környezetnek a leginkább konveniálnak. Nagy-Moráviában ezért gyökerezett meg pl. a római-szláv liturgia a bizánci helyett: ezt népszerűsége folytán még a horvátok is átvették (amit később, hosszú huzavonák után a római kúria is elfogadott). Ezzel szemben Csehországban az eredetileg bizánci-szláv liturgia latin-bizánci-szláv liturgiával alakult, s így őrizte meg hosszabb időn át életképességét.

A kulturális-antropológiai módszer lehetővé teszi a kultúraalakítási mechanizmusok rejtettebb elemeinek feltárását, különösen ami a sorsfordulatot jelentő helyzeteket illeti. Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy sem a kulturális antropológiát, sem másfajta interdiszciplináris megközelítéseket a történettudományban

nem lehet "nyakló nélkül" alkalmazni: előzetesen mindig számot kell vetni azzal, hogy az egyes megközelítések mennyire adekvátak az adott történelmi problematikához.

Avenarius, Alexander: Akulturačné procesy v historickom prostredí. = Slovenské pohľady, 109. roč. 1993. 2. no. 36-40. p.

F. T.

Vallás, egyház, nemzettudat (A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt)

A nyolcanhárom éves Hadrovics Lászlót 1993-ban az Akadémia Aranyérmével tüntették ki. Egész eddigi munkásságából most csupán egy műre irányítjuk a figyelmet. Arra, amelynek új kiadása teszi egyáltalán lehetővé e kötet szélesebb körű ismertetését.

Amikor 1942-ben az akkori Teleki Pál Tudományos Intézet Történettudományi Osztálya (a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének elődje) a magyarországi nemzetiségek történetének, politikai törekvéseik kialakulásának részletes feldolgozását tűzte ki céljául, Hadrovics László mint az intézet akkor harminckét éves tagja, a szerb nemzetiségi kérdés vizsgálatát vállalta feladatául.

A munka indulásakor úgy gondolta, hogy elég lesz, ha a fejlődést az 1690-es évtől, a török ellen viselt felszabadító háborúk alkalmával történt tömeges szerb bevándorlástól kezdi vizsgálni. De minél inkább behatolt a történeti forrásokba, egyre világosabbá vált előtte, hogy az akkor szerzett szerb egyházi autonómia nem kezdet, hanem szerves folytatás. Folytatása annak az autonómiának, amelyet a szerb nemzet egyházi szervezete révén már a török alatt is biztosítani tudott magának. A magyarországi szerb politikai kérdés gyökereit tehát nem a hazánkban való betelepedésnél, hanem időben és térben sokkal mélyebben, a török időkben, a Balkánon keresendő.

E felismerés arra készítette, hogy részletesen megvizsgálja, hogyan tudott a szerbség a vallási hagyományok és az egyházi szervezet összetartó erejével, amikor már világi hatalmi szervezete teljesen felszámolódott, a török birodalmon belül mégis bizonyos szerény autonómiát biztosítani magának, ami elég ahhoz, hogy a középkori államiság hagyományát tovább vigye, és a modern nemzettudat kialakulásában is döntő szerepet játsszék.

Felismeréseit és kutatási eredményeit Hadrovics egy nagyobb tanulmányban foglalta össze, amely az intézeti évkönyvben (francia változatban pedig az intézet folyóiratában) jelent meg, majd e feldolgozást könyvvé érlelte. Így sikerült kutatásait 1947-ben *Le peuple serbe et son église sous la domination turque* (A szerb nemzet és egyháza a török uralom alatt) címen könyv alakban megjelentetni.

A könyvnek sajátos sorsa lett. Itthon, az ötvenes évek ismert politikai és szellemi viszonyai között témájánál fogva — mert déli szomszédainkkal és egyházzal foglalkozott — teljesen feledésbe merült. Az amúgy sem nagy példányszámban megjelent kiadás egy része megsemmisült. A könyv itthon egészen ritka lett.

Külföldön viszont bekerült a tudományos vérkeringésbe. Egyre többször hallatszott a kívánság, hogy újra ki kellene adni.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszéke a kötetet kiadványai sorába illesztette, és 1991-ben megjelentette.

Ha összehasonlítjuk a csehek, szlovákok, magyarok, horvátok, szlovének, románok és bolgárok nemzeti újjászületését, párhuzamos folyamatokat lehet felfedezni e mezőnyben — fejtegeti Hadrovics László. Ezek a párhuzamosságok két forrásból eredtek. Egyik a nyugatról jövő eszmék beáramlása a kis népek közé, a másik pedig e kis népek egymásra vigyázása, egymás példájának ösztönző hatása.

A nemzeti ébredés nyugatról kelet felé vezető útja azonban két egymástól merőben különböző ágra oszlott, két egymástól gyökeresen eltérő hagyomány talaján bontakozott tovább. Az egyik nyugati típusú volt, amelyik a cseheknel, szlovákoknál, magyaroknál, horvátoknál és szlovéneknel alakult ki. Ez a nyugati típus elsősorban a közös nyelv, közös kultúra és esetenként a közös önálló politikai múlt, az állam (esetleg csak államcsíra), vagy annak emléke együttes hatásából állt össze. A másikat, a keleti típust, amely a szerbeknél, bolgároknál és románoknál fejlődött ki, az előbb említett tényezőkön kívül (mint nyelv, kultúra, politikai múlt) még egy nagyon fontos, lényeges formáló erő határozta meg, nevezetesen a vallás, és szervezeti formája, az egyház.

Míg a nyugati kereszténység a maga nemzetek feletti jellegével nagyobb állami közösségekbe tudott foglalni különböző nyelvű nemzeteket, addig a keleti kereszténység éppen ellenkezőleg működött: az egyházi szervezeteknek döntő szerepe volt a megtérített fiatal népeknél a nemzeti tudat kialakításában, az államhatalom megszilárdításában, politikai aspirációkban, dinasztiai hagyományainak alapításában és őrzésében.

A vallás és egyház tehát olyan szerves kapcsolatban volt a nemzet politikai törekvéseivel, hogy a keleti típusú nacionalizmus kialakulását lehetetlenség a nyugati típusú nacionalizmus fogalmaival értelmezni.

Hadrovics László felderítette a vallási és egyházi életnek azokat az erőit, amelyek fenntartották és döntő módon alakították tovább a szerb nemzettudatot, amikor a középkori szerb állam a török csapásai alatt már megszűnt létezni. A szerb patriarkátus működésének, a török államhatalommal kötött kompromisszumának megértéséhez először is a középkori vallási élet alapjait bontotta ki.

A bizánci ortodoxia átalakulása szerb népi vallássá, az ortodox egyház sajátos szervezete és működési szabályai, ennek az egyháznak viszonya az államhatalomhoz: ezek a tényezők határozták meg azt a szerepet, amelyet az egyház a török uralom alatt a szerb nép életében játszott. Ez a vezető szerep az egyház kizárólagos szellemi uralmát is biztosította. Ez azonban csakis a török uralom alatt volt lehetséges. A török uralom alatt élő szerbeknek nem voltak egymástól élesen elváló, kiváltságaikat féltékenyen őrző társadalmi osztályai. A régi nemességet ugyanis a török földesurak, a szpáhik váltották fel. Nyugati megfigyelő számára ez a társadalom homogén népi társadalomnak látszott.

A 17. század végén és a 18. század elején a Magyarországon már régóta lakó szerbek felszabadulása a török uralom alól, valamint a III. Arzén pátriárkával bevándorolt tömegeknek végleges letelepedése Magyarországon a szerb társadalom fejlődésében egészen új utakat nyitott. A katonai Határőrvidéken kialakult a

szerb katonai társadalom. A városokban a szerb kereskedők és iparosok, akiknek telepei az egész ország területét behálózták, nagyon vagyonos polgári osztállyá alakultak. I. Lipóttól kezdve különböző uralkodók egyes szerb családoknak nemes-séget adományoztak, így alakult Magyarországon egy új szerb nemesség.

Ennek az új társadalomnak a kialakulása a szerb papság kizárólagos uralmának a végét jelentette.

A szellemi kultúra fokozatos differenciálódása még inkább megingatta a szerb papság felsőbbbségét. A magyarországi iskolákban a szerbek megtanultak latinul, megszerezték a világi jellegű, nyugati humanista műveltséget, amely gyökeresen különbözött a szerb papság vallásos kultúra-ideáljától.

Mihelyt a szerb egyház elvesztette szellemi felsőbbbségét, ugyancsak nem lehetett többé a nemzeti, a közösségi eszme kizárólagos letéteményese.

Hadrovics László munkája megismerteti az olvasót a szerb ortodox egyház történetének legfontosabb eseményeivel, bemutatja azokat a sokszor rejtett folyamatokat, amelyek a nemzettudatot a legrégebbi időktől kezdve formálták, alakították. Széleskörű elemzésével világít rá azokra a vonásokra, amelyek a szerb ortodox egyház dogmatikáját, szertartásrendszerét, papjainak képzését, felfogását és magatartását jellemzik, és egyúttal a nyugati kereszténységtől megkülönböztetik.

A kötet elolvasása után értőbb szemmel nézhetjük korunk, sőt napjaink balkáni eseményeit.

Hadrovics László: Vallás, egyház, nemzettudat (A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt.) Kiad. Eötvös Loránd Tudományegyetem Szlav Filológiai Tanszéke. Bp. 1991. 102. p.

H. Z.

A történetírás mint a horvát nemzeti identitás megalapozója

A horvátokat az elmúlt évtizedekben két mély sérelem érte: egyrészt a szerb dominancia nacionalizmust, usztasa-reminiszcenciát látott — és büntetett — minden, a nemzeti érzést kifejező megnyilvánulásban, másrészt a külföld, a nagyszámú turista tudatlansága mérgecsapta őket (itt jugoszlávok élnek, szólt a sztereotípiá, s fogalmuk sem volt a több mint ezer éves horvát nemzetről stb.).

Az első világháború utáni délszláv állam lényegében a győztesekhez tartozó Szerb Királyság területi kiterjesztése volt, s mint ilyen, nem ismerte el a horvát érdekeket. A második világháború utáni fejlődés ettől némiképp eltért, például de jure az 1974-es alkotmány majdnem konföderációt jelentett, ellenben a gyakorlatban üldözték a horvát érdekképviselőket vagy akár az egyszerű horvát dalok éneklését is, miközben ez az alkotmány jócskán hozzájárult a nagyszerb ideológia és hisztéria térhódításához (fenyegetést látva a konföderációs tendenciákban).

A mai horvát nemzeti eufória ezért olyan érzelmi töltésű, s ezért oly fontos a horvát nemzet számára a múlt megidézése. A szerb dominancia idején az iskolákban alig tanítottak horvát történelmet, azt is kilúgozva, marxizálva. E mivoltában a múltpusztítás szervesen készítette elő a legutóbbi tragédiák műemlékpusztítását (Dubrovnik stb.).

A horvátok nemzeti érzése felfokozott módon fordul a közel ezer évvel ezelőtti történetekhez: évszázados a vita, hogy 1102-ben Kálmán magyar király országához csatolta-e (azaz annektálta-e) Horvátországot, avagy a horvát vezető réteg kötött egyezményt a magyar uralkodóval az önkéntes csatlakozásról? Minden horvát történétíró hangsúlyozza, hogy a horvát államiság ezen aktussal nem szűnt meg, csupán az önállóság mértéke volt a kérdés. A másik állandóan előtérbe helyezett témakör, hogy a horvátok mindig is európai nemzet voltak, így náluk is végbement az a szerves fejlődés, amely a középkori kultúrától a humanizmusig, reformációig és ellenreformációig vezetett. A horvát művelődés csúcsa ezenközben a reneszánsz, a tengeremelléki városok ragyogó teljesítményei.

A horvát rendi országgyűlés, a Sabor 1527-ben Habsburg Ferdinándot választotta királlyá, majd 1712-ben elismerte a dinasztia örökösödési jogát női ágon is. A múlt századi történétírás mindig hangsúlyozta, hogy Horvátország nem a magyar korona, illetve királyság része, hanem perszonálunió áll fenn közöttük. Ennek a megközelítésnek előzményeit már a XVII. század kínálja: Joannes Lucius (Lucic) 1666 óta többször kiadott műve, a *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* Georg Rattkay, továbbá Paulus Ritter-Vitezovic művei mind az "amor patriae" szellemében születtek. Ivan Zakmardy pedig meg is verselte a horvát rendek előjogait (1643).

A XVIII. század végére ezen előjogok a Habsburg centralizáció miatt erősen beszűkültek. Ehhez járult a magyar reformkor horvát szempontból veszélyes tendenciája, amely végül abban csúcsosodott ki, hogy a magyar parlament megbízta Horvát István történészt a horvát államjog összefoglalásával, s ő 1844-ben elkészült munkájában (*Über Croatien, als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklicher Teil*) tagadta a horvát állam bármiféle jogait. Ezután az 1848-as törvények megvonták a horvát autonómia maradványait is, megteremtve a háborúskodás okát a két nép között. A horvát Sabor egyébként 1847-ben Ivan Kukuljević történészt bízta meg a Horvát Királyság történetének megvilágításával, különös tekintettel az államjogilag fontos dokumentumok összegyűjtésére és kiadására.

A nemzettudat hasonlóan fontos eleme volt az irodalmi nyelv fejlődése. Az illíri nyelv reform előtt a horvát nyelv három dialektusban fejlődött (ezek az ún. štokavista, kajkavista és čakavista dialektusok). Ám voltaképpen már a XVII. században az irodalmi nyelv alapját a štokavista dialektus képezte. 1604-ben készült az első illíri nyelvtan (B. Kašić). A későbbiekben az újtokavista irodalmi nyelv elterjedéséhez hozzájárultak a boszniai ferences szerzetesek és a szlavóniai írók is. A múlt századi végleges döntést azután L. Gaj hozta meg, aki az illírizmus jegyében tette a hangsúlyt a széles nyelvi környezetet jelentő štokavista változatra. A Sabor pedig 1847-ben döntött a latinnak mint hivatalos nyelvnek a nemzeti nyelvvel történő felcseréléséről.

A horvát újjászületés egyik irodalmi csúcspontja, s egyben a múlt plasztikus megidézése I. Gundulić 1844-ben szerzett *Osman* című eposza. A cím is jelzi, hogy a múlt századi horvát irodalom fő témája lényegében mindvégig a török kérdés volt. A századközép horvát mozgalmai a hajdan három egységből álló királyság újraegyesítését célozták (Dalmácia — Horvátország — Szlavónia). Nagy jelentőségre tett szert az 1850-ben alapított történettudományi társulat, amelynek első elnökévé I. Kukuljevićet választották. A társulat síkraszállt a szigorúan tudományos jellegű

történetszemlélet mellett, s hogy ez mennyire lehetett hatékony, arról az is árulkodhat, hogy Jellacic bán is támogatta.

A hatvanas évek Sabor-üléseink azt kívánták elérni, hogy Ausztria és Magyarország mellett Horvátország is önálló állami tényező legyen, majd ennek a törekvésnek a sikertelensége nyomán került sor a magyar-horvát kiegyezésre 1868-ban. Ezen eseménnyel egyidőben jelent meg B. Šulek összeállításában egy forráskiadvány a horvát állam legrégibb dokumentumaiból *Naše pravice* (A mi jogaink) címmel. Šulek visszatekintése egész Könyves Kálmánig nyúlt, azt igyekeztén bizonyítani, hogy a magyar királyt az utolsó horvát király, Zvonimir koronájával koronázták meg. Ami azt igazolhatja, hogy már akkor perszónálunió jött létre.

Szinte ezzel egyidőben, 1863-ban adta ki Kukuljević *Acta Croatica* című összeállítását, amely főleg a XII-XVI. századi glagolita írásnak a vallási és állami életben, illetve a kultúrában betöltött szerepét volt hivatva illusztrálni. A kor másik neves történésze, F. Rački fogalmazta meg talán először nagy hatással az összes délszlávnak egy leendő egységes államban történő tömörítését. Rački e révén remélt erősítést a horvát érdekek támogatására. Ma az ilyen délszláv orientációjú gondolkodókról a felzaklatott szellemi élet szeretne teljesen megfeledkezni.

A korszaknak legismertebb nemzeti töltésű könyvét T. Smičiklas horvát története jelentette (megjelent 1879-ben és 1882-ben), amely egészen 1848-ig megy el időben. A szerző lett a "tudatos horvát hazafi" mintaképe. E szemléletet képviselte A. Starčević is nagy hatású publicisztikájában. Ő fogalmazta meg a középkori horvát nemzet szerepét "uralkodó nemzetként" — jórészt válaszul a szerb V. Karadžić eszmefuttatására, amely kereken tagadta a horvát nemzetnek a létét is.

Az első Jugoszlávia lényegében a Karadžić-tézis továbbvitelként fogható fel. De még az 1972-ben kiadott jugoszláv történeti szintézis is főként a szerbek történetét tartalmazza.

Gross, Mirjana: Wie denkt man kroatische Geschichte? Geschichtsschreibung als Identitätstiftung. = Österreichische Osthefte, 35. Jg. 1993. 1. H. 73-98. p.

S. P.

Bukovina Ismét felfedezi múltját

A szerző, Andreas Heuberger egy kirándulásról számol be, amelyet az augsburgi Bukovina-Intézet rendezett 1991 október elején az egykori tartomány északi, Ukrajnához, illetve déli, Moldáviához tartozó részébe. Csemivciben (Czernowitz) és Suceavában számos értelmiségivel, az ukrán Ruch-mozgalom vezetőivel és egyéb nemzetiségek képviselőivel találkoztak, és szereztek értékes tárgyavágó ismereteket.

Bukovina első okleveles említése 1412-ből való. A tartomány hosszú ideig Moldvához tartozott, 1775-től pedig a Habsburg-uralom alatt álló Galíciához (1849-től osztrák koronataromány volt). Az első világháború után Romániához került, 1940-ben északi része Ukrajnához, déli része Moldáviához, a Szovjetunióhoz. A második világháború alatt átmenetileg ismét Romániához tartozott.

Nevét bükkerdőről kapta; a terület 40 %-a most is erdő. A 10 442 km²-nyi területen ma kereken egy millió ember él. A Monarchia idején igen sok nemzetiség került ide, jelenleg ismét zömmel ukrán és román a lakosság, mint 1775 előtt. Sok művész származott innen, mint pl. a német-zsidó Paul Celan, a román költő Mihai Eminescu vagy a korán elpusztult tenorista, Josef Schmidt.

Az osztrák uralom idején a soknemzetiségű országban viszonylag békés volt az együttélés, az 1911-es nyelvi kompromisszum megnyugtatóan rendezte a helyzetet. Akkoriban a lakosságnak erős tartományi öntudata volt. Csernivciben német, román, ukrán, zsidó és lengyel kultúrház működött. Ebből mára csak az ukrán maradt meg. A terület gazdaságilag elég fejlett a többi ukrán területhez képest, az itteni ukránok Nyugat-Ukrajnát (vagyis Galíciát) a maguk Piemontjának nevezik, Kelet-Galíciát viszont Vendeé-nak.

Ezután a szerző sorra veszi a fontosabb nemzetiségek helyzetét. Csernivciben a románok a lakosság 20%-át teszik ki, van kultúregyletük, s az egész területen 89 iskolájuk. A románoknak csak 13 %-a kívánna Romániához csatlakozni, mert anyagi helyzetük sokkal jobb, mint a Romániában élőké. Az ukránok és a románok között még van egyfajta bizalmatlanság, Ez a két világháború közötti román uralom emléke, amikor Romániából jött köztisztviselők kormányoztak itt, s az iskolák csak román nyelvűek voltak. Nagyobb probléma mégsem akadt az együttélésben. Most mindkét nemzetiségben egyfajta öneszmélés megy végbe; ennek konszolidálódásához azonban még idő kell.

1900 táján Csernivciben zsidó többség volt. Mind nagyon Habsburg-hű; a felső réteg már német nyelvű, az alsóbbak jiddis nyelvűek. Nem véletlen, hogy 1908-ban itt tartották az első nemzetközi jiddis kongresszust. 1940-ben Sztálin nagyobb részüket átköltöztette a Szovjetunióba, ezzel valójában megmentette őket. Az ottmaradtak jórészt megsemmisültek. A maradék zsidóság az 1970-es évektől kezdve jórészt kivándorolt. Ma már csak 10-15 ezren vannak; a 76 zsinagógából mindössze egy működik. Itt él Josef Burg, aki jiddis, héber, német és orosz nyelven publikál, illetve héberül és oroszul ad ki egy helyi lapot. A cikk idéz is tőle: Ausztriában született, azután Románia lett a hazája, felnőtten a Szovjetunió állampolgára lett.

A németek eredetileg a svábok közül kerültek ki, de az osztrák uralom alatt osztrákok is jöttek ide nagy számban. Gyakorlatilag már eltűntek, ma a városban 230 német él, többnyire vegyes házasságban.

Csernivcinek ma 260 ezer lakosa van. Polgárai 18 nemzetiséghez tartoznak. Jelentősebb számban lengyelek és örmények (jórészt ellengyelesedve) élnek itt, továbbá huculok. Mindegyiküknek saját egylete van. Az orosz az oktatásban is mindig idegen nyelvnek számított.

Természetesen más a helyzet a Moldáviához tartozó Dél-Bukovinában. Az itteni románok Romániához kívánnak csatlakozni. De itt is létezik egyfajta helyi hagyomány. Az itteni románok közép-európaiabbak, mint a regátiak. Az ukrán kisebbség száma hivatalosan 76 ezer, becslések szerint 307 ezer. A mintegy 1000 román tanítási nyelvű iskolából 39-ben oktatják az ukránt mint idegen nyelvet, háromban pedig az orosz (a lipovánok számára), de szintén csak idegen nyelvként. Az itteni németek jórészt asszimilálódtak, vagy kivándoroltak. Néhány városban még élnek mintegy háromezren, s van egy Német Fórumuk. Az értelmiség teljesen eltűnt. De akad olyan itteni lakos, aki pártolná a németek visszatérését.

Suceavában a román koncentrációs táborokba elhurcolt 8 ezer zsidó közül csak 1 800 tért vissza; legtöbbjük kivándorolt, ma a városban csak 212 zsidó él. A 8 zsinagógából egy működik.

A két világháború között a nacionalizmusok aláásták a bukovinai együttélést, a totalitarizmusok pedig — balról és jobbról egyaránt — elpusztították. A romokból nehezen alakult ki az egyfajta együvé tartozás tudata. De különösen az 1991-es augusztusi puccs óta van remény rá, hogy ez a szellem mégis diadalmaskodik.

A cikkhez csatolva található egy 1910. évi népszámlálás alapján készített színes néprajzi térkép.

Heuberger, Andreas: Die Bukowina — eine Region entdeckt ihre Vergangenheit wieder. = Osteuropa, 42. volt. 1992. 11. no. 978-983. p.

N.E.

A bukovinai klegyezés mint az etnikai-vallási konfliktusok feloldásának példája

A "kis-Európának", "Kelet Svájcának" is nevezett, alig tíz és félezer km²-nyi Bukovina politikai múltja a 10. századtól követhető: ekkor a kievi állam része volt, később Halicshoz, illetve a 14. század közepétől Moldvához tartozott, majd az 1768-74-es orosz-török háborút követően osztrák fennhatóság alá került, és az osztrákok Galiciához csatolták. Ez idő tájt mintegy 60 ezren laktak: délen főként románok (vlahok), északon ukránok (ruszinok). Népeisége az osztrák uralom kezdetétől erőteljes bevándorlás révén fejlődött: moldvai románokból, galíciai ruténekből, erdélyi magyarokból (székelyekből, oroszországi lipovánokból).

A tartományi igazgatás szervezeten is gondoskodott arról, hogy a földművelés és a pásztorkodás, a bányászat, a fakitermelés és a kézművesség egyként emberutánpótlást nyerjen. II. József ennek érdekében németeket is betelepített Bajorországból, Felső-Magyarországról (cipszerek) és — főként — Csehországból. A hivatalnokréteg a Monarchia egészéből verbuválódott, mindenféle nációból. A terület német arculatát a nagy tömegben betelepülő, németül beszélő zsidóság döntően meghatározta.

A távol eső központból (Lemberg) történő igazgatás kedvezőtlen hatásai megértették Bukovina kiszakadását Galiciából: I. Ferenc József 1849-ben önálló koronatarományi státusszal ruházta fel. Az osztrák abszolutizmus kereteiben lassan előrehaladó polgárosodás és liberalizálódás egy ideig egyensúlyban tudta tartani a sok nemzetiségű kisállam belső érdekviszonyait. 1869-es alkotmánya leszögezte népeinek, népcsoportjainak egyenjogúságát, nemzetiségük és nyelvük megőrzésének, ápolásának jogát. (A szerző ehhez kapcsolódva negatív ellenpéldaként jellemzi az 1867 utáni Magyarország nemzetiségi politikáját.)

A 19. század végétől azonban itt is kiéleződtek a nemzetiségi ellentétek, főként a ruszinok és a románok között (kezdetben a görögkeleti egyházvezetésen belül elfoglalt pozíciók körül). Elkerülhetetlenné vált a többségi ruszinság megfelelő politikai súlyának biztosítása, ami a népcsoportok parlamenti képviseleti és választási rendszerének reformja útján látszott megoldhatónak.

A reformot az 1905-ös "morva kiegyezés" mintájára hajtották végre 1910-ben. A bukovinai kiegyezés szempontjait a népek-népcsoportok által közösen alkotott "politikai nemzet" eszméje és a belőle fakadó perszonális autonómia elve vezérelte, egy olyan parlamenti rendszerben, amely — legalább részlegesen — a nációk közvetlenül választott képviselőit megtestesítő kúriákból épül fel.

A kialakított részletek nem voltak minden vitán felül állók: az egyházi és a főképpen román nagybirtok megőrizte eredeti súlyát (1-2. "nagybirtokos", 3-4. "román", illetve "ukrán", 5. "német", 6. "iparos és kereskedő" kúria, 8-8-16-8-7 képviselőlétszámmal); a zsidók képviselőit nem biztosította önálló kúria, de gyakorlatilag a 6. kúriát ők uralták. A kiegyezés mégis aránylag korszerű feltételeket teremtett a politikai érdekközlések számára, és nem a korszerűsített parlamenti rendszer gyengéi okozták Bukovina veszét az első világháború végén. 1910-ben egyébként az akkor mintegy 800 ezres népesség megoszlása a következő volt: ukránok valamivel 300 ezer fölött, románok 273 ezren, több mint 100 ezer zsidó, 73 ezer német, 36 ezer lengyel, bő tízezer magyar, 1000 szlovák.

Az antant 1918-as győzelmét és a román annexiót a román nacionalizmus skrupulusok nélkül kamatoztatta a maga számára. Ugyanez történt a Hitler-Sztálin paktum nyomán a szovjet által megszállt északi részen 1940-ben a ruszinok javára (a németek expatriálásával, a lengyelek menekülésével). Az átmeneti román visszavétel (1941-43) végleg megpecsételte a zsidóság sorsát.

Az 1910-es kiegyezés szelleme később másutt jelent meg újra, pl. Cipruson és legutóbb a dél-tiroli döntésekben, és jó volna, ha megjelennék a palesztin-kérdés, és napjaink több más, véres konfliktusának horizontján is.

Kotzian, Ortfried: Der Bukowina-Ausgleich 1910: Beispiel einer Lösung ethnisch-religiöser Konflikte. = Kaindl-Archiv. Zeitschrift des Bukowina-Instituts für den Kulturaustausch mit Völkern Mittel und Osteuropas, N. F. 1. 1992. 9. H. 11-19. p.

K. S.

Módszertani kérdések

A romániai magyarok száma a népszámlálások és az egyéb statisztikák szerint

A romániai magyarok számát illetően — elfogadható hivatalos adatok hiányában — a legkülönbözőbb becslésekkel találkozhattunk, köztük a legtöbbször a két- és a két és félmilliószámértékek fordultak elő. Dávid Zoltán, Kocsis Károly kétfélmillió, a Magyar Demokrata Fórum jelentése 2,1-2,2 millió, a magyarországi és a romániai magyar nyelvű sajtó általában két és félmillió magyarról ír. A külföldön élő magyarok közül Gosztonyi Péter egy tévéinterjúban 2,2 millióra tette a számukat.

A kutatók között egységes a vélemény, hogy az e századi népszámlálások közül igazán használhatónak csak az 1910-es, 1930-as, 1956-os és az 1977-es adatait

mondhatjuk, utóbbit azonban csak azért, mert ez az utolsó. Sajnos, egy alapvető és teljes egészében feloldhatatlan ellentmondás nehezíti a demográfusok munkáját — a népszámlálások egymástól eltérő módszerekkel operáltak, és így a nemzetiségstatisztikai adatok eltérő tartalommal rendelkeztek.

A romániai magyarság nagy része a trianoni békeszerződést követő határváltoztatások következtében került Romániába. Az 1910-es magyar népszámlálás ezen a területen 1 661 805 magyar anyanyelvű lakost írt össze, ezek közül 130 762 volt a magyar anyanyelvű zsidók száma. A romániai magyarok lélekszámának alakulását a román statisztikusok segítségével nem nagyon követhetjük nyomon, hiszen a román nemzetiségstatisztikánál a politikai szempontok mindig erőteljesen háttérbe szorították a tudományos szemléletet.

Románia volt az egyetlen európai állam, amelyik közvetlenül az első világháború után nem tartott a nemzetközi előírásoknak is megfelelő népszámlálást.

1920. december 1-én kezdődött a választójogi és közigazgatási reform előkészítéséhez az erdélyi belügyi államtitkárság által elrendelt összeírás. A nemzetiségi adatokat községi bontásban is publikálták: Erdélyben 1 326 ezer magyar nemzetiségűt számoltak. A magyar statisztikusok rövid időn belül bebizonyították ezeknek az adatoknak az elfogadhatatlanságát (a Székelyföldön, Szatmárban és Biharban a görögkatolikusokat mind romának vették, míg például Nagyvárad vidékén az összes római katolikusot németnek).

Az első — és máig egyetlen — nemzetközi normáknak is megfelelő romániai népszámlálást 1930. december 29-én tartották. A legjelentősebbnek azt kell tartanunk, hogy a vallás és (az etnikai eredet helyett felvett) nemzetiség (neam) kategóriák mellett az anyanyelvet is kérdezték. Ugyanakkor bizonyos manipulációs lehetőségeket maguk a román demográfusok is elismertek. Az adatok arra engedtek következtetni, hogy 1930-ban magyar nyelvű görögkatolikus és görögkeletit nem is számoltak, ami annál meglepőbb, mert ezek nagy része (68 ezer fő) 1910-ben csak magyarul beszélt. Az eltüntetett mintegy százezer magyar görögkatolikus és görögkeletit is figyelembe véve 1930-ban a magyar anyanyelvűek száma legalább 1 600 ezer lehetett.

A két (magyar és román) 1941-es népszámlálás adatai alaposabb vizsgálatra alkalmatlanok: az 1940. évi területmegosztást jelentős, 200-200 ezer fő körüli kölcsönös népmozgás kísérte, s ennek mintegy fele része a népszámlálásokat megelőzően jutott át a határon.

A magyar népszámlálásnál anyanyelvet, nemzetiséget és vallást kérdeztek, a románál csak etnikai eredetet, s azt is csak a három fő nemzetiségre közhítként. A népszámlálásoknak igazolniuk kellett a bécsi döntés igazságos, illetve igazgátalan voltát, ezért a tárgyilagosság mindkét oldalon megkérdőjelezhető. Észak-Erdélyben egyébként 1 343 695 magyar nyelvűt számoltak, míg Dél-Erdélyben 363 280 magyar etnikai eredetűt.

A következő népszámlálást 1956. február 21-én tartották, amikor anyanyelvet és nemzetiséget egyaránt kérdeztek. Az adatokat nem községenként, hanem csak tartományonként, rajononként, s azokon belül település-típusonként összegezve, illetve városokként adták közre.

Az 1977. január 5-i népszámlálás Erdélyben 1 651 ezer magyar "nemzetiségű és anyanyelvű" lakost talált. Az összeírásnál még külön kérdezték az anyanyelvet és nemzetiséget, az előzetes adatokat azonban már csak nemzetiségekre vonat-

szerint összesen 120-200 ezer között lehetnek a Regátban olyanok, akik — a körülményektől függően — magyarságukat vállalják.

A romániai magyarok számának megállapítása ma még gyakorlatilag szinte megoldhatatlan feladat, mert bár az elmúlt években sok új részadat, részinformáció került elő, az évtizedeken keresztül manipulált nemzetiségstatisztikai adatokat még ezek alapján sem tudjuk megtisztítani torzításaitól. Jelenlegi ismereteink szerint csak meglehetősen tág határok között becsülhetünk, de még így is biztosan állíthatjuk, hogy a romániai magyarok száma meghaladja a kétmilliót, sőt ez áll csak az erdélyi magyarok számára is.

Bizonyos tévhitekkel azonban — úgy tűnik — le kell számolnunk, mert semmi sem szól amellett, hogy 2,5 milliónál nagyobb számértékeknek realitása lenne. Nagy valószínűséggel az erdélyi magyarok száma 2,1-2,3 millió között van, míg a regáti magyaroké egy- és kétszázezer között.

A szerző írása végén közli, hogy "vázlata" 1990 végén készült. Azóta lezajlott az 1992. évi népszámlálás is. A vitatható eljárásokra, módszerekre tett megjegyzései után, Sebők László végül leszögezi, hogy a választás és a népszámlálás körülményei alapján csak az vehető bizonyosra, hogy legalább 1,6 millió magyar van Romániában, aki minden körülmények között vállalja magyarságát.

Sebők László: A romániai magyarok száma a népszámlálások és egyéb statisztikák szerint. = Századok, A 126. évf. 1992. 3-4. sz. 382-402. p.

H. Z.

A nemzetiségi kutatások és dokumentáció kezdetel Magyarországon

A hazai társadalomtudományi dokumentáció kezdeteiről még a szakmabeliek is sokkal kevesebbet tudnak, mint az ún. tudományos-műszaki-gazdasági dokumentáció kezdeteiről.

A társadalomtudományi és a tudományos-műszaki-gazdasági vagy más szóval: a természet- és alkalmazott tudományi dokumentáció között leginkább a begyűjtött, szelektált, feldolgozott anyag szétszórtságának-közreadásának gyorsasági követelményében vannak különbségek, bár a társadalomtudományi dokumentációban is lehetnek esetek, amikor a gyorsaság elsőrendű fontosságúvá lép elő.

A hazai társadalomtudományi dokumentáció meghonosodásában és intézményesülésében nagy szerepet játszott a trianoni trauma. Teleki Pál nyilatkozta róla: "... szükség van arra, hogy magunk is egészen világosan lássunk, adatainkat komolyan szedjük össze, kritikai szűrőn bocsássuk át, mert a magunk igazát csak akkor tudjuk megvédeni, ha azt magunk is alaposan ismerjük."

Nagyhirtelen a kisebbségbe szakadt magyarság és a trianoni országban maradt nemzetiség lett a mind a régebbi társadalomtudományi diszciplínák (szociográfia, szociológia, történettudomány, politológia stb.), mind pedig az újonnan keletkezők (kisebbségkutatás, magyarságtudomány stb.) vizsgálódásainak egyik legfőbb tárgya.

E vizsgálódások legfontosabb adattárai a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézetében (1922-ig visszavezethető előzmények után 1926-ban alakult), a Magyar Szociográfiai Intézetben (1924), a pécsi Erzsébet Tudo-

mányegyetem Kisebbségi Intézetében (1928-ig visszavezethető próbálkozásokat követően 1936-ban született meg) és a Történettudományi Intézetben (1941) jöttek létre.

Az intézményesülésben ösztönző szerepet játszott az 1920-ban keletkezett Magyar Külügyi Társaság, sőt: némely kiadványa (pl. A nemzetiségi kérdés bibliográfiája. 1. A nemzetiségi kérdés 1918 előtt. Bp. 1922.), két folyóirata (Külügyi Szemle, Magyar Külpolitika) és értelmiségi ismeretterjesztő tevékenysége révén maga is be-bekapcsolódott ebbe a munkába.

Gyors fejlődésnek indult az Erdélyi Tudományos Intézet (1940) bibliográfiai-dokumentációs tevékenysége is, amely a már említett Államtudományi Intézettel és Törénelemtudományi Intézettel együtt alakult Teleki Pál Tudományos Intézetté (1941).

A felsorolt intézetek munkájának az 1945-ös fordulat következménysora vetett véget. "Annyi bizonyos, hogy a felbecsülhetetlen értékű adatbázis nagy része nyomtalanul eltűnt, az utókor számára inkább az hasznosítható belőle, ami az egykorú publikációkban lecsapódott" — állítja Fűr Lajos Kisebbség és tudomány c. művében.

Az itt referált cikk különös részletességgel mutatja be a Magyar Szociográfiai Intézet adattárait (községi adattár, közigazgatási tájékoztató lapok, helytörténeti bibliográfia, Erdély-bibliográfia, Bánát-bibliográfia, szociográfiai térképek tára, községi monográfiák, társadalomtudományi bibliográfia, központi társadalomtudományi szakkatalógus, magyar társadalomtudományi katalógus, magyar kormányzati bibliográfia, hírlapindex, magyar tudományosság szellemi katasztere, A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményei, Magyar Nemzeti Bibliográfia), a pécsi kisebbségtudományi dokumentációt (könyvtár és folyóirattár, sajtókivágat- és cikkgyűjtemény, iratanyag) és a Történettudományi Intézet kezdeményezéseit (Revue d'Histoire Comparée, Kárpát-Európa bibliográfia).

Cholnoky Győző — Futala Tibor: A hazai társadalomtudományi dokumentáció kezdetei a két világháború között. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 40. évf. 1993. 1. no. 12-19. p.

(Autoref.)

A referátumokat készítették:

Ch.Gy. — Cholnoky Győző

Cs.A. — Csoboth Attila

F.T. — Futala Tibor

Gy.M. — Gyetvai Mária

H.Z. — Havasi Zoltán

K.J. — Kakasy Judit

K.O. — Kovács Olga

K.S. — Komáromi Sándor

N.E. — Niederhauser Emil

S.B.A. — S. Benedek András

S.Gy. — Sebestyén György

S.P. — Sonnevend Péter

T.A. — Tokai András

Válogatásunk forráskiadványai

Alternatives. A Journal of World Politics (USA)
Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien (Németország)
Cahiers Français (Franciaország)
Canadian Review of Studies in Nationalism (Kanada)
Confessio (Magyarország)
Duklá (Szlovákia)
Dzvín (Ukrajna)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)
Europäische Rundschau (Ausztria)
Foreign Affairs (USA)
Híd (Jugoszlávia)
International Political Science Review (Anglia)
Knižnice a informácie (Szlovákia)
Korunk (Románia)
Létünk (Jugoszlávia)
Migrants, media and cultural diversity (Council of Europe, Franciaország)
Minderheitenschutz in Rumänien (Németország)
Nationalities Papers (USA)
The nationalities question. European Teachers' Seminar (Council of Europe, Franciaország)
La Nouvelle Alternative (Franciaország)
The OECD Observer (Franciaország)
Osteuropa (Németország)
Österreichische Osthefte (Ausztria)
The Protection of the Minorities in Europe (Council of Europe, Franciaország)
Razprave in gradivo (Szlovénia)
Regio (Magyarország)
Slovenské pohľady (Szlovákia)
Slovenský národopis (Szlovákia)
Südostdeutsche Vierteljahrsblätter (Németország)
Südosteuropa (Németország)
Századok (Magyarország)
Third World Quarterly (Anglia)
Tudományos és Műszaki Tájékoztatás (Magyarország)
Vallás, egyház, nemzettudat. A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt (Magyarország)
Więź (Lengyelország)
Zeitschrift des Bukovina-Instituts für den Kulturaustausch mit Völkern Mittel und Osteuropas (Németország)

A KÓDEX | a könyv- Könyv- | tárosok áruháza | áruháza

Régi helyen, új néven, széles választékkal és szolgáltatásokkal
készséggel állunk a vásárlók és a könyvtárak rendelkezésére

Címünk:

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthory u. sarok)

Telefon/fax: 132-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartás:

Hétfőtől péntekig 9-től 17 óráig

**ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK,
ISKOLÁK RÉSZÉRE:**

Kívánságukra telefaxon tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő
magyar és idegennyelvű könyvújdontságokról, hanglemezekről,
video- és hangkazettákról, oktatási programokról.

A megrendeléseket telefaxon fogadjuk, az anyagokat postai utánvéttel
– a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint –
azonnal szállítjuk.

A bevándorolt kisebbségek részvétele és integrációja a médiák területén (Council of Europe)	758
Európai kisebbségek a jelenkor történelemoktatásában (Council of Europe) . . .	759
Magyarságoktatás egy- és többnemzetiségű kulturális közegben (Bisztray György) .	762
Vallás és nemzettudat. Az Ausztráliai Magyar Református Egyházzól (Kósa A. Géza)	763
A szlovákiai német nyelvszigetek építészeti hagyományai (Botík, J.)	765
A szlovákiai kisebbségek könyvtári ellátása anyanyelvű irodalommal (Hodossy, D., Okálová, M., Rexa, D.)	766
Kisebbségi nyelv és oktatás Szlovéniában (Novak, Lukanovic, S.)	768

Kelet-közép-európai országok és népek kapcsolatai

A Szlovákia-jelenség (Kováč, D., Novosád, F., Sefránek, J., Pastirčák, D.)	769
Csehszlovákia kettéválása (Kaufmann, S.)	773
Három évvel a bársonyos forradalom után (Oleš, T.)	775

Kisebbségi politika

Az etnikai konfliktusok megoldási változatai: topológiai megközelítés (Coacley, J.)	777
Állam és nyelvpolitika (Esman, M.J.)	779
"Az abszolút szuverenitás hívei nem válhattak mássá, mint nacionalistákká" (Mirnics Károly)	782
Az erdélyiség fogalmáról – ma (Nagy György)	784
Kisebbségvédelem Romániában (Kendi, Erich)	786
A kárpáti ruszinok (Magocsi, P.R. Haraksin, L., Mušynka, M., Zięba, A.)	788
Körbejárva a kárpátaljai "autónómiát" (Markus, V.)	792
Politikai show Ungvárott (Balega, Ű.)	793
Az oroszországi kozákok a kilencvenes évek közepén (Gerhmann, U.)	795

Kisebbségi jog

Nemzetközi etnikai elvek és emberi jogok (Goulet, D.)	797
Az emberi jogok dilemmája (Cullen, R.)	799
A kisebbségek védelme Európában (Council of Europe)	801
A különböző etnikai csoportok jogállása és védelme a Szlovén Köztársaság Alkotmányában (Žagar, M.)	803

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Akultúrációs folyamatok történelmi környezetben (Avenarius, A.)	803
Vallás, egyház, nemzettudat. A szerb egyház történelmi szerepe a török uralom alatt (Hadrovics László)	805
A történetírás mint a horvát nemzeti identitás megalapozója (Gross, M.)	807
Bukovina ismét felfedezi múltját (Heuberger, A.)	809
A bukovinai kiegyezés mint az etnikai-vallási konfliktusok feloldásának példája (Kotzian, O.)	811

Módszertani kérdések

A romániai magyarok száma a népszámlálások és az egyéb statisztikák szerint (Sebők László)	812
A nemzetiségi kutatások és dokumentáció kezdetei Magyarországon (Cholnoky Győző – Futala Tibor)	815

KISEBBSÉGGUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Az etnicitás természetéről (Connor, Walker)

* * *

Az emberi jogok összehasonlító vizsgálata kvantitatív módszerekkel (Bouandel, J.)

* * *

ENSZ nyilatkozat a kisebbségek védelméről (Dicke, K.)

Az EBEÉ és a nemzeti kisebbségek jogai (Remacle, E.)

Az emberi jogok helyzete a volt Jugoszláviában

(La Nouvelle Alternative összeállítása)

Alapvető jogok Romániában 1918-1941 között (Colignon, A.)

A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

* * *

Az etnikai kisebbségek helyzete Ukrajnában (JÉvtuh, Volodimir)

* * *

A moldvai csángók kutatása az újabb irodalom tükrében

* * *

Régi német irodalmi központok Kelet-Európában (a Zeitschrift für Germanistik cikkösszeállítása)

